

SADRŽAJ

TEMA BROJA	PODRŠKA I POMOĆ ŽRTVAMA
	Krivičnoprocesne mogućnosti zaštite žrtava krivičnih dela povezanih sa trgovinom ljudskim bićima Dr Milan Škulić 3
	Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj Mr Sanja Ćopić, Ivana Vidaković 15
	SAFE HORIZON – služba za pomoć žrtvama kriminaliteta u Njujorku Sanja Milivojević 26
	Deklaracija o pravima žrtava na odgovarajuće standarde službe 34
	Žrtve kriminaliteta, emocionalna reakcija i proces oporavka Ivana Vidaković 47
PRIKAZI SKUPOVA I RADA NEVLADINIH ORGANIZACIJA	
	Šesnaesta konferencija i godišnja skupština Evropskog foruma službi za podršku žrtvama kriminaliteta Jasmina Nikolić 37
	Bily kruh bezpeci (BKB) - organizacija za podršku žrtvama kriminaliteta u Češkoj Republici Jasmina Nikolić 38
PRIKAZI KNJIGA	
	Vesna Nikolić-Ristanović (ur) Porodično nasilje u Srbiji Dr Marina Blagojević 39
	Albert R. Roberts Helping Crime Victims – Research, Policy and Practice Marija Lukić 41
	Kak iñiñü čåđòåå iđâñòóřeáčy Jasmina Nikolić 43

REČ UREDNICE

Bečka deklaracija o kriminalitetu i pravdi - U susret izazovima 21.veka proglašila je 2002. godinu, godinom u kojoj države treba da izvrše analizu svoje dosadašnje prakse u vezi sa žrtvama kriminaliteta, da preduzmu mere za razvoj službi za podršku žrtvama, za podizanje svesti o pravima žrtava i za razvijanje programa za zaštitu svedoka, kao i da razmotre osnivanje fondova za žrtve.

Časopis Temida, koji je od ove godine finansijski podržan od strane Vlade Srbije - Ministarstva za nauku, tehnologiju i razvoj, u nastojanju da da svoj doprinos ostvarivanju zahteva iznetih u Bečkoj deklaraciji, ovaj broj posvećuje pitanjima pomoći, podrške i zaštite žrtava. Bavljenje ovim pitanjima predstavlja deo širih aktivnosti Viktimološkog društva Srbije u okviru priprema za osnivanje prve službe za podršku žrtvama kriminaliteta u Srbiji. U okviru priprema za osnivanje ove službe, grupa naših članica, zahvaljujući finansijskoj podršci Britanskog saveta, Freedom House i Fonda za otvoreno društvo, pohađala je ove godine obuku za koordinatorе službi za podršku žrtvama u Londonu i prisustvovala godišnjoj konferenciji Evropskog foruma službi za pomoć žrtvama u Pragu. Sadržaj ovog broja Temide čine tekstovi u kojima se iznose rezultati ova dva studijska boravka, kao i rezultati rada naših članova i članica, koji su uključeni u druge projekte u vezi podrške žrtvama, kako u našoj zemlji tako i van nje.

Cilj nam je da u ovom broju prikažemo najbolje i za nas najkorisnije primere iz sveta, i da na taj način pomognemo dalji razvoj postojećih i osnivanje novih službi za podršku žrtvama u našoj zemlji. Nadamo se da će ovaj broj biti od koristi kako volonterima nevladinih organizacija koje pružaju pomoć žrtvama, tako i zapošlenima u državnim organima, studentima i naučnim radnicima, koji do sada nisu imali prilike da se upoznaju sa radom i oblicima zaštite i podrške žrtvama kriminaliteta u svetu. Takođe, nadamo se i da će ovaj broj našeg časopisa biti inspiracija za dalje razvijanje saradnje između vladinih i nevladinih organizacija, kao i za razvoj i popularizaciju volonterskog rada u Srbiji.

Dr Vesna Nikolić-Ristanović

Podrška i pomoć žrtvama

DR MILAN ŠKULIĆ*

Krivičnoprocesne mogućnosti zaštite žrtava krivičnih dela povezanih sa trgovinom ljudskim bićima

Uradu se razmatraju osnovne krivičnoprocesne mogućnosti poboljšanja položaja žrtve (oštećenog) krivičnim delima povezanim sa trgovinom ljudskim bićima. Posebno su analizirana pitanja koja se odnose na teorijsko utemeljenje potreba da se poboljša položaj oštećenog u krivičnom postupku, međunarodnopravne obaveze iz kojih proizilazi taj imperativ, sumarnu analizu zakonske regulative koja se odnosi na lakše dokazivanje delikata organizovanog kriminaliteta kao jednog od kriminalnih generatora trgovine ljudskim bićima, kao i normativne mogućnosti postojeće (domaće i komparativne) krivične procedure u odnosu na sprečavanje sekundarne viktimizacije, te zaštitu svedoka.

Ključne reči: žrtve trgovine ljudskim bićima, organizovani kriminalitet, krivični postupak, viktimizacija.

Uvodna razmatranja o teorijskim viktimoškim stavovima o potrebi poboljšanja položaja žrtve u krivičnom postupku

Savremene viktimoške koncepcije se između ostalog, posebno zalažu za potrebu poboljšanja položaja žrtve, odnosno oštećenog u krivičnom postupku. Takve ideje su motivisane prvenstveno humanim razlozima potrebe da se žrtva efikasno zaštitи, ali one imaju i jedno funkcionalno značenje, jer se tako suštinski omogućava i bolje, te efikasnije vođenje krivične procedure. Tako na primer, kada je oštećeni istovremeno i žrtva krivičnog dela, njegova "nemotivisanost" za vođenjem postupka je

često plod postojanja straha od sekundarne viktimizacije tokom same procedure, tako da u takvim slučajevima oštećeni (žrtva) procenjuje da je za njega manji gubitak nezadovoljenje zahteva pravičnosti, u odnosu na zlo (pre svega emotivno odnosno psihičko), koje bi doživeo u samom postupku. Ovo se može ilustrovati i jednim klasičnim primerom koji se odnose na studije žrtava (Victimization surveys). Intervjuisane žrtve zločina u kanadskom gradu Torontu su izjavljivale da je njihova patnja zbog krivičnih dela kojima su viktimizirane, bila samo znatno uvećavana prijavljivanjem krivičnih dela policiji.¹

Viktimizacija (victimizing, victimisation) označava proces nastajanja žrtvom, dok se samo stanje kad je neko postao žrtva naziva viktimiziranost (victimizirt, victimise), pri čemu se primarna viktimizacija odnosi na postajanje žrtvom izvršenja krivičnog dela, dok sekundarna viktimizacija predstavlja pooštovanje primarne viktimizacije kroz negativnu reakciju socijalne sredine i kroz pogrešnu reakciju organa krivičnog gonjenja.² Ako društvo nije svojim pravnim sistemom uspeло da spreči primarnu viktimizaciju, ono mora da iznađe načine eliminisanja, ili bar suođenja na minimum sekundarne viktimizacije. U jednom izveštaju (studiji) veoma uglednog finskog Instituta za izučavanje kriminaliteta o istraživanju transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, se između ostalog,³ prilikom objašnjenja opštih razlika između nacionalnih zakonodavstava, ističe kao problem i postojanje različitih procesnih rešenja

* Dr Milan Škulić je docent za krivično procesno pravo i kriminalistiku na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu.

1 Nettler, G. (1978) Explaining crime, New York: McGraw-Hill Book Company, str. 94.

2 Nikolić-Ristanović, V. (1984) Uticaj žrtve na pojavu kriminaliteta, Beograd, str. 49.

Krivičnoprocesne mogućnosti zaštite žrtava krivičnih dela povezanih sa...

u raznim državama, počev od uslova za započinjanje krivičnog gonjenja, pa do postojanja principa legaliteta, odnosno oportuniteta krivičnog gonjenja.⁴ Neophodno je odgovarajućom saradnjom na međunarodnom nivou spreciti da postojeće pravnotehničke razlike ne budu uzrok pogoršanja položaja žrtve i svedoka u krivičnom postupku.

U nekim rešenjima međunarodnopravnih akata se, između ostalog, utvrđuje obaveza države da u skladu sa objektivnim mogućnostima, sarađuje sa nevladinim i drugim sličnim organizacijama koje se bave zaštitom žrtve. Takva saradnja zaista može da bude plodotvorna po položaj žrtve u postupku. U mnogim državama se osnivaju posebni centri za zaštitu žrtava kriminaliteta. Takva je na primer služba za pomoć žrtvama u SAD, koja je između ostalog posebno fokusirana na pomoć naročito osetljivim kategorijama žrtvama, što se ispoljava na lokalnom, državnom i nacionalnom nivou.⁵ Služba obezbeđuje pomoć žrtvi radi prevazilaženja traume koju je viktimizacijom doživela, što je posebno karakteristično za žrtve silovanja i drugih akata seksualnog nasilja, naročito kada su žrtve tinejdžeri, a pored toga, služba je aktivna u obezbeđivanju pravne pomoći žrtvama tokom njihovog učestvovanja u krivičnom postupku.⁶

Uticajni viktimalozi se, analizirajući položaj žrtve kriminaliteta u okviru pravnog sistema, između ostalog, fokusiraju na položaj žrtve u krivičnom postupku, ističući da u opštem smislu, kada žrtva jednom prijavi krivično delo policiji, ona uglavnom nije svesna svoje uloge u postupku, niti uticaja na to da li će ili neće doći do krivičnog gonjenja, a zavisna je od policije i tužioca u pogledu dobijanja informacija, koje prima u sasvim maloj količini.⁷ Da bi se poboljšao tretman žrtve u krivičnom postupku, Ujedinjene Nacije, Savet Evrope i Evropska radna grupa za podršku žrtvama smatraju da su potrebna poboljšanja u sledećem: a) obezbeđivanje žrtvi informacija koje se odnose na krivični postupak, b) dopuštanje žrtvi da bude saslušana; c) obezbeđivanje žrtvi pravne pomoći tokom krivičnog postupka; d) minimiziranje svih neprijatnosti koje se pričinjavaju žrtvi i maksimiziranje lične bezbednosti žrtve; e) izbegavanje nepotrebnog odlaganja (u odnosu na vođenje krivičnog

postupka).⁸ Mnogi uticajni kriminolozi ističu neophodnost da pravni sistem više teži ostvarenju kompenzacije žrtve krivičnog dela.⁹ Viktimaloška teorija se posebno zalaže za iznalaženje načina za materijalnu kompenzaciju žrtvi, koju treba prvenstveno (primarno) obezbediti od učinioца krivičnog dela, ali ako to nije moguće (supsidijarno), nju bi morala da obezbedi država. U tom se smislu formuliše sledeći predlog, koji se zasniva i na nekim međunarodnopravnim aktima koji doduše još nemaju obavezujući karakter,¹⁰ tako da su ta u suštini dobra rešenja još uvek relativno retko konsekventno primenjena u pozitivnim pravnim sistemima:¹¹ Ako kompenzacija nije u potpunosti moguća od učinioца krivičnog dela ili iz drugih izvora, država će obezbediti finansijsku nadoknadu: a) žrtvama koje su usled izvršenog teškog krivičnog dela pretrpele ozbiljnu telesnu povredu, ili oštećenje fizičkog ili mentalnog zdravlja; b) porodicu, posebno licima koja su zavisna od osobe koja je usled viktimizacije umrla ili fizički ili mentalno onesposobljena. Težnje ka stvaranju normativnih mogućnosti kompenzacije žrtve su još uvek pretežno deklarativnog karaktera, pa je tako na primer, Kraljevska komisija za krivično pravosuđe Engleske i Velsa zaključila da je potrebno poboljšati položaj žrtve i svedoka u postupku, te da je neophodno razviti senzitivitet krivičnog pravosuđa u odnosu na potrebe i interes žrtve, mada tehnički posmatrano u engleskom pozitivnom pravu žrtva nema standardan položaj u krivičnom postupku, a kompenzacija se dosuđuje samo u relativno minornim slučajevima.¹² Ina...e kada je reč o položaju žrtve u engleskom krivičnoprocesnom sistemu, značajno je zapažanje prema kome se on odlikuje postojanjem sledećeg paradoksa: s jedne strane, žrtva ima krucijalnu ulogu u pogledu prijavljivanja krivičnog dela policiji, tj. u odnosu na otkrivanje krivičnog dela, dok s druge strane, postoji kontradiktornost, da se njoj u krivičnom postupku priznaju prava u sasvim malom obimu.¹³

Međunarodnopravna osnova zaštite žrtve u krivičnom postupku

Zaštita žrtava se garantuje u opštem smislu, ali se to posebno odnosi na žrtve koje se smatraju posebno ran-

3 Studija je uglavnom posvećena materijalnom pravu.

4 Joutsen, M. (1998) "Surveying Transnational Organised Crime" u: The Heuni Report on Organised Crime Around the World, Proceedings of the International Conference, Rome: Istat Unirti, str. 271.

5 U. S. Department of Justice, Office of Justice Programs, From Pain to Power, September, 1998, str. 16–17.

6 Ibidem.

7 Mawby, R. I., Walklate, S. (1994) Critical Victimology, London, New Delhi: Sage Publications, str. 129.

8 Ibid., str. 130.

9 Conkin, J. E. (1981) Criminology, New York: Macmillan Publishing CO. Inc., str. 442 – 443.

10 Section A6 of the UN Resolution.

11 Mawby, R. I., Walklate, S. op. cit. str. 148.

12 Van den Wyngaert, C. V., Gane, C., Kühne, H. H., Cauley, F. M. (1993). (deo koji je pisao Smith, A. T. H.), Criminal Procedure Systems in the European Community, London, Brussels, Dublin, Edinburgh: Butterworths, str. 81.

Krivičnoprocesne mogućnosti zaštite žrtava krivičnih dela povezanih sa...

povezanih sa trgovinom ljudskim bićima. U nekim zakonodavstvima se određeni tipovi žrtava svrstavaju u posebnu kategoriju "nemoćnih" žrtava krivičnih dela. Na primer, izraelsko krivično zakonodavstvo takve žrtve definiše na sledeći način:¹⁴ "svako ko je s obzirom na svoj uzrast, bolest, fizičku ili mentalnu onesposobljenost, intelektualnu nesposobnost, ili bilo koji drugi faktor, nesposoban da preuzme odgovornost za sopstvene dnevne potrebe, zdravlje ili bezbednost."¹⁵ Navedena definicija se prvenstveno odnosi na decu kao žrtve, ali ona u širem smislu obuhvata i druge kategorije posebno ranjivih žrtava, među koje se mogu svrstati i žrtve trgovine ljudskim bićima, koje su pored toga, često i maloletne. U Deklaraciji o osnovnim principima pravde u vezi sa žrtvama kriminalnih radnji i žrtvama zloupotrebe vlasti,¹⁶ pojam žrtve se definiše na sledeći način: "Žrtva" označava lice koje je pojedinačno ili kolektivno pretrpešlo štetu, uključujući fizičko ili mentalno povređivanje, emotivnu patnju, materijalni gubitak ili grubi napad na svoja osnovna prava, usled činjenja ili nečinjenja koja predstavljaju kršenje krivičnih zakona država članica, što se odnosi i na zakone koji zabranjuju zloupotrebu vlasti. Prema dopunjajućoj odredbi prethodne definicije, žrtvom se može smatrati svako ko ispunjava opšte uslove, bez obzira da li je učinilac dela identifikovan, ili nije, da li je uhapšen, da li se protiv njega vodi sudski postupak i da li je proglašen krivim i bez obzir na stepen njegovog srodstva sa žrtvom. Termin "žrtva" obuhvata po potrebi i blisku porodicu i lica koja žrtva direktno izdržava, kao i lica koja su pretrpela štetu pomažući žrtvama koje su se našle u nevolji.

Prava žrtve u krivičnom postupku se smatraju jednim segmentom ukupnog korpusa ljudskih prava i sloboda, što je u skladu i sa konцепцијом o temeljnim ljudskim pravima, koja su poslednjih decenija 20. veka postala nezaobilazni deo međunarodnog javnog prava, čije su norme skoro revolucionarno razvile međunarodноправно povezivanje.¹⁷ Prema žrtvama treba postupati sa saosećanjem i uz poštovanje njihovog dostojanstva, a one imaju pravo da se žale sudskim

---

13 Bailey, S. H., & Gunn, M. J. (1996) *The modern English Legal System*, London: Sweet & Maxwell, str. 781 – 782.

14 Penal Act, 1977, Article 1: Injures to Minors and the Helpless.

15 Grupa autora - Investigations and Prosecutions Divison, Investigations Department, Israel Police Headquarters: Israel Police Care for the Victims of Crime, Innovation - Exchange, Israel Ministry of Public Security, br. 8, Summer 2000, Jerusalem, str. 16.

16 Preporučena za usvajanje od strane 7. kongresa UN za sprečavanje zločina i postupanje prema prestupnicima, održanog u Milatu od 26. avgusta do 6. septembra 1985. i usvojena od strane Generalne skupštine UN, Rezolucijom 40/34 od 29. novembra 1985. Ne podleže ratifikaciji jer nije međunarodni ugovor.

organima i da dobiju naknadu za štetu koje su pretrpele na način predviđen nacionalnim zakonodavstvom. Treba ustanoviti i pojačati, ako je to potrebno, pravne i administrativne mehanizme koji omogućavaju žrtvama da dobiju odštetu preko zvaničnih ili nezvaničnih procedura koje su brze, pravedne, jektive i pristupačne. Žrtve treba da budu upoznate sa pravima koja su im priznata da bi nastojala da pomoći tih sredstava dobiju odštetu. Danas mnoga zakonodavstva omogućavaju da žrtva, odnosno oštećeni u skladu sa određenim procesnim mehanizmima može steći svojstvo supsidijarnog tužioca, ali postoje i pravni sistemi u kojima to nije moguće. Tako na primer, u Belgiji uopšte nije moguće privatno krivično gonjenje, odnosno u svojstvu oštećenog kao tužioca, već postoji monopol javne optužbe, s tim da za neka krivična dela krivično gonjenje ne može da se započne bez prethodnog zahteva oštećenog, ali pri tom predstavnik javne optužbe nije dužan da i tada započne krivično gonjenje.¹⁸ Daleko je bolje rešenje portugalskog Zakonika o krivičnom postupku, prema kome žrtva (oštećeni) ima veoma dobar krivičnoprocesni položaj. On se u postupku označava kao "assidente" i predstavlja veoma karakterističnog subjekta za portugalsko krivičnoprocesno pravo. Naime, on ima pravo da sarađuje sa državnim tužiocem tokom postupka, ali može i nezavisno od njega da podnosi svoj optužni akt i što je posebno važno, on ima pravo, da nezavisno od stava javne optužbe, ulaže žalbu protiv sudske odluke.¹⁹ Slično ovome i u Španiji je uloga oštećenog nešto izraženija nego u drugim kontinentalnim krivičnoprocesnim sistemima, jer on u toj zemlji u pogledu dela koja se gone ex officio može ne samo da inicira vođenje krivičnog postupka, već vrši i funkciju krivičnog gonjenja paralelno sa državnim tužiocem.²⁰

Žrtve treba da budu obaveštene o njihovoj ulozi i mogućnostima žalbe, o datumima i odvijanju postupka, te ishodu njihovog slučaja. Ukoliko nije moguće da se od učinioца dobije potpuno obeštećenje ili iz drugih izvora, države treba da se trude da žrtvi obezbede finansijsko obeštećenje i to posebno: a) žrtvama koje su kao posledici ozbiljnih krivičnih dela pretrpele telesno oštećenje ili značajan napad na svoj fizički ili moralni integritet; b) porodici žrtve, a naročito licima koja su izdržavala one osobe koje su umrle ili posle viktimizacije postale fizički ili mentalno nesposobne. Države treba da podstiču

---

17 Doebring, K. (1999) *Völkerrecht*, Heidelberg: C. F Müller Verlag, str. 413.

18 Van den Wyngaert, C. V., Gane, C., Kühne H. H., Cauley, F. M. (1993), (deo koji je pisao Van den Wynegaert, C.) *Criminal Procedure Systems in the European Community*, London, Brussels, Dublin: Butterworths, str. 16–17.

19 Van den Wyngaert, C. V., Gane, C., Kühne H. H., Cauley, F. M., (deo koji su pisali De Figueiredo Dias, J., Antunes, M. J.) op. cit, str. 321.

Krivičnoprocесне могућности заštite žrtava krivičnih dela povezanih sa...

za obeštećenje žrtava. Žrtve moraju dobiti potrebnu materijalnu, medicinsku, psihološku i socijalnu pomoć preko opštih državnih organa. Na žalost, tokom komparativno-pravne analize uočili smo da su veoma retka zakonodavstva koja zaista omogućavaju da državni organi oficijelno obezbede obeštećenje žrtvi, tako da norme tog karaktera ne postoje ni u većini najrazvijenijih i ekonomski najsnažnijih država sveta, što svakako nema opravdanja. Suprotno ovome, odličan primer se može naći u novom krivičnoprocесnom zakonodavstvu Švedske. U Švedskoj postoji poseban Odbor za kompenzaciju gubitaka nastalih izvršenjem krivičnog dela, koji iz sopstvenih javnih fondova koje finansira država obezbeđuje naknadu za žrtve kriminaliteta u odnosu na pretrpljenu štetu, negu, socijalni ili medicinski tretman, pri čemu je maksimalna raspoloživa suma za naknadu ograni...ena na 1.000.000 kruna godišnje, što predstavlja nešto preko 1/4 ukupnih troškova odbora, tako da se u literaturi ističe da je takvo rešenje još uvek veoma daleko od potpune kompenzacije žrtvi, ali svakako predstavlja dobar početni korak.²¹

Još uvek je u prvenstvenoj optici zakonodavaca položaj okrivljenog, što je suštinski opravданo, ali je nedopustivo da usled toga bude "zaboravljeno" na potrebu efikasnije zaštite prava žrtava krivičnih dela. Interesantno je da naš novi Zakonik o krivičnom postupku takođe poseduje niz normi kojima se značajno poboljšava položaj okrivljenog, čak i po cenu stvaranja zaista velikih izdataka za budžet suda – posredno države, a da se istovremeno slične norme nisu donele u odnosu na oštećene u krivičnom postupku. Na primer, značajno su prošireni razlozi za obaveznu odbranu i to ne samo u okviru krivičnog postupka, već i u pretkrivičnom postupku, a što je posebno upadljivo, prema odredbi čl. 197 st. 1 u slučaju obustave krivičnog postupka ili donošenja presude kojom se okrivljeni oslobađa optužbe ili kojom se optužba odbija, svi troškovi, pa i oni koji je okrivljeni imao u pogledu nužnih izdataka i nagrade braniocu padaju na teret budžetskih sredstava. Prema odredbi čl. 197 st. 6 ako se zahtev za naknadu troškova ne usvoji ili se o njemu ne doneše odluka u roku od tri meseca od dana podnošenja zahteva, okrivljeni i branilac mogu da ih potražuju u parničnom postupku protiv republike odnosno SRJ²². Ovim smo pokušali da ilustrujemo neobičnu "velikodušnost" našeg pravnog sistema u odnosu na okrivljene (što inače nema uzora u komparativnom pravu), a u ovom slučaju ipak poseduje svoj ratio legis ako se radi o donošenju meri-

torne oslobođajuće presude (naročito ukoliko je onda doneta zbog nepostojanja krivičnog dela), ali je potpuno neobjašnjivo ukoliko se npr. radi o odbijajućoj presudi iz čisto formalnih razloga, a naročito ako je u pitanju odluka doneta usled amnestije ili pomilovanja. Pored toga, posebno je iritantno što slične odredbe kojima bi se obezbeđivala efikasnija zaštita oštećenog u našem novom ZKP-u nisu predviđene.

Žrtve moraju da budu obaveštene o postojanju zdravstvenih i socijalnih službi, kao i drugih oblika pomoći koji mogu da im budu od koristi, a te službe im moraju biti lako dostupne. Osoblje policijskih, sudske i zdravstvene službe, kao i osoblje socijalnih i drugih sličnih službi, mora da bude obučeno da shvata potrebe žrtava, a mora dobiti uputstva kojima je cilj osiguranje brze i adekvatne pomoći žrtvama. Sve odredbe koje se odnose na definisanje žrtve se primenjuju na sva lica, bez razlike, a posebno bez obzira na rasnu pripadnost, boju, pol, starost, jezik, veru, nacionalnost, političko ili drugo mišljenje, uverenje ili kulturnu praksu, imovno stanje, porodično poreklo i porodično stanje, etničko ili društveno poreklo, te fizičku sposobnost.

Obaveze Jugoslavije koje se temelje na najnovijim međunarodnopravnim aktima u vezi sa organizovanim kriminalitetom

Mada su mnogi međunarodnopravni akti vrlo uopštenog karaktera i ne nude konkretna ili čak precizna rešenja, naročito u pogledu normi krivičnog postupka, oni ipak imaju obavezujući karakter, što se posebno odnosi na Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala. Zahtevi koji proizilaze iz tog akta su po svojoj prirodi usmereni na suzbijanje najtežih oblika kriminaliteta, a što je posebno važno, oni se u nekim svojim segmentima odnose i na nužnost izmene određenih krivičnoprocесnih normi, odnosno inkorporisanja određenih novih krivičnoprocесnih instituta u naš pravni sistem.

Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta

U čl. 3 (a) Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koja dopunjava Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta trgovina ljud-

20 Van den Wyngaert, C. V., Gane, C., Kühne, H. H., Cauley, F. M. (deo koji je pisao Ruiz Vadillo, E.), op. cit, str. 389.

21 Strömlholm, S. (1998) An Introduction to Swedish Law, Stockholm: Institutet för Rättsvetenskaplig Forskning, Second edition, Norstedts, str. 159.

22 Jekić, Z., Škulic, M. (2002) Zakonik o krivičnom postupku – sa predgovorom, objašnjenima i registrom pojmnova, Beograd: Dosije, str. 87–88.

Krivičnoprocesne mogućnosti zaštite žrtava krivičnih dela povezanih sa...

skim bićima se definiše kao »vrbovanje, prevođenje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica, putem pretnje silom ili upotrebot sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebu ovlašćenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksplatacije. Eksplatacija obuhvata, kao minimum eksplataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksplatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, servitut ili uklanjanje organa. Pristanak žrtve na nameravanu eksplataciju nema značaja (čl. 3 b). Kao svrha Protokola posebno se označava zaštita i pomoć žrtvama trgovine ljudskim bićima, uz puno poštovanje njihovih ljudskih prava (čl. 2 b).

Odredbom čl. 24 Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta se predviđa obaveza države da u okviru svog krivičnoprocesnog sistema preduzme potrebne mere zaštite svedoka. Svaka država potpisnica je dužna da preduzme odgovarajuće mere, u okviru svojih mogućnosti, kojima će pružiti delotvornu zaštitu od moguće odmazde ili zastrašivanja svedocima koji svedoče u krivičnim postupcima povodom krivičnih dela obuhvaćenih konvencijom, a po potrebi njihovim rođacima i drugim njima bliskim licima. U čl. 24 st. 2 se uvodi ograničenje primene mera zaštite svedoka na funkcionalan način, tako što se navodi da se njima ne sme s jedne strane, uticati na prava okrivljenog, dok se s druge strane, na takav način mora obezbediti i poštovanje zakona. Pored toga, posebno se navode sledeće mere koje je potrebno inkorporisati u nacionalna krivičnoprocesna zakonodavstva: a) utvrditi postupke za fizičku zaštitu takvih lica, u šta spada u meri u kojoj je neophodno i izvodljivo, njihovo preseljenje i dozvola tamo gde je potrebno, da informacije o njihovom identitetu i mestu gde se trenutno nalaze ne budu otkrivene ili da otkrivanje takvih informacija bude ograničen; b) donošenje pravila o dokaznom postupku koja dozvoljavaju da svedočenje bude dato na način kojim se obezbedi sigurnost svedoka, kao i omogućavanje da se svedoči korišćenjem komunikacione tehnologije kao što su video-linkovi ili druga adekvatna sredstva.

Odredbom čl. 24 st. 3 se nalaže državama potpisnicama Konvencije da razmotre potrebu sklapanja sporazuma odnosno aranžmana sa drugim državama u cilju omogućavanja preseljenja svedoka kojima je potrebno da se zaštita obezbedi na takav način. U odredbi čl. 24 st. 4 Konvencije se posebno naglašava da se sva pravila zaštite svedoka odnose i na žrtve ukoliko se one pojavljuju kao svedoci. Odredbom čl. 25 Konvencije predviđene su obaveze država da obezbede pomoć žrtvama i njihovu zaštitu.

Države imaju dužnost da preduzimaju potrebne mere u okviru svojih mogućnosti, u cilju pružanja pomoći

žrtvama i njihovoj zaštiti, naročito u slučajevima pretnji odmazdom i zastrašivanjem. Iz ovih odredbi proizlazi direktna obaveza država da u svojim krivičnoprocesnim zakonodavstvima obezbede odgovarajuće mehanizme zaštite oštećenih kao svedoka (čl. 25 st. 1). Svaka država potpisnica je dužna da uspostavi odgovarajući postupak radi obezbeđenja prava na naknadu štete i restituciju žrtvama krivičnih dela koja su obuhvaćena Konvencijom (to su dela povezana sa organizovanim i transnacionalnim kriminalitetom, gde spadaju i krivična dela povezana sa trgovinom ljudskim bićima (čl. 25 st. 2).

Posebno se naglašava obaveza država potpisnica da shodno svom domaćem zakonodavstvu omoguće da stavovi i pitanja od interesa za žrtve budu izneti i razmotreni u odgovarajućim fazama krivičnog postupka (u smislu uobičajene stadijumske konstrukcije krivične procedure), protiv učinilaca (terminološki je ispravnije korišćenje termina »okrivljeni«, »osumnjičeni«, »lice protiv koga se vodi postupak« i sl.), na način koji neće uticati na pravo odbrane (čl. 25 st. 3). I u ovoj normi je prisutna težnja da se zaštita interesa žrtve i svedoka ne dovede u koliziju sa pravima odbrane okrivljenog, ali naravno, u tom se pogledu u konkretnim zakonskim rešenjima ipak mora ispoljiti i određena elastičnost, jer je neminovno da se krivičnoprocesnim rešenjima koja obezbeđuju određenu zaštitu žrtve i svedoka (npr. mere skrivanja identiteta i sl.), u izvesnoj meri modifikuju elementi prava na odbranu, ali je potrebno da pravo odbrane ne bude suštinski preterano suženo. Izvesna protivrečnost će uvek neminovno postojati u određenoj meri, ali ona ne sme da bude niti negacija prava na odbranu u bitnim elementima, niti negiranje potrebe da se odgovarajućim krivičnoprocesnim rešenjima zaštite prava žrtve i svedoka.

Odredbama čl. 6 Protokola utvrđuje se obaveza država da obezbede pomoć žrtvama nelegalne trgovine ljudima i njihovu zaštitu. Obaveza država potpisnica je da domaćim zakonskim propisima posebno štite privatnost i identitet žrtava nelegalne trgovine ljudima, uključujući, između ostalog i poverljivo vođenje zakonskih postupaka koji se odnose na ovu nelegalnu trgovinu (čl. 6 st. 1). Konkretno, ova se obaveza u krivičnom postupku mora sprovoditi kroz pravila koja se odnose na isključenje javnosti, te zaštitu oštećenih kao svedoka. Država potpisnica je dužna da obezbedi da njeno domaće zakonodavstvo ili administrativni sistem sadrže mere kojima je moguće pružiti pomoć žrtvama »nelegalne« trgovine ljudima (čl. 6 st. 2), što se posebno odnosi na:²³ a) obaveštenja o relevantnim sudskim i administrativnim postupcima; b) pomoć koja će omogućiti da njihova stanovišta i interesi budu izneseni i razmotreni u odgovarajućim fazama krivičnog postupka protiv »učinilaca« krivičnih dela, na način koji neće uticati na pravo odbrane.²⁴

Države potpisnice su dužne da posebno razmotre

Krivičnoprocesne mogućnosti zaštite žrtava krivičnih dela povezanih sa...

psihološki i socijalni oporavak žrtava trgovine ljudima, uključujući, u odgovarajućim slučajevima i saradnju sa nevladnim organizacijama, drugim relevantnim organizacijama i drugim elementima građanskog društva, a posebno obezbeđivanje (čl. 25 st. 3): a) odgovarajućeg stanovanja; b) pružanja saveta i informacija, posebno vezano za njihova zakonska prava, na jeziku koji žrtve trgovine ljudima mogu da razumeju; c) lekarske, psihološke i materijalne pomoći; d) zaposlenja, mogućnosti obrazovanja i obuke. Prilikom sprovodenja mera zaštite država je dužna da posebno uzme u obzir godine starosti, pol i posebne potrebe žrtava trgovine ljudima, a posebno specijalne potrebe dece, uključujući i odgovarajuće stanovanje, obrazovanje i brigu o njima (čl. 25 st. 4). Država potpisnica je dužna da obezbedi fizičku bezbednost žrtava trgovine ljudima, dok se one nalaze na njenoj teritoriji (čl. 25 st. 5). Država potpisnica će obezbediti da njen domaći pravni sistem sadrži mere koje žrtvama trgovine ljudima pružaju mogućnost dobijanja nadoknade za pretrpljenu štetu (čl. 25 st. 6).

Žrtva trgovine ljudskim bićima kao svedok i oštećeni u krivičnom postupku – uporednopravna analiza

Svedok se tradicionalno u krivičnom procesnom pravu definiše kao lice koje poseduje saznanja o činjenicama vezanim za krivično delo i koje o tome daje iskaz u krivičnom postupku, a pri tom nije reč o okrivljenom ili veštaku.²⁵ Još uvek su retka krivično procesna zakonodavstva koja poklanjam veću pažnju zaštiti oštećenih kao svedoka u krivičnom postupku, odnosno u širem smislu, zaštiti žrtve u krivičnoj procedure. Iznećemo neke primere iz komparativnog prava. Za žrtvu trgovine ljudskim bićima je karakteristično da ona u postupku ima kumulativnu ulogu oštećenog i svedoka, što znači da se na nju odnose sva opšta krivičnoprocesna pravila čiji su predmet ti subjekti postupka, ali istovremeno i sva pravila koja se odnose (ili bi trebalo da se odnose – ako se kao novele unesu u ZKP), na posebnu zaštitu naročito osetljivih (Posebno ranjivih) kategorija žrtava. U tom smislu su najznačajnija pravila koja se odnose na stvaranje efikasnih krivičnoprocesnih mehanizama za sprečavanje sekundarne viktimizacije, kao i pravila kojima se omogućava krivičnoprocesna i faktička zaštita svedoka.

Sprečavanje sekundarne viktimizacije

23 Korišćenje atributa "nelegalno" uz trgovinu ljudima je potpuno pogrešno, jer ne postoji legalna mogućnost trgovine ljudskim bićima.

24 Upotreba termina "učinilac" nije adekvatno ni u ovom slučaju, naročito što se u nastavku insistira na neuticanju na pravo odbrane.

Sprečavanje sekundarne viktimizacije predstavlja važan cilj viktimoški usmerenih napora. Treba istaći da koren takvog razmišljanja suštinski potiču pretežno iz anglosaksonske literature, jer su se osnovni problemi u pogledu potrebe posebne zaštite svedoka prvo i javili u vezi sa strogim pravilima unakrsnog ispitivanja,²⁶ čime su se u praksi često ispoljavale štetne posledice po žrtve koje bi svedočile. Ali kasnije se uticaj tih konceptacija raširio i u kontinentalnim pravnim sistemima, tako da je danas praktično nesporno da je potrebno stvarati bolja procesna pravila u cilju zaštite oštećenih kao svedoka, što se posebno odnosi na određene posebno ranjive kategorije takvih svedoka. Osnovni problem kod unakrsnog ispitivanja se svodi, između ostalog i na mogućnost davanja iskaza od strane istog svedoka u više navrata (cross-examination and re-examination), a pri tom samog svedoka pre svega ispituju stranke,²⁷ što takođe, može da bude problem ukoliko su branioci ili punomoćnici prilikom takvog ispitivanja ne poštuju minimalne zahteve humanosti.

U Zakoniku o krivičnom postupku Švedske je predviđeno da sud može odlučiti da svedoka sasluša van prostorija suda, ukoliko proceni da on ne može u sudu dati iskaz usled straha ili drugih razloga koji ga inhibiraju, a u takvim slučajevima se određena lica mogu i udaljiti iz sudnice (Chapter 36 Section 18).²⁸

Prema pravilima japanskog krivičnog postupka, okrivljeni kao i njegov branilac uvek imaju pravo da direktno ispituju svedoka.²⁹ U japanskom krivičnom postupku ne postoje posebne odredbe koje bi se odnosile na zaštitu svedoka koji je istovremeno oštećeni odnosno žrtva krivičnog dela, ali se u praksi smatra da praktično postupanje organa koji vodi postupak mora biti prilagođeno ličnosti oštećenog.³⁰

Sekundarna viktimizacija žrtve se u postupku prvenstveno može sprečiti izbegavanjem ponovnih saslušanja oštećenog kao svedoka, ili njegovim saslušanjem na takav način koji će ponovno suočavanje sa osobom koja mu je nanela zlo, svesti na minimum. Interesantan je primer iz komparativnog zakonodavstva koji se odnosi na formulisanje drugačijih pravila iznošenja i izvođenja dokaza, kada su njihov izvor deca žrtve krivičnih dela, kao svedoci. Zakonodavnom reformom iz 1989. godine na Novom Zelandu omogućeno je da se u najširoj meri kao dokaz koriste video-trake (videotaped evidence), kojima se istovremeno na audio i video način registruju dečiji iskazi, što omogućava da se izjava deteta koristi i u kasnijim fazama procedure, bez dodatnog pozivanja i nepotrebnog uznemiravanja deteta, koje se štiti od nak-

25 Kramer, B. (1984) Grundbegriffe des Strafverfahrensrecht – Ermittlung und Verfahren, Stuttgart, Berlin usw.: Verlag W. Kohlhammer, str. 80.

26 Više o tome: Hay, P. (2000) U. S. - amerikanisches recht, München: Verlag C. H. Beck, str. 279.

Krivičnoprocesne mogućnosti zaštite žrtava krivičnih dela povezanih sa...

nadnog stresa i ponovnog podvrgavanja forenzičkoj psihozi i eventualnom psihičkom traumiranju. Slično se rešenje primjenjuje i u Škotskoj (Sections 56 to 59 of the Law Reform (Miscellaneous Provisions) – Scotland Act 1990), gde je inače sudija uvek dužan da se pre uzimanja iskaza od deteta uveri da je dete sposobno da razlikuje istinu od laži.³¹

Zatim, prilikom saslušanja dece kao svedoka (naročito ako su ona istovremeno i oštećeni, odnosno žrtve krivičnog dela), omogućava se da deca svoj iskaz daju u drugoj prostoriji a ne u sudnici, u kojoj se postavlja poseban ekran, na kome se audio-vizuelno emituje iskaz deteta istovremeno sa momentom njegovog davanja (closed-circuit television screens). Konačno, zakonom je regulisano korišćenje specijalnog stakla, koji se provodi samo u jednom pravcu, tzv. one-way glass (transparentno ogledalo), u svim slučajevima kada dete vrši prepoznavanje lica, kao i u drugim procesnim situacijama, kada je takva vrsta procesne izolacije deteta, koje predstavlja lični izvor dokaza, neophodna u cilju njegove zaštite, a naročito radi sprečavanja sekundarne viktimizacije. Primena ovih pravila je moguća i kada su u pitanju druge posebno ranjive žrtve krivičnih dela.

U SAD je u sudskoj praksi izgrađen stav da se u slučajevima kada je dete žrtva krivičnog dela (naročito seksualnih delikata, kao i uopšte nasilničkih krivičnih dela), moguće saslušanje deteta u odvojenoj prostoriji, odnosno posredstvom ekrana, čime su modifikovana pravila koja se odnose na unakrsno ispitivanje, u okviru kojih se inače smatra da okrivljeni ima pravo suočavanja sa svedokom (Face-to-Face Confrontation).³² Inače u teoriji se argumentovano iznosi stav da su sva posebna pravila (naročito ona vezana za korišćenje posebnih tehničkih sredstava), posebno važna u zemljama anglosaksonskog prava, gde po pravilu postoji bespoštedno i agresivno stranačko ispitivanje, dok je taj problem u Evropi manje izražen jer nema »tako agresivnog stavljanja svjedoka na kušnju, pa to nije toliko aktuelna tema.«³³ Ipak, nesumnjivo je da su i u evropskim zakonodavstvima potrebne posebne odredbe, a u tom

smislu postoje i određeni primeri. U našem okruženju je posebno aktuelan primer iz najnovih promena hrvatskog krivičnog postupka.

Novo rešenje u Zakonu o sudovima za mladež Hrvatske je razvijeno pod uticajem savremenih teorijskih koncepcija, a slično rešenje (mada ne toliko obavezujućeg karaktera postoji u austrijskom zakonu o sudovima za maloletnike. Prema odredbi čl. 119 st. 1 kad postupaju u krivičnim predmetima protiv učinilaca krivičnih dela na štetu dece i maloletnika, sudija za mladež i istražni sudija pri provođenju procesnih radnji će se obazrivo odnositi prema detetu ili maloletniku na čiju je štetu učinjeno krivično delo, imajući na umu njegovu dob, osobnosti njegove ličnosti, obrazovanje i prilike u kojima živi, kako bi se izbegle moguće štetne posledice na njegov odgoj i razvoj. Ispitivanje deteta ili maloletnika će se obaviti uz pomoć pedagoga, psihologa ili druge stručne osobe.

Ako se kao svedok ispituje dete ili mlađi maloletnik oštećen krivičnim delom iz čl. 117 Zakona o sudovima za mladež (u ta taksativno nabrojana krivična dela, spadaju između ostalog i krivična dela: podvođenje, uspostava ropstva i prevoz robova, te međunarodna prostitucija), takvo se ispitivanje može sprovesti najviše dva puta. Ispitivanje se sprovodi uz pomoć psihologa, pedagoga ili druge stručne osobe. Istražni sudija će naložiti da se ispitivanje svedoka snima putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka, ispitivanja će se sprovesti bez prisutnosti sudije i stranaka u prostoriji gde se svedok nalazi tako da mu stranke mogu postavljati pitanja putem istražnog sudije, te psihologa, pedagoga ili druge osobe (čl. 119 st. 2).

Deca i mlađi maloletnici kao svedoci oštećeni krivičnim delom iz čl. 117 mogu se umesto u sudu ispitati u svom stanu ili drugom prostoru u kojem borave ili u Centru za socijalno staranje. Pri ispitivanju svedoka postupiti će se na način propisan u st. 2. Kad je dete ili mlađi maloletnik ispitani primenom odredbe st. 2 i 3, na glavnoj raspravi će se uvek pročitati zapisnik o iskazu svedoka, odnosno reprodukovati snimak ispitivanja. Podaci prikupljeni putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka uništavaju se protekom roka od pet godina od pravnosnažnosti presude.

U Nemačkoj je prihvaćeno nešto konvencionalnije rešenje. Lice koje spada u kategoriju osjetljivog svedoka se saslušava u istraži, uz vođenje brige o posebnostima psihičkog stanja takvog svedoka, a samo se saslušanje tonski ili tonski i video snima, te se potom snimak

---

27 Lyall, F. (2002) *An Introduction to British Law*, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, str. 218.

28 Zakonski tekst koji smo koristili ovom prilikom predstavlja prevod Zakonika o krivičnom postupku Švedske na engleski jezik. Taj prevod u osnovi potiče od prvog takvog rada koji je publikovan 1968. godine u čuvenoj američkoj seriji stranih krivičnih zakona: "The Swedish Code of Judicial Procedure" u: The American Series of Foreign Penal Codes. Prevod koji smo upotrebili izdao je The National Swedish Council for Crime Prevention. Taj tekst je objavljen u Stokholmu, maja 1985. godine: Report No 16.

29 Koschi, G. M. (1990) *The Japanese Legal Advisor - Crimes and Punishment*, Rutland, Vermont, Tokyo: Charles E. Tuttle Company, str. 82.

30 Ibidem.

31 Van den Wyngaert, C., V., Gane, C., Kühne, H. H., Cauley, F.M., (deo koji je pisao C. Gane), op. cit., str. 368.

32 Acker, J. R., Brody, D. C. (1999) *Criminal Procedure – A Contemporary Perspective*, Geithersburg, Maryland: An Aspen Publication – Aspen Publishers, str. 686.

Krivičnoprocesne mogućnosti zaštite žrtava krivičnih dela povezanih sa...

reprodukije na glavnom pretresu.³⁴ U teoriji se inače zapaža da je i ovo rešenje suštinski u koliziji sa članom 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima.³⁵ Smatramo da su ipak prava žrtve, naročito najosetljivijih kategorija u ovom slučaju primarnija. Pored toga, u Nemačkoj se posebna pažnja poklanja uzimanju iskaza od deca, kao žrtava krivičnih dela, a pri tom se ističe neophodnost posebnog pristupa, zasnovanog na iskustvima razvojne psihologije.³⁶

Ugroženi i zaštićeni svedoci u krivičnom postupku

Položaj svedoka u krivičnom postupku je često skopčan sa nizom objektivnih i subjektivnih teškoća. Ističući da se u vezi s načelom nemo tenetur, okriviljeni ne shvata samo kao dokazno sredstvo, već se tretira kao subjekt postupka, Damaška argumentovano primećuje, da je "zanimljivo" da se svedoci, premda su građani sa zajamčenim temeljnim pravima i slobodama, u pravnom sistemu obično tretiraju kao "puko dokazno sredstvo".³⁷ U savremenoj krivičnoprocesnoj teoriji, naročito ono koja je više utemeljena na izučavanju potreba prakse, je poslednjih decenija, jasno izraženo shvatanje o potrebi doslednije procesne zaštite svedoka.³⁸ Pravila o posebnoj zaštiti svedoka su u savremeni krivični postupak prvenstveno dospela iz kriminalnopolitičkih razloga.³⁹

Nedavno je u Nemačkoj Savezni ustavni sud doneo odluku shodno kojoj svedok ima pravo na ustanovu Beistand, tj. lice od poverenja, slično braniocu okriviljenog, koje se brine za prava svedoka, čak i prilikom njegovog saslušanja. Smatra se da u oko 17 % slučajeva svedoci daju iskaz u prisustvu takvog procesnog subjekta.⁴⁰ U SAD to predstavlja uobičajenu praksu prilikom saslušavanja u Senatu i Kongresu. U teoriji se ističe da postoji više vrsta svedoka koje je potrebno ili moguće zaštiti, tako da tu prvenstveno spadaju tzv. "nenormalno" osjetljivi svedoci, kao što su deca i žrtve određenih krivičnih dela, ali i tzv. "normalno" ugroženi svedoci, pre svega "pokajnici", tj. lica i sama povezana sa kriminalitetom.⁴¹ Saslrušanje osjetljivih svedoka putem posebnih pravila koja pre svega sprečavaju sekundarnu viktimizaciju izaziva manje procesnih teškoća, mada su one i tada prisutne, naročito u pogledu ograničenja broja saslušanja, ali se svi takvi prigovori mogu lakše negirati, naročito kada su u pitanju određene kategorije svedoka, pre svega deca, žrtve nasilničkih krivičnih dela, ali i žene žrtve silovanja i drugih seksualnih delikata, kao i žrtve trgovine ljudskim bićima. U slučaju skrivanja identiteta svedoka problemi procesne prirode su mnogo veći. Pre svega, osnovno je da se time okriviljeni eliminiše svog

prava na suočavanje sa svedocima optužbe.

Pored toga, identitet svedoka je u velikoj meri bitan sa stanovišta odbrane i na procenu odnosno argumentaciju stepena dokaznog kredibiliteta takvog iskaza i sl. Pravo okriviljenog na suočenje sa svedocima je predviđeno i čl. 6 st. 3 t. d Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, shodno kojem okriviljeni ima pravo da ispituje ili traži ispitivanje svedoka optužbe, uz osiguranje prisutnosti, kao i ispitivanje svedoka odbrane pod istim uslovima kao i svedoka optužbe. To pravo predstavlja i deo VI amandmana Ustava SAD, ali u eksplisitnom ili implicitnom smislu ono je deo i brojnih drugih ustavnopravnih akata. Prema praksi Evropskog suda za ljudska prava proizlazi da se u Konvenciji misli na izvorni dokaz koji tereti okriviljenog, a ne na derivirani, tako da ne dolazi u obzir primena tzv. svedoka po čuvenju, dok se presuda ne može u celini ili u odlučujućem delu zasnivati na iskazu anonimnog svedoka.⁴²

U SAD je moguće da se saslušavaju svedoci po čuvenju, ali ne potpuno anonimni svedoci, jer tada odbrana ne može saznati podatke koji su potrebni za unakrsno ispitivanje, a ako je reč o ključnom dokazu tada državni tužilac mora odustati od gonjenja, ukoliko ne poseduje druge dokaze (Smith v. US 390 U.S. 129 – 1968).⁴³ Dakle u SAD postoji apsolutna zabrana saslušanja svedoka čiji identitet nije poznat. To je predstavlja i osnovni razlog razrade programa zaštite svedoka u SAD, putem promene identiteta, ali se praksa često suočava sa brojnim problemima. Kao poseban problem se pojavljivala potreba zaštite poverilaca, ukoliko se dužniku iz nekih privatnih poslovnih transakcija naknadno promeni identitet. U SAD se stoga u teoriji i praksi iznose vrlo ozbiljne zamerke i u odnosu na efikasnost poznatih programa zaštite svedoka, promenom identiteta.⁴⁴ U jednom poznatom slučaju iz sedamdesetih godina, svedok protiv mafijaške organizacije je uspeo da izdejstvuje promenu identiteta i zaštitu agenata FBI-aja, ali je pri tom protivpravno sa sobom poveo svoje maloletno dete. Razvedena supruga je pokušavala da legalnim putem ostvari svoje pravo viđanja i života sa detetom, ali u tome nije

34 Rauch, E. (2002) "Sexualdelikte", Kriminalistik, br. 2, str. 96.

35 Ibidem.

36 Više o tome: Eisenberg, U. (2002) *Beweisrecht der StPO – Spezialkommentar*, 4, vollständig überarbeitete und verschiedentlich erweiterte, München: Auflage Verlag C. H. Beck, str. 377.

37 Rauch, E. op. cit. str. 79.

38 Schnarr, K. H. (1990) "Der Zeugenschutz im Strafprozessrecht", Kriminalistik, br. 6, str. 293.

39 Steinke, W. (1991) "Der Zeugenschutz im Strafprozessrecht", Kriminalistik, br. 7, str. 455.

33 Damaška, M. (2001) Dokazno pravo u kaznenom postupku: opis novih tendencija, Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, str. 69.

Krivičnoprocesne mogućnosti zaštite žrtava krivičnih dela povezanih sa...

galno sprečavao FBI. Ona je ipak, koristeći usluge jednog privatnog detektiva, uspela da sazna mesto življenja i adresu svog bivšeg supruga, a ovaj slučaj je u SAD otvorio široku raspravu u stručnoj javnosti. Rasprava se fokusirala na dve osnovne dileme koje su proizašle iz navedenog slučaja: prvu, koja se odnosila na potrebu zaštite trećih lica, čija se određena prava mogu povrediti kada se svedok zaštiće promenom identiteta i drugu, koja se odnosila na stepen efikasnosti u postupanju nadležnih organa koji realizuju takvu zaštitu svedoka, jer je zaista bilo neverovatno da je naporima jednog individualnog profesionalca, bila potpuno nadmudrena čitava ekipa FBI agenata. Mimo uobičajenog laičkog mišljenja koje se po pravilu zasniva na utiscima stečenih praćenjem filmova i sredstava masovnih medija, u SAD se programi zaštite svedoka promenom identiteta ipak relativno retko koriste i to samo u krajnje izuzetnim slučajevima. U SAD su posebno popularne tzv. nagodbe između tužioca i saokrivljenih koji potom postaju svedoci protiv nekog drugog okrivljenog, a pri tom im se garantuje blaže kažnjavanje.

U Engleskoj je moguće korišćenje svedoka čiji se identitet skriva, ali samo pod sledećim uslovima: 1) svedok je važan i nalazi se u opasnosti, 2) ta opasnost proizlazi iz delatnosti okrivljenog, odnosno povezana je sa okrivljenim, 3) opasnost se može eliminisati ili smanjiti ukoliko se prikrije identitet svedoka, 4) sud mora da bude uveren da takvim svedočenjem odbrani neće da bude prouzrokovana neprimerena šteta.⁴⁵ Sve razloge za takvo svedočenje osim onog koji se odnosi na konačnu procenu suda, mora da iznese tužilac, tj. on mora da dokaže postojanje tih osnova.

U nemačkom krivičnom postupku (par. 68 st. 3 Strafprozessordnung) postoji sledeća mogućnost:⁴⁶ "Ako postoji bojazan da bi objavljinjanjem identiteta, mesta prebivališta ili boravišta bili ugroženi život ili telo svedoka ili dugog lica, svedoku može da bude dozvoljeno da ne da podatke o svojoj ličnosti ili da pruži podatke samo u odnosu na svoj raniji identitet. On na glavnom pretresu, ukoliko bude pitan, ipak mora navesti u kom je svojstvu saznao ono o čemu iskazuje. Dokazi kojima se garantuje obezbeđenje identiteta svedoka se čuvaju kod državnog tužilaštva, a ti se spisi mogu preuzeti tek kada u odnosu na svedoka više ne preti opasnost." Nemačka praksa je ukazala da su ovakve zakonske mogućnosti u opštem smislu veoma korisne, ali da uvek treba voditi računa o sprečavanju svake moguće zloupotrebe.⁴⁷ U nemačkoj praksi bilo je dosta problema vezanih za zaštitu svedoka. Veliki senat Saveznog vrhovnog suda je doneo 1983. godine jednu

presudu koja je naišla na žestoku kritiku.⁴⁸ Naime, pre te presude u praksi je omogućavano da svedok na суду iskazuje uz promjenjen izgled (šminkom, maskiranjem i sl.), ali je tada Veliki senat izrekao svoju ocenu da je u pitanju "farsa" te da takvo postupanje spada u "pozorište", a nije za sudnicu, a da se zaštita svedoka može efikasno obezbediti primenom par. 223 nemačkog ZKP-a prema kojem ugroženog svedoka može da van glavnog pretresa saslušava sudija koji se delegira. Tom saslušanju može da prisustvuje branilac okrivljenog, koji ima pravo da sazna ime svedoka, ali ne i njegovu adresu.

Ustanova tzv. krunskog svedoka postoji pre svega u Engleskoj i drugim zemljama anglosaksonskog prava i svodi se na davanje određenih privilegija licima koja su povezana sa vršenjem krivičnih dela, a posebno uz mogućnost njihovog negonjenja, ukoliko svojim iskazom omoguće dokazivanje krivice nekog "krupnjeg" učinioца dela. Istoriski gledano, ustanova potiče još iz srednjeg veka, kada su se organi gonjenja oslanjali na novčane nagrade koje bi davali određenim licima da bi ona svedočila, ili bi se oslanjali na iskaze sukrivaca koji su nazivani "svedocima krune" (Crown Witnesses) i koji bi potom dobijali razne pogodnosti, a pre svega blaže kažnjavanje.⁴⁹

Slično je danas u SAD sa postojanjem ustanove tzv. pokajnika, a u Evropi su takve mogućnosti prvenstveno vezane za dokazivanje organizovanog kriminaliteta, za šta je najkarakterističnije italijansko zakonodavstvo. U Nemačkoj je slično tome donesen poseban zakon o opojnim drogama koji daje суду ovlašćenja da ublaži kaznu ili čak osloboди od kazne učinioца koji je svojim iskazom doprineo da se delo dokaže. Slične mogućnosti u drugim evropskim državama postoje u odnosu na lica kojima se sudi kao pripadnicima terorističkih organizacija.⁵⁰ U odnosu na teroriste takav je zakon postojao i u Nemačkoj, ali je isključivao mogućnost oslobođanja od kazne ukoliko je izvršeno ubistvo, a pored toga, on je bio vremenski ograničenog trajanja, pa je 1999. godine definitivno istekao rok njegove primene.

Prema odredbi čl. 227 Zakona o krivičnom postupku Slovenije u pogledu gonjenja za kazneno delo zločinačkog udruživanja (to podrazumeva dogavaranje izvršenja teških krivičnih dela), okrivljeni se mora već prilikom prvog saslušanja poučiti da će biti oslobođen od kazne ako do kraja glavne rasprave spreči kazneno delo zločinačke organizacije ili otkrije vođu i čelnike organizacije.

Novelom iz 1999. godine u bugarskom Zakonu o krivičnom postupku predviđene su posebne mogućnosti zaštite svedoka.⁵¹ Organi krivičnog postupka mogu na

40 Ibidem.

41 Damaška, M. op.cit. str. 70–71.

42 Ibid., str. 73–74.

43 Ibid., str. 75.

44 Abakadinski, C. (1990) Organized Crime, third Edition, Chicago: Nelson-Hall, str. 157.

45 Wilson, C. (1997) Justice and the Law – the Law our Safeguard, London: Sweet & Maxwell, str. 257–258.

Krivičnoprocesne mogućnosti zaštite žrtava krivičnih dela povezanih sa...

sopstvenu inicijativu ili po zahtevu svedoka da preduzmu posebne mere njegove zaštite, ako usled iskaza koji je dao ili koga treba da da, postoji realna opasnost za život, zdravlje ili imovinu svedoka ili njegovih rođaka u pravoj liniji, brata, sestre, supružnika ili lica sa kojim ima posebno bliske odnose (čl. 97 a).

Veoma su interesantna rešenja novog zakona Litvanije koji se odnosi na zaštitu od kriminalnog uticaja na učesnike krivičnog postupka i tajnih aktivnosti.⁵² Zakon između ostalog omogućava zaštitu svedoka i žrtava u sledećim slučajevima (čl. 4): a) ako postoji pretinja po njihov život ili zdravlje; b) ako bi njihova lična svojina mogla da bude oštećena ili uništena; c) ako postoji pretinja njihovim ličnim ustavnim pravima i slobodama.

Postoje sledeći tipovi zaštite od kriminalnog uticaja (čl. 5): a) fizička zaštita ličnosti ili imovine; b) privremeno preseljenje lica ili obezbeđenje određenog mesta; c) obezbeđenje specijalnih postupaka za obezbeđenje podataka koji se odnose na ličnost u odnosu na službenike koji izdaju putne isprave ili druge službe čuvanja informacija; d) promena prebivališta, radnog mesta ili mesta studiranja odnosno obrazovanja; e) promena ličnog dosjeda i životne biografije; f) promena ličnog izgleda plastičnom operacijom; g) oružano obezbeđenje ličnosti ili preduzimanje drugih specijalnih mera.

Da bi obezbedila mogućnost preseljenja ugroženih lica na teritoriju druge države, Litvanija je sklopila poseban ugovor o kooperaciji u zaštiti svedoka i žrtava sa Estonijom i Letonijom.⁵³ Prema čl. 4 ovog Ugovora, ugovorne strane se obavezuju na sledeće: a) da osiguraju da lice pod zaštitom na zahtev države ugovornice bude preseljeno i zaštićeno, dajući mu dozvolu boravka, kao i sva potrebna dokumenta da bi stalno mogao da bude u zemlji; b) u slučajevima kada je to neophodno obezbediće se promena identiteta zaštićene osobe; c) da obezbede da zaštićeno lice dobije prebivalište i radno mesto pod uslovima saglasnim sporazumu; d) implementiraju druge neophodne mere.

Osnovne osobenosti izvođenja dokaza u vezi delatnosti organizovanog kriminaliteta

Važna faktička osobenost organizovanog kriminaliteta vezana za ogromne probleme njegovog suzbijanja se ogleda u krajnje defetističkoj konstataciji prema kojoj

“policija i društvena zajednica znaju ko su kriminalci, ali ni jedni ni drugi nisu sposobni da učine bilo šta u vezi sa tim.”⁵⁴ Organizovani kriminalitet predstavlja oblik profesionalne kriminalne delatnosti, a u sociološkom smislu je za takve kriminalce karakteristična velika društvena mobilnost, pa se tako u okviru jedne generacije startuje sa društvenog dna, da bi se potom dospelo do pozicije moći i bogatstva.⁵⁵ Put do te moći i bogatstva je popločan činjenjem teških krivičnih dela, prouzrokovanjem zla i nasilja, a pri tom je organizovanje prostitucije jedna od važnih nelegalnih delatnosti tog oblika kriminaliteta, što je po pravilu, povezano i sa trgovinom ljudskim bićima, tako da većina prostitutki koje su uključene u profitni lanac organizovanog kriminaliteta, predstavljaju neku vrstu robova.

Karakteristične kriminalne aktivnosti organizovanog kriminaliteta su, osim toga i korupcijska krivična dela,⁵⁶ iznuda, ucena, vršenje teških krivičnih dela nasilja, najčešće povezanih sa reketiranjem ili “eliminisanjem konkurenčije”, pranje novca, te delicti povezani sa igrama na sreću, organizovanom krađom i preprodajom vozila.⁵⁷ Organizovanje prostitucije, kao i masovno organizovanje igara na sreću, se od strane mafijaških organizacija često koristi i za “pranje” novca, a savremenih oblici organizovanog kriminaliteta se po pravilu paralelno bave i određenim legalnim ili (para)legalnim poslovima, uz stvaranje čitavih poslovnih “imperija”. Ekonomski snaga i bogatstvo, uz spremnost takvih kriminalaca da posegnu i za teškim nasiljem radi nametanja svoje volje ili čuvanja stečenih pozicija, moć koja proistiće iz korumpiranja pojedinih državnih funkcionera, uz već tradicionalne probleme, poput “zakona čutanja”, zatvorene strukture organizacija, povezanosti sa nekim eksponentima državne vlasti, straha žrtava od osvete i sl., predstavljaju osnovne i na žalost, u savremenom društvu skoro nerešive probleme za aktere pravnog sistema koji se suprostavljaju tom obliku kriminaliteta.

U nastojanju da se iznađu normativne mogućnosti prevaziđanja takvih teškoća, zakonodavci mnogih savremenih država su se opredelili za stvaranje posebnih krivičnoprocesnih normi koje bi olakšale dokazivanje organizovanih kriminalnih aktivnosti. U tom su

46 In der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987 (BGBI. I S. 1074, ber. S. 1319).

47 Kaefer, K.B. (1995) “Vernehmung von Zeugen”, Kriminalistik, br. 8-9, str. 612.

48 Damaška, M. op. cit. str. 76.

49 Ibid., str. 77.

50 Laquer, W. (1987) Terorismus, Regensburg: Athenaeum Verlag, str. 22

51 Nakazatelnoprocесуален кодекс - NPK - с посочени стари текстове на измените членове, София: Paralaks, 1999.

52 Republic of Lithuania – Law on The Protection from Criminal Influence of the Participant of the Criminal Proceeding and Clandestine Activities, Officers of the Law Enforcement and Justice Administration.

Krivičnoprocesne mogućnosti zaštite žrtava krivičnih dela povezanih sa...

pogledu karakteristične određene dokazne mogućnosti koje se odnose na olakšano prikupljanje dokaza, upotreboru određenih tehničkih sredstava, kao i posebna pravila koja se odnose na zaštitu svedoka, odnosno tzv. pokajnika. Veliku novost u našem krivičnom procesnom zakonodavstvu predstavlja mogućnost preduzimanja nadzora i snimanja telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima, kao i optička snimanja lica za koja postoje osnovi sumnje da su sama ili sa drugim izvršila neka od sledećih krivičnih dela: 1) protiv ustavnog uređenja ili bezbednosti SRJ, 2) protiv čovečnosti i međunarodnog prava, 3) sa elementima organizovanog kriminala (falsifikovanje i "pranje" novca, neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, nedozvoljena trgovina oružjem, municijom ili eksplozivnim materijama, trgovina ljudima), davanja i primanja mita, iznude i otmice (čl. 232 st. 1 t. 1 - 3).

Ovakve mere određuje istražni sudija obrazloženom naredbom, na pismeni i obrazloženi predlog državnog tužioca (čl. 232 st. 2 u vezi čl. 232 st. 1). Zakonom se uređuje sadržaj naredbe. U njoj se navode podaci o licu protiv kojeg se mera primjenjuje, osnovi sumnje, način sprovođenja, obim i trajanje mere. Mere su vremenski ograničenog trajanja, što se obezbeđuje propisivanjem primarnog maksimalnog roka od tri meseca, uz mogućnost da se iz važnih razloga trajanje mera produži za još tri meseca (sekundarni maksimalni rok), s tim da se izvođenje mera prekida čim prestanu razlozi njihove primene (čl. 232 st. 2). Istražni sudija ima isključivu nadležnost za donošenje obrazložene naredbe o nadzoru i snimanju telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima i optička snimanja, a tu odluku izvršavaju organi unutrašnjih poslova (čl. 232 st. 3). Poštanska, telegrafska i druga preduzeća, društva i lica registrovana za prenošenje informacija su dužna da organima unutrašnjih poslova omoguće izvršenje navedene mере, a snimanja se mogu po naredbi istražnog sudije obaviti i u prostorijama koje nisu stanovi (čl. 232 st. 4 i 5). Po izvršenju mera nadzora i snimanja telefonskih i drugih razgovora organi unutrašnjih poslova će istražnom sudiji dostaviti izveštaj i snimke (čl. 233 st. 1), a on može odrediti da se snimci u celini ili delimično prepisu i opišu. Istražni sudija će pozvati državnog tužioca da se upozna sa tako dobijenim materijalom (čl. 233 st. 2). Ako podaci dobijeni navedenom

⁵³ Agreement Between the Government of the Republic of Lithuania, the Governement of the Republic of Estonia and the Government of the Republic of Latvia on Co-operation in Protection of Witnesses and Victims.

⁵⁴ Tannenbaum, F. (1957) Crime and the Community, New York: Columba University Press, str. 153.

⁵⁵ loch, H. A., Geis, G. (1965) Man, Crime and Society, New York: Random House, str. 220.

merom nisu potrebni za vođenje krivičnog postupka ili ako državni tužilac izjavi da protiv osumnjičenog neće zahtevati vođenje postupka, sav prikupljeni materijal će se pod nadzorom istražnog sudije uništiti, a istražni sudija će o tome sastaviti zapisnik (čl. 233 st. 3). Time se onemogućavaju potencijalne zloupotrebe.

U Zakoniku su predviđene posebne procesne posledice ako je u primeni mera iz čl. 232 postupljeno suprotno odredbama ZKP ili suprotno naredbi istražnog sudije. Na tako prikupljenim podacima se ne može zasnovati sudska odluka, a ako se u bilo kojoj fazi postupka to utvrdi, postupiće se shodno odredbama koje se odnose na izdvajanje zapisnika, a podaci se smatraju službenom tajnom (čl. 233 st. 4 i 5). Ovim su u naš zakonik uvedeni elementi poznate dokazne koncepcije o "plodovima otrovnog drveta" - *Fruit of the poisonous tree doctrine* - *Fruchte des vergifteten Baumes*.⁵⁸ Prema ovoj poznatoj dokaznoj koncepciji dokazi do kojih se došlo na temelju drugih zakonski neprihvatljivih dokaza, takođe nemaju dokaznu vrednost, mada bi inače sami po sebi bili prihvatljivi⁵⁹. Ta teorija se, po svemu sudeći, od strane našeg zakonodavca prihvata u ograničenom vidu, jer se odnosi samo na dokazne sadržaje koji su pribavljeni suprotno odredbama ZKP ili naredbi istražnog sudije, ali se na izričit način ne reguliše pitanje dokaza koji su inače valjni, ali se do njih došlo zahvaljujući podacima koji su prethodno pribavljeni na nezakonit način. Ovo pitanje bi se moglo rešavati prema pravilu da se upotrebom pravno nevaljanih dokaza ne mogu pribavljati pravno valjni dokazi, odnosno važeći dokazi koji imaju potreban stepen dokaznog kredibiliteta, ali to u Zakoniku nije striktno određeno, pa se konačno rešenje ovog pitanja ipak mora prepustiti sudskej praksi.

Mogućnost odstupanja od ustavnog prava na neprikosnovenost komunikacije i opštenja predstavlja efikasno sredstvo za suprostavljanje novim i veoma opasnim formama kriminaliteta, kao i uopšte teškim krivičnim delima, koja se uobičajenim procesnim sredstvima veoma teško dokazuju. Slične mogućnosti postoje i u komparativnom krivičnom procesnom zakonodavstvu, a po pravilu je preduzimanje takvih mera moguće u odnosu na širu "lepezu" krivičnih dela, nego što je to slučaj prema rešenju iz našeg Zakonika o krivičnom postupku.

Već izložene mogućnosti koje se odnose na zaštitu svedoka, kao i korišćenje tzv. pokajnika, odnosno "krunskih svedoka" se u svim zakonodavstvima koja ih poznaju (u Evropi je to posebno tipično za Italiju i

⁵⁶ Više o tome: Überhofen, M. (1999) Korruption und Bestechungsdelikte, Freiburg: Max-Planck-Institut, str. 30.

⁵⁷ Više o tome: Gropp, W., Huber, B. (2001) Rechtliche Initiativen gegen organisierte Kriminalität, Freiburg: Max-Planck-Institut, str. 85-86.

Krivičnoprocesne mogućnosti zaštite žrtava krivičnih dela povezanih sa...

Nemačku), pre svega odnose na organizovani kriminalitet, kao i dokazivanje terorističkih aktivnosti. Nаравно, sa stanovišta naše teme, ovakvi su svedoci posebno interesantni ako je reč o organizovanom kriminalitetu koji se odnosi i na trgovinu ljudskim bićima, kao i kada je u pitanju zaštita žrtava kao svedoka u krivičnom postupku (oštećeni kao svedok u postupku).

Litratura

- Abakadinski, C. (1990) Organized Crime, third Edition, Chicago: Nelson-Hall.
- Acker, J. R., Brody, D. C. (1999) Criminal Procedure – A Contemporary Perspective, Geithersburg, Maryland: An Aspen Publication – Aspen Publishers.
- Bloch, H. A., Geis, G. (1965) Man, Crime and Society, New York: Random House.
- Conkin, C. (1981) Criminology, New York: Macmillan Publishing CO, Inc.
- Commission of the European Communities – Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, Brussels, 22.1.2001.
- Doehring, K. (1999) Völkerrecht, Heidelberg: C.F.Müller Verlag.
- Eisenberg, U. (2002) Beweisrecht der StPO – Spezialkommentar, 4., vollständig überarbeitete und verschiedentlich erweiterte Auflage, München: Verlag C.H.Beck.
- Gropp, W., Huber, B. (2001) Rechtliche Initiativen gegen organisierte Kriminalität, Freiburg: Max-Planck-Institut.
- Grupa autora (2000) Investigations and Prosecutions Division, Investigations Department, Israel Police Headquarters: "Israel Police Care for the Victims of Crime", Innovation - Exchange, br. 8, Israel: Israel Ministry of Public Security.
- Hay, P. (2000) U.S.-amerikanisches recht, München: Verlag C.H.Beck.
- Jekić, Z., Škulić, M. (2002.) Zakonik o krivičnom postupku – sa predgovorom, objašnjenima i registrom pojmove, Beograd: Dosije.
- Joutsen, M. (1998) "Surveying Transnational Organised Crime: The Heuni Report on Organised Crime Around the World", Proceedings of the International Conference, Rome: Istat, Unirti.
- Kaefer, K. B. (1995) "Vernehmung von Zeugen", Kriminalistik, br. 8-9.
- Kramer, B. (1984) Grundbegriffe des Strafverfahrensrecht – Ermittlung und Verfahren, Stuttgart, Berlin: Verlag W. Kohlhammer.
- Koschi, G. M. (1990) The Japanese Legal Advisor - Crimes and Punishment, Rutland, Vermont, Tokyo: Charles E. Tutle Company.
- Mawby, R. I., Walklate, S. (1994) Critical Victimology, London, New Delhi: Sage Publications.
- Nettler, G. (1978) Explaining crime, New York: "McGraw-Hill Book Company.
- Rauch, E. (2002) "Sexualdelikte", Kriminalistik, br. 2.
- Laquer, W. (1987) Terorizmus, Regensburg: Athenaum Verlag.
- Lyall, F. (2002) An Introduction to British Law, Second Edition, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Schaefer, K. (1976) Strafprozessrecht – Eine Einführung, Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Schnarr, K. N. (1990) "Der Zeugenschutz im Strafprozessrecht", Kriminalistik, br. 6.
- Scheb, J. M., Scheb, J. M. II (1999) Criminal Law and Procedure, Belmont, Bonn, Boston, Washington: West/Wadsworth – An International Thomson Publishing Company.
- Strömlholm, S. (1998) An Introduction to Swedish Law, Stockholm: Institutet för Rättsvetenskaplig Forskning, Second edition.
- Steinke, W. (1998) "Der Zeugenschutz im Strafprozessrecht", Kriminalistik, br. 7.
- Tannenbaum, F. (1957) Crime and the Community, New York: Columbia University Press.
- U. S. Department of Justice, Office of Justice Programs (1998), From Pain to Power.
- Van Den Wyngaert, C., Gane, C., Kühne, H. H. and Cauley, F. M. (1993) Criminal Procedure Systems in the European Community, London, Brussels, Dublin, Edinburgh: Butterworths.
- Vitzthum, W. G. (2001) Völkerrecht, 2 neubearbeitete und erweiterte, Auflage, Berlin, New York: Walter De Gruyter.
- Wilson, C. (1997) Justice and the Law – the Law our Safeguard, London: Sweet & Maxwell.
- Überhofen, M. (1999) Korruption und Bestechungsdelikte, Freiburg: Max-Planck-Institut.

Dr Milan Škulić

Possibilities for improvement of the position of victims of trafficking in people within criminal procedure

In this paper main possibilities for improvement of the position of victims of trafficking in people within criminal procedure are discussed. The special focus of the analysis is on the issues regarding theoretical base for improvement of the position of victim in criminal procedure. Also, the analysis of international documents related to the protection of victims within criminal procedure, review of laws which allow for organized crime to be proved easier and of legal possibilities (within Yugoslav and comparative law) for prevention of secondary victimization, i.e. for protection of victims, is done.

---

58 Više o tome: Schaefer, K. (1976) Strafprozessrecht – Eine Einführung, Berlin, New York: Walter de Gruyter, str. 271.

59 Scheb, J. M., Scheb, J. M. II (1999) Criminal Law and Procedure, Belmont, Bonn, Boston, Washington: West/Wadsworth – An International Thomson Publishing Company, str. 427.

MR SANJA ĆOPIĆ
IVANA VIDAKOVIĆ*

Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj¹

Uradu su prikazane aktivnosti jedne od najstarijih evropskih službi za pomoć žrtvama kriminaliteta, koja pokriva područja Engleske, Velsa i Severne Irske. Tokom 1970-tih godina, u Engleskoj je, kroz praksu i istraživanje, uočena potreba da se prepozna psihofizičko stanje žrtve nakon preživljenog krivičnog dela, i da joj okolina i društvo obezbede neophodnu (neformalnu) pomoć i podršku. To je rezultiralo osnivanjem brojnih službi za pomoć žrtvama kriminaliteta na lokalnom nivou, da bi se 1979. godine one udružile u Nacionalnu asocijaciju službi za pomoć žrtvama.

Značajnu podršku služba je dobila osamdesetih godina u preporukama Saveta Evrope o pomoći žrtvama kriminaliteta i prevenciji viktimizacije kroz direktnu pomoć žrtvi neposredno nakon incidenta, koja uključuje: obezbeđivanje sigurnosti i zaštite, medicinsku, psihološku, socijalnu i materijalnu pomoć, kao i informisanje žrtve o njenim pravima, pomoć i podršku tokom krivičnog postupka i pomoć u realizovanju prava na naknadu štete.

U radu su zato prikazani organizacija i struktura službe, sistem upućivanja, pravilnik o radu, kao i dva osnovna programa: služba za pomoć žrtvama i služba za svedoke.

Ključne reči: služba za pomoć žrtvama, žrtve kriminaliteta, prava žrtava.

Uvod

Prema zvaničnim statistikama (podacima British Crime Survey),² 2000. godine je na teritoriji Engleske i Velsa oko 13 miliona krivičnih dela izvršeno na štetu punoletnih građana. Smatra se da većina ljudi barem jedanput u životu doživi da postane, direktna ili indirektna, žrtva kriminaliteta. Procenjuje se da 4% žrtava trpi oko 41% svih krivičnih dela, odnosno da ista osoba biva viktimizirana četiri ili više puta tokom samo jedne godine. Sa druge strane, prema istom izvoru, dolazi se do saznanja da oko 50% žrtava ne prijavljuje krivično delo policiji, bilo zbog straha od osvete učinioца, nepoverenja u državne organe,³ osećaja nelagodnosti pri ukazivanju na okolnosti u vezi sa krivičnim delom, ili neznanja kako i kome da se obrati i da pokrenu postupak. Sudski epi-log ima svega 3% izvršenih krivičnih dela, dok se, opšte uzev, manji deo prijavljenog kriminaliteta razreši: na primer, samo 12% imovinskih delikata se otkrije, nešto manje od 30% krivičnih dela sa elementima nasilja, dok je situacija nešto povoljnija kada se radi o težim nasilničkim krivičnim delima.⁴ Imajući u vidu

2 Criminal Neglect: No Justice Beyond Criminal Justice, Victim Support, 2002, str. 1. prema: Kershaw, C. et al (2000) The 2000 British Crime Survey: England and Wales (Home Office statistical bulletin, 18/00), London: Home Office. <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs/hosb1900.pdf>

3 Kao ilustracija može da posluži i sledeći primer: početkom 1980-tih u Centru za kriminološka istraživanja u Oksfordu, Mike Miguire je sproveo istraživanje koje je pokazalo da oko 25% žrtava provalnih krađa nije bilo zadovoljno odgovorom policije nakon što su krivično delo prijavili. Ključni problemi označeni od strane samih žrtava odnosili su se na nedostatak kontakata sa policijom, nedostatak informacija i jedan opšti utisak da se žrtve smatraju nebitnim. Nakon toga, istraživanje je prošireno i na žrtve nasilničkih delikata koje su dospele do faze krivičnog postupka, gde je nešto manje od 38% žrtava izrazilo svoje nezadovoljstvo, pri čemu su neki rekli da, u slučaju nove viktimizacije, krivično delo ne bi prijavili. U: The Rights of Victims of Crime, Victim Support, London, 1995, str. 6. Prema: Maguire, M.; Bennett, T. (1982) Burglary in a Dwelling – The Offence, The Offender and The Victim, London, Heinemann; Shapland, J. et al (1985) Victims in the Criminal Justice System, Aldershot: Gower.

* Mr Sanja Ćopić je istraživač-saradnik u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja i Generalni sekretar Viktimološkog društva Srbije; Ivana Vidaković je istraživač-pripravnik u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja i članica je Viktimološkog društva Srbije.

1 Ovaj rad je nastao na osnovu dobijenih materijala i stečenih iskustava tokom studijskog boravka i obuke za koordinatorice službe za pomoć žrtvama kriminaliteta marta 2002. godine u Nacionalnoj kancelariji službi za pomoć žrtvama kriminaliteta u Londonu.

ovakve podatke, nameće se nekoliko pitanja. Kao prvo, ko se smatra žrtvom kriminaliteta. Potom, koja prava pripadaju žrtvama. I na kraju, kome i kako žrtve mogu da se obrate za pomoć i podršku, u slučaju da društvo i država ne pruže odgovarajuću zaštitu.

U Deklaraciji Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe vlasti iz 1985. godine, žrtva se definiše kao lice koje je pojedinačno ili kolektivno pretrpelo štetu, uključujući fizičko ili mentalno povređivanje, emotivnu patnju, materijalni gubitak ili grubi napad na svoja osnovna prava, usled činjenja ili nečinjenja koja predstavljaju kršenje krivičnih zakona država članica, što se odnosi i na zakone koji zabranjuju zloupotrebu vlasti.

S tim u vezi, značajno je istaći da je 1998. godine Evropski forum službi za pomoć žrtvama zauzeo jasan stav o tome koja prava pripadaju žrtvama kriminaliteta, i koja moraju da budu priznata i zaštićena od strane države: prepoznavanje od strane društva, i to kako samih žrtava, tako i posledica izvršenog krivičnog dela; informisanost o pravima i dostupnim službama koje mogu da pruže pomoć i podršku; pristup zdravstvenim službama; ostvarivanje prava na naknadu štete; mogućnost obezbeđivanja adekvatne kućne zaštite i sigurnosti; zaštita na radnom mestu, kao i u obrazovnim institucijama; pravo na kompenzaciju; pristup besplatnoj pomoći službi za pomoć žrtvama, i pravo na zaštitu privatnosti.⁵

Sa druge strane, Evropski forum je još 1996. godine definisao poziciju žrtve u krivičnom postupku, smatrajući da žrtve moraju da imaju pravo na poštovanje i priznavanje u svim fazama krivičnog postupka; na dobijanje informacija i objašnjenja o napredovanju slučaja; pravo da budu saslušane u postupku, tj. da daju informacije relevantne za donošenje sudske odluke; pravo na pravnu pomoć; zaštitu privatnosti i lične bezbednosti, kao i pravo na naknadu štete kako od strane učinioca krivičnog dela, tako i od države.⁶

Međutim, iskustvo službi za pomoć žrtvama, kao i istraživanja, pokazuju da se veliki broj žrtava krivičnih dela suočava sa tzv. sekundarnom viktimizacijom. Naime, pored fizičkih povreda, gubitka imovine, nanete štete i slično, krivično delo izaziva čitav niz drugih, psihičkih posledica, akutnu reakciju na stres,

a u nekim slučajevima i dugotrajni postraumatski stresni poremećaj. U takvoj situaciji, nedostatak znanja i razumevanja od strane pojedinaca ili službi (zdravstvenih ustanova, policije, suda, osiguravajućeg društva, medija i tako dalje), koji dolaze u kontakt sa žrtvom tokom prijavljivanja događaja, sakupljanja dokaza, davanja izjava ili svedočenja, ostvarivanja prava na odštetu i slično, rezultiraju reaktiviranjem traume i daljim povređivanjem žrtve. Žrtva gubi poverenje u lokalnu zajednicu i institucije sistema, odnosno u njihovu mogućnost da joj pruže odgovarajuće razumevanje, podršku, konkretnu pomoć i zaštitu. To svakako utiče na formiranje stavova žrtava (građana) o društvu u celini, a posebno o organima krivičnopravnog sistema, što se dalje reflektuje na (ne)spremnost žrtava da prijavljuju različite forme viktimizacije. Stoga je zaštita od sekundarne viktimizacije podjednako važna kao i zaštita od samog krivičnog dela.

U tom smislu, važno je napomenuti da su, naročito tokom proteklih par decenija, aktivnosti međunarodne zajednice (Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope, Evropske Unije), bile usmerene na ukazivanje državama na potrebu obezbeđivanja odgovarajućeg položaja i zaštite žrtava kriminaliteta, posebno tokom krivičnog postupka, poštujući njihova osnovna prava. Sa druge strane, ne manje intenzivni napor u pravcu poboljšanja položaja žrtava kriminaliteta uopšte, činjeni su i na nivou pojedinih zemalja, kao i na nivou organizacija i foruma koji objedinjuju nacionalne službe za pomoć i podršku žrtvama (pre svega se misli na Evropski forum službi za pomoć žrtvama). Sve to je rezultiralo donošenjem dokumenata koji se fokusiraju na prava i položaj žrtava kriminaliteta uopšte ili, pak, na pojedine aspekte ovog problema.

Tako je, na primer, 1987. godine Komitet ministara Saveta Evrope doneo Preporuku br. R (87) 21 o pomoći žrtvama i prevenciji viktimizacije, gde se, između ostalog, kaže da bi vlade država članica Saveta Evrope trebalo da obezbede žrtvama i njihovim porodicama, a posebno osetljivim kategorijama žrtava, sledeće:

- hitnu (direktnu) pomoć koja bi odgovorila neposrednim potrebama žrtve, uključujući i zaštitu od odmazde (osvete) učinioca;
- kontinuiranu medicinsku, psihološku, socijalnu i materijalnu pomoć;
- savet kako da se spreči buduća viktimizacija;
- informisanje žrtve o njenim pravima;
- pomoć i podršku tokom krivičnog postupka, ali uz dužno poštovanje odrbrane;
- pomoć u realizovanju prava na naknadu štete od učinioca, osiguravajućeg društva ili neke druge

4 Criminal Neglect: No Justice Beyond Criminal Justice, Victim Support, 2002, str. 1. prema: Kershaw, C. et al (2000) The 2000 British Crime Survey: England and Wales (Home Office statistical bulletin, 18/00), London: Home Office.<http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs/hosb1900.pdf> i Home Office (2000) Criminal statistics England and Wales, 1999, London: Home Office: <http://www.official-documents.co.uk/document/cm50/5001/5001.htm>

5 "The social rights of victims of crime", European Forum for Victim Services, 1998. Prevod ovog dokumenta objavljen je u: Temida (1999), br. 1, str. 49-55.

6 Dokument koji je usvojio Evropski forum službi za pomoć žrtvama 1996. godine. Prevod ovog dokumenta objavljen je u: Temida (1998), br. 4, str. 37-40.

agencije, a kada je moguće i od države.

Pored toga, apostrofira se potreba osnivanja, razvoja i unapređenja službi za pomoć žrtvama uopšte ili pojedinim kategorijama žrtava (s obzirom na starost ili prirodu i težinu krivičnog dela, nastupele posledice i slično), kao i ostvarivanje saradnje sa relevantnim državnim institucijama. To podrazumeva i ospozobljavanje medicinskog osoblja i radnika centara za socijalni rad da prepoznažaju žrtvu i njene potrebe i da joj ukažu neophodnu pomoć i pruže podršku. Takođe je neophodno informisati javnost o postojanju ovakvih službi, upoznati ih sa konkretnim vidovima pomoći i podrške koju mogu da očekuju i razviti sistem upućivanja žrtava kriminaliteta na pojedine službe, posebno od strane policije. Tako osmišljene službe trebalo bi da štite prava i interes pojedinaca (žrtava), uz istovremeno zalaganje za poboljšanje položaja žrtava, posebno unutar krivičopravnog sistema, generalno.

Kada govorimo o službama za pomoć žrtvama kriminaliteta trebalo bi da napomenemo i činjenicu da je Preliminarnim nacrtom bečke deklaracije o kriminalitetu i pravdi: u susret izazovima 21. veka (A/CONF.187/4) iz 1999. godine, 2002. godina određena za godinu do koje bi države trebalo da preispitaju postojeću praksu, rade na daljem razvijanju službi za pomoć žrtvama i podizanju svesti o pravima žrtava, kao i da razmotre mogućnost osnivanja fondova za žrtve u cilju razvoja i primene programa kako njihove zaštite, tako i zaštite svedoka.

Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta, koje danas postoje u nizu evropskih država, ali i van Evrope, od neprocenjivog su značaja. Njihova primarna funkcija sastoji se u pružanju emotivne i praktične, a eventualno i druge (pravne, medicinske, psihološke) pomoći i podrške žrtvama kriminaliteta. Posredno, aktivnosti ovih službi usmerene su na podizanje svesti građana o položaju žrtava, preventivne programe (kako bi se predupredile nove viktimizacije), podsticanje i ohrabruvanje žrtava da prijavljuju krivična dela, čime se teži smanjivanju tamne brojke kriminaliteta. Na taj način, žrtva postepeno izlazi iz senke, dobija sve značajnije mesto u celokupnom (krivičnopravnom) sistemu i poklanja joj se pažnja koju i zaslužuje. Prve službe za pomoć i podršku žrtvama osnivaju se krajem 1960-tih i početkom 1970-tih godina,⁷ a jedna od prvih bila je i služba za pomoć žrtvama u Engleskoj (Victim Support Service). Upravo stoga, cilj ovoga rada je nešto detaljnije upoznavanje sa organizacijom, strukturon i funkcionisanjem ove službe.

Istorijat i struktura službi za pomoć žrtvama u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj

Rezultati istraživanja o položaju žrtava viktimiziranih pojedinim, lakšim, konvencionalnim krivičnim delima, koje je početkom 70-tih godina prošlog veka sprovela

grupa istraživača sa Univerziteta u Bristolu, pokazali su da je emotivni (psihološki) uticaj krivičnog dela na žrtvu daleko jači nego fizička bol ili materijalni gubitak, kao i da, na prvi pogled, trivijalna krivična dela mogu da rezultiraju velikim traumama oštećenog lica. Uočeno je da žrtva biva ignorisana od strane sistema, posmatra se kao izvor dokaza, a kako u to vreme nije postojala nijedna služba koja bi mogla da ponudi pomoć i podršku žrtvama u pravcu njihovog oporavka i suočavanja sa krivičnim delom i njegovim posledicama, istaknuta je potreba formiranja posebne službe koja će se baviti isključivo žrtvama kriminaliteta.

Sa druge strane, konstatovano je da je u odnosu prema žrtvi veoma važna podrška (lokalne) zajednice i najbližih ljudi (rođaka, prijatelja, suseda), odnosno da su neformalna pomoć i podrška, koje se žrtvi nude, od velikog značaja. Na toj osnovi je, regrutovanjem volontera iz lokalne zajednice, 1974. godine u Bristolu osnovana prva služba za pomoć žrtvama kriminaliteta u Engleskoj. Nakon toga, usledilo je osnivanje službi na lokalnom nivou, u različitim delovima zemlje, koje se registruju kao dobrovorne organizacije.

U svakoj lokalnoj službi za pomoć žrtvama kriminaliteta postoji grupa volontera, upravni odbor i koordinator službe (obično jedan, ali može da ih bude i više što zavisi od veličine službe, obima posla, odnosno broja upućivanja, vrste krivičnih dela koja su najrasprostranjenija i slično).

Volonteri su osobe oba pola, svih godina, različite etničke pripadnosti, koji se regrutuju iz lokalne zajednice, i treba da je reprezentuju. Prema izveštaju Nacionalne kancelarije službi za pomoć žrtvama za 2000-2001. godinu 92% ljudi koji rade u službama su volonteri (tačnije u ovom periodu bilo je ukupno 12 848 volontera).⁸

Upravni odbor takođe treba da reflektuje lokalnu zajednicu, pa tako u sastav ovog tela (u kome нико nije plaćen za aktivnosti koje unutar tela obavlja) ulazi između 12 i 15 članova, a obavezno predstavnici policije, centra za socijalni rad, službe probacije, drugih volonterskih grupa, kao i predstavnici volontera odnosno organizacije. Lokalne službe imaju obavezu da dostavljaju godišnje izveštaje Nacionalnoj kancelariji.

Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta, žrtvama nude emotivnu podršku i praktičnu pomoć (na primer, u vezi sa odštetnim zahtevima, pružanjem informacija o drugim službama, organizacijama i institucijama kojima

---

7 Više o tome u: Radisavljević, S. (1998) "Službe za pomoć žrtvama kriminala – neka svetska iskustva i mogućnost njihove primene u našoj zemlji", Beograd: Temida: br. 3, str. 31-32.

žrtva može da se obrati, pomažu žrtvi u ostvarivanju kontakata sa njima, pružaju podršku pre, u toku i nakon krivičnog postupka, potom, kada je neophodno, pomoć može da se sastoji i u davanju hitne finansijske pomoći i tome slično). Osnovni principi rada službe su: jednak pristup za sve građane, poverljivost, besplatne usluge i garantovanje kvaliteta pruženih usluga.

Pravo pristupa službama imaju svi građani podjedнако, bez obzira na pol, starost, rasu, jezik, etničku, nacionalnu ili drugu pripadnost, političko opredeljenje, socijalni status i tome slično. Pružene usluge su besplatne, a volonteri i zaposleni se u radu rukovode načelom poverljivosti i nezavisnosti. Naime, oni ne dele informacije sa drugima, bilo unutar službe (osim sa koordinatorom pod određenim uslovima), bilo van nje, čak i u situaciji kada rade zajedno sa nekom drugom organizacijom na istom slučaju. Jedna od osnovnih pretpostavki uspešnog i kvalitetnog rada službe je i određivanje delokruga rada, odnosno potrebno je definisati sa kojim žrtvama, kojih krivičnih dela se radi. Tako, na primer, u jednoj od lokalnih službi za pomoć žrtvama u West Essex-u, uglavnom se ne radi sa žrtvama saobraćajnih delikata (one se retko kontaktiraju), iako su ova krivična dela zapravo najučestaliji oblik kriminaliteta u ovoj oblasti.

Lokalne službe su se 1979. godine udružile u Nacionalnu asocijaciju službi za pomoć žrtvama, koja je potom osnovala Nacionalnu kancelariju službi za žrtve kriminaliteta za područje Engleske, Velsa i Severne Irske, sa sedištem u Londonu (National Office of Victim Support Services). Iako sve lokalne službe danas rade pod patronatom Nacionalne kancelarije, one i dalje imaju svoju organizaciju, samostalnost i autonomiju, dok postojanje tela na nacionalnom nivou doprinosi ujednačavanju prakse pojedinih službi i uniformnosti u pogledu vrste i kvaliteta usluga koje se pružaju žrtvama krivičnih dela. Nacionalna kancelarija ima četiri departmana: za obuku (trening), istraživanje, marketing i kreiranje politike u pogledu položaja i prava žrtava uopšte.

Odsek za obuku (trening) zadužen je za organizovanje i realizaciju treninga za sve zaposlene u Nacionalnoj kancelariji, kao i treninga za koordinatorе lokalnih službi i treninga za trenere koji kasnije obučavaju volontere u lokalnim službama (moraju da dobiju licencu od Nacionalne kancelarije). Osim toga, ovaj departman je zadužen i za pripremanje materijala za treninge (bazične i specifične), koji su jedinstveni za celu zemlju.

Odsek za kreiranje politike se, na osnovu praktičnog rada lokalnih službi i rezultata dobijenih istraživanjima, zalaže za poboljšanje prava žrtava uopšte. Na taj način, radi se, između ostalog, i na promovisanju prava žrtava i svedoka vršenjem pritiska na Vladu u pogledu sprovodenja zakonskih reformi; rada sa drugim orga-

nizacijama koje dolaze u kontakt sa žrtvama i tome slično. U tom smislu, Nacionalna kancelarija ne nudi direktnu pomoć žrtvama, odnosno ne radi neposredno sa njima, već ima terenske radnike koji su nadležni za obilaženje i podržavanje programa lokalnih službi. To je ujedno jedna od glavnih linija razgraničenja rada Nacionalne kancelarije, s jedne, i lokalnih službi, sa druge strane, s obzirom da se lokalne službe zalažu za prava pojedinaca, odnosno žrtve kao individue.

Nacionalna kancelarija, tačnije departman za istraživanja priprema godišnje izveštaje o radu službe na nivou Engleske, Velsa i Severne Irske, u kojima se mogu naći svi osnovni podaci o radu službe (broj upućivanja, broj volontera, koja krivična dela su najzastupljenija, kolikom broju žrtava ili svedoka je pružena pomoć u sudske, i slično), kao i finansijski izveštaj za tu godinu.

I na kraju, deo za marketing nadležan je za osmišljavanje programa i projekata za prikupljanje sredstava za finansiranje rada službe na nacionalnom nivou, jer sredstva koja se dobiju od strane države ne mogu da pokriju sve neophodne troškove.

Na nacionalnom nivou, u okviru Nacionalne kancelarije funkcionišu dva tela: Nacionalni savet (National Council) i Odbor poverenika (Board of Trustees). Nacionalni savet je predstavničko telo u koje ulaze predstavnici lokalnih službi, i to uglavnom po jedan predstavnik iz svakog regionalnog područja. Savet je, između ostalog, nadležan i za donošenje Pravilnika o radu kojim se reguliše rad lokalnih službi. Odbor poverenika ima 7-8 članova, koji se biraju ali ne moraju da budu iz redova osoba koje rade u službama za pomoć žrtvama, već iz različitih organizacija ili državnih institucija (na primer, tužioci, sudije i slično), a koji brinu o organizaciji kao celini.

Od 1985/86. godine Ministarstvo unutrašnjih poslova (Home Office) preuzeo je finansiranje Nacionalne kancelarije i lokalnih službi, i to administraciju i koordinaciju, dok je pružanje usluga žrtvama besplatno i bazira se na volonterskom radu. Međutim, lokalne službe nalaze i dodatne izvore prihoda (posebno za troškove kancelarije, neophodnu opremu i slično), konkurišući sa projektima kod različitih finansijera, za šta je prvenstveno zadužen upravni odbor svake pojedine službe. Osim toga, u pojedinim delovima zemlje, značajnu ulogu u finansiranju aktivnosti lokalnih službi, bilo direktno ili indirektno, imaju i lokalne vlasti (na primer, putem donacija).

Kao deo službi za pomoć žrtvama, 1989. godine (kao pilot program), u sedam sudova u zemlji osnovane su službe za svedoke (witness services). Dve godine kasnije, uz finansijsku pomoć Ministarstva unutrašnjih poslova, ove službe su i zvanično bile utemeljene u 18 sudova. Danas one postoje u svim okružnim sudovima (Crown Courts), kao i u najvećem broju tzv. magistrates' courts (aprila 2002. godine bio je određen za momenat do kada

8 Victim Support Annual Report, 2001, str 5.

je trebalo da ove službe budu formirane i u svim magistrates' courts). Osnovna svrha ovih službi je pružanje pomoći, podrške i informacija svedocima, žrtvama i njihovim porodicama i prijateljima, pre, u toku i nakon suđenja. Tako je prema godišnjem izveštaju Nacionalne kancelarije službi za pomoć žrtvama, tokom perioda 2000-2001. godina skoro 185 000 ljudi, koji su se pojavili na sudu, bilo asistirano od strane volontera službi za svedoke, od čega se u oko 10% (18 500) slučajeva radilo o deci i osobama mlađim od 18 godina.⁹

Službe za pomoć žrtvama na različite načine dolaze do saznanja da je neko postao žrtva krivičnog dela. Jedan način je samoprijavljanje: žrtve se ili same javе ili dođu direktno u službu. Drugi način je putem upućivanja od strane neke druge organizacije.¹⁰ Međutim, daleko najveći broj upućivanja dolazi od strane policije (u nekim lokalnim službama čak oko 95% slučajeva).

Sistem upućivanja (referral system)

Tokom 2000-2001. godine¹¹ službama za pomoć žrtvama kriminaliteta u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj bilo je upućeno ukupno 1 156 902 krivična dela (slučaja), od čega su oko trećinu slučajeva činila krivična dela sa elementima nasilja, uključujući silovanje, seksualno nasilje, krivična dela bazirana na rasizmu, porodično nasilje, kao i slučajevi suočavanja sa posledicama ubistva neke bliske osobe (u poslednjem slučaju radi se o indirektnim žrtvama¹²). U više od 1 od 5 slučajeva koji se upute službi za pomoć žrtvama radi se o provalnim kradama, dok su u 1 od 3 slučaja u pitanju bila krivična dela sa elementima nasilja. Takođe je zabeležen porast broja krivičnih dela motivisanih rasističkim osećanjima, kao i slučajeva nasilja u porodici. Tako je tokom 2000-2001. godine bilo za oko 70% više upućivanja službama za pomoć žrtvama slučajeva porodičnog nasilja u poređenju sa godinom koja je prethodila.

Preduslov funkcionisanja sistema upućivanja od strane policije je uspostavljanje saradnje između lokalne službe za pomoć žrtvama, s jedne, i lokalne policije (policijske stanice), sa druge strane. U pojedinim oblastima se dešava da su službe za pomoć žrtvama smeštene u okviru lokalne policijske stanice.

9 Victim Support Annual Report, 2001, str. 11.

10 Ovdje je važno napomenuti da službe za pomoć žrtvama štampaju brošure i pamflete sa osnovnim informacijama o pravima žrtava, kome i na koji način mogu da se obrate za pomoć i podršku, što mogu da očekuju od službe za pomoć žrtvama, a što od službi za svedoke i tako dalje. Ovi materijali sadrže i osnovne podatke o konkretnoj službi: adresu, telefon. Oni se distribuiraju svim organizacijama i institucijama koje dolaze u kontakt sa žrtvama kriminaliteta tako da su svima dostupni i građani mogu da se informišu o njihovom postojanju i radu.

Sistem upućivanja od strane policije funkcioniše na sledeći način: u slučaju kada žrtva prijavi krivično delo policiji, policija, nakon dobijene saglasnosti od strane žrtve,¹³ obično u roku od dva dana, dostavlja ime, adresu, telefon i druge relevantne podatke žrtve lokalnoj službi za pomoć žrtvama. Lokalna služba preuzima dalji kontakt sa žrtvom (putem telefona, pisma ili posete), i to, po pravilu, u roku od dva dana od dobijanja izveštaja od policije. Međutim, bitno je napomenuti da se u slučajevima pojedinih krivičnih dela - porodično nasilje, seksualno nasilje (uključujući i silovanje), ili ubistvo - upućivanje ne sme vršiti automatski, tj. bez prethodne saglasnosti žrtve, odnosno oštećene osobe.

U situacijama kada se žrtva direktno obrati službi za pomoć, bez obzira da li je krivično delo prijavila policiji ili ne, u skladu sa Pravilnikom o radu, i toj osobi treba ponuditi odgovarajuću pomoć i podršku. Međutim, u ovim slučajevima, a u cilju bezbednosti samih volontera, insistira se na dolasku žrtve u prostorije službe, a ne odlazak volontera u kuću tog lica. Sigurnost i zaštićenost volontera su generalno jedan od postulata rada, a za to je neophodna bliska saranja sa drugim organizacijama i policijom.

Osim toga, žrtve mogu pomoći zatražiti i putem SOS telefona (Victim Supportline), u kojim slučajevima se žrtva upućuje da se direktno obrati nadležnoj službi za pomoć žrtvama ili se, uz njenu saglasnost, podaci dostavljaju nadležnoj službi koja potom preuzima obavezu kontaktiranja žrtve.

Iz izloženog se nameće zaključak da je u Engleskoj dobro razvijen sistem upućivanja, koji bi svakako mogao da posluži kao uzor tek formiranim službama za pomoć žrtvama ili onima čije osnivanje tek predstoji.

Rad službe za pomoć žrtvama kriminaliteta

Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta uvek pružaju pomoć žrtvama u mestu u kome one žive, a ne u mestu u kome je krivično delo izvršeno. Po dobijanju informacija o prosleđenim ili prijavljenim slučajevima lokalni koordinator vrši inicijalnu selekciju. On procenjuje koji slučajevi su u delokrugu nadležnosti službe, i

11 Prema: Victim Support Annual Report, 2001.

12 Jednim istraživanjem sprovedenim za Victim Support došlo se do podatka da se više od 90% porodica ubijenih lica i žrtava teških napada suočava sa poremećajem prouzrokovanim postraumatskim stresom. Victim Support Annual Report, 2001, str. 7.

13 Napomena: Iako je potrebno da policija u svakom konkretnom slučaju, bez obzira o kom krivičnom delu se radi (osim kada su u pitanju dela za koja upućivanje ne sme da se realizuje bez prethodne izričite saglasnosti žrtve), traži saglasnost žrtve za upućivanje nadležnoj službi za pomoć žrtvama, dešava se da policija to radi automatski, bez da prethodno pita žrtvu da li može njene podatke da prosledi ovoj službi ili ne.

koji metod kontaktiranja žrtve je najprikladniji u svakom konkretnom slučaju. U zavisnosti od vrste krivičnog dela koje je učinjeno i raspoloživih podataka o žrtvi, pravi se kontakt lista i lista prioriteta. U izboru odgovarajućeg volontera za rad na određenom slučaju, koordinator se rukovodi njegovim iskustvom, treninza koje je prošao za rad sa određenom vrstom slučajeva, ali i trenutnim realnim kapacitetima službe.

U dve trećine slučajeva¹⁴ žrtvi se volonter obraća pismom u kome iskazuje zabrinutost zbog događaja i podršku žrtvi, informišući je o mogućnostima službe da joj pruži emocionalnu i praktičnu pomoć i savete po pitanju ostvarivanja njenih prava u vezi sa kritičnim događajem (prava iz zdravstvene zaštite, radnog odnosa ili socijalne pomoći, sigurnost i privatnost, kompenzaciju, prava u sudskom postupku).¹⁵ Tu su i informacije o načinima kontaktiranja službe, tako da se žrtva najbližoj lokalnoj službi može obratiti neposredno nakon incidenta ili u bilo kom trenutku kada za to oseti potrebu.

Žrtve za koje se može očekivati da su u većoj meri pogodene incidentom, volonteri kontaktiraju lično.¹⁶ Preporučuje se telefonski poziv u kome se uspostavlja inicijalni kontakt sa žrtvom, uočava njeno trenutno stanje i potrebe i nude raspoloživi oblici pomoći. U jednom broju slučajeva podrška i informisanje žrtve ostvaruju se i zadržavaju na tom nivou, dok se sa žrtvama koje prepoznaju svoju potrebu za podrškom službe, ugovaraju kućne posete, susret u prostorijama lokalne službe, ili, pak, ukoliko ne postoje uslovi za susret nastavak kontakta putem telefonskih razgovora. Značajan broj klijenata se nakon inicijalnog kontakta ili u toku rada kada se za to ukaže potreba upućuje na druge kompetentne službe i organizacije, tako da je kontaktiranje i koordinisanje sa relevantnim institucijama i organizacijama na lokalnom nivou i korišćenje i razvijanje resursa lokalne zajednice važan aspekt rada koordinatora lokalne službe za pomoć žrtvama.

Pravilima službe¹⁷ definisani su neki koraci inicijalne selekcije, izbora odgovarajućeg volontera u određenim slučajevima i pravila pružanja usluga službe u specifičnim situacijama. Prioritet se daje slučajevima u kojima je krivično delo dovelo do ugroženosti žrtve ili emocionalnog gubitka. Volonter može raditi i sa članovima porodice koji takođe emocionalno prorađuju incident. Posebne procedure razvijene su za slučajevе kontaktiranja sa ženama žrtvama seksualnog nasilja, žrtvama nasilja na rasnoj osnovi, porodičnog nasilja, nasilja nad starima ili nad decom, kao i u kontaktiranju maloletnih žrtava. Tako će, na primer, sa ženom žrtvom seksualnog nasilja, zbog specifične vunerablenosti žrtve, inicijalni kontakt uvek uspostaviti žena volonter. U slučajevima da je u pružanje bilo koje vrste usluga

službe uključen muškarac, rad je detaljno definisan protokolom i redovno superviziran. Ako se, pak, radi o slučajevima porodičnog nasilja, ili nasilja nad starima i decom, u kojima je učinilac u bliskoj vezi sa žrtvom, primarni interes je zaštita žrtve koja se ostvaruje kroz poverljivost i obezbeđenje sigurnih uslova za neometan razgovor sa žrtvom, van kuće, u prostorijama službe, školi, ili drugom prigodnom mestu. Ovim pravilima štite se interesi i sigurnost kako same žrtve, tako i volontera koji sa žrtvom radi i službe koja stoji iza njega.

Službe za svedoke (witness services)

Službe koje pružaju pomoć i podršku svedocima, kojima upravljaju lokalne službe za pomoć žrtvama, postoje pri sudovima, ali su one potpuno nezavisne od suda, policije ili tužilaštva.¹⁸ Osnovna funkcija ove službe je pružanje pomoći svedocima da se što lakše suoče sa krivičopravnom procedurom, s obzirom da za većinu ljudi pojavljivanje u sudu nije baš prijatno, dok kod nekih svedoka može da postoji strah od svedočenja zbog straha od osvete učinioца. U tom smislu, svedoci ma se nudi sledeće: mogućnost da se sa nekim razgovara u poverenju; obilazak suda i sudnice, uz objašnjenje ko se gde nalazi tokom suđenja; davanje informacija o toku krivičnog postupka; mogućnost da volonter ove službe prati svedoka na suđenje (prisustvovanje suđenju); pružanje praktične pomoći (na primer, u vezi sa popunjavanjem formulara za naknadu putnih troškova ili slično); omogućavanje kontakta svedocima sa osobama koje mogu da im daju odgovore na neka specifična pitanja o samom slučaju; mogućnost da se nakon okončanog postupka o istom porazgovara, ponudi dalja pomoć, savet i tako dalje. Pored toga, služba će se postarat da svedoci ne čekaju dugo pre suđenja, obezbediće zasebne prostorije u kojima mogu da sačekaju početak suđenja, upoznaće ih sa drugim pogodnostima, a kada je potrebno i moguće, obezbediće ulazak i izlazak svedoka na poseban ulaz/izlaz. Ono što je veoma bitno je da volonteri ove službe ne smeju da razmatraju konkretan slučaj ili dokaze sa svedokom, niti, ukoliko prate suđenje, smeju na bilo koji način da ostvaruju kontakt sa njim, kao što ne mogu da nude pravnu pomoć (savete).

O postojanju i radu ove službe svedoci se upoznaju na nekoliko načina. Kao prvo, policija će svedoku

¹⁵ The social rights of victims of crime, European Forum for Victim Services, 1998.

¹⁶ U 2001 godini na nivou nacionalne Victim Support službe od 407 262 intervencije u kojima je sa žrtvom ostvaren lični kontakt u 211,366 (51,9%) slučajeva je to bio kontakt telefonom, u 160,045 (39,3%) kućna poseta, a u 35,851 (8,8%) zakazani susret u kancelariji lokalne službe. Prema: Victim Support Annual Report, 2001. str. 14.

¹⁷ Code of Practice (2000), Victim Support National Office, London

uz poziv za svedočenje dostaviti brošuru u kojoj se iznose ključne informacije o službi. Pored toga, o toku krivičnog postupka žrtve i svedoke trebalo bi da obaveštavaju posebno oformljene jedinice pri lokalnim policijskim stanicama, koje čine službenici u civilu.

Drugo, ako je žrtva ujedno i svedok u postupku, a prethodno je kontaktirala sa službom za pomoć žrtvama, ova služba će ih uputiti na odgovarajuću službu u sudu. U ovim situacijama može da se dogodi da žrtva želi da je volonter iz službe za pomoć žrtvama prati na suđenju, u kom slučaju o tome mora da se obavesti nadležna služba za svedoke, a samoj žrtvi moraju da se predoče činjenice o tome šta i koliko može taj volonter da pruži na sudu. Naime, u radu ovih službi ne praktikuje se slivanje dve funkcije u ruke iste osobe, pa tako ovakvi slučajevi predstavljaju izuzetke.

Treći način upućivanja svedoka bazira se na saradnji koja je ostvarena između službe za svedoke i tužilaštva, koje dostavlja službi spiskove sa imenima i kontaktima svedoka koji se pozivaju. Ovo su svedoci optužbe, dok se do svedoka odbrane teže dolazi, tj. oni se kontaktiraju u sudu onog dana kada dođu da daju iskaz. Kada se radi sa svedocima odbrane i optužbe u istom slučaju, uvek se određuju različiti volonteri i vodi se računa da ove osobe ne dođu u neposredan kontakt. Kada dobiju spisak svedoka na vreme, službe za svedoke će poslati pismo svedoku dve ili tri nedelje pre zakazanog pretresa, nudeći pomoć i podršku.

I na kraju, na dan suđenja, svedoci mogu da se kontaktiraju bilo posredstvom službenika na prijavnici koji svedoka može da uputi službi, ili preko volontera koji dežuraju za stolom službe koja se nalazi u glavnom hodniku suda, ili tako što volonteri obidu čekaonice ispred sudnika, pitajući da li ima nekog od svedoka, a potom stupaju sa njima u kontakt nudeći pomoć. Osim toga, u sudovima su na različitim mestima dostupni materijali (brošure, pamfleti) sa informacijama relevantnim za svedoke, posredstvom kojih mogu da se upoznaju o postojanju i radu ove službe.

Službe za svedoke ne pružaju pomoć samo svedocima, već i žrtvama krivičnih dela i njihovim porodicama i prijateljima kada dođu u sud bez obzira na razlog. Pomoć se takođe pruža i punoletnim i maloletnim licima, kao i deci.

Kontakt sa svedokom se ne završava odmah po okončanju postupka. Naime, dalju pomoć i podršku nude službe za pomoć žrtvama. U slučajevima kada je učinioč izrečena kazna lišenja slobode, služba za probaciju je dužna da stupi u kontakt sa žrtvom u roku od dva meseca od početka izvršenja kazne, pitajući žrtvu da

li želi da bude informisana o toku izvršenja kazne, kao i o mogućem uslovnom otpuštanju učinioča, odnosno njegovom otpuštanju nakon izdržane kazne.

Volonteri službe za pomoć žrtvama kriminala

Glavna snaga Nacionalne asocijacije službi za pomoć žrtvama kriminaliteta u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj je u volonterima koji obavljaju većinu terenskog rada, i direktne kontakte sa žrtvama. Pomoć koju volonteri pružaju, žrtva prepoznaje kao odgovor društva na ono što joj se dogodilo, kao podršku člana lokalne zajednice, nekog koga može prepoznati kao bliskog suseda ili prijatelja. Profesionalci i koordinatori službe omogućuju da volonterska pomoć žrtvi stigne na vreme i po određenim standardima.

Profil volontera i njihova motivacija za volonterski rad u službi za pomoć žrtvama mogu se razmatrati na osnovu rezultata opsežnog istraživanja koje je 1992. godine obuhvatilo polovinu svih aktivnih volontera.¹⁹

Preko 70% volontera ove službe su žene, dok 30% čine muškarci. Volonterski rad u službi privlači u većoj meri ljude srednjih godina (35 do 54 godine 43%) i starije (55 do 64 godine 24%; preko 65 godina čak 20%), nego mlade ljude (18 do 34 godine 12%). Najveći je procenat aktivnih žena u starosnom rasponu između 45 i 65 godina, dok su muški volonteri najčešće stariji od 55 godina. Među volonterima starijim od 65 godina podjednako je muškaraca i žena. Dve trećine volontera živi u braku ili partnerskoj zajednici (65%), petina je rasplavljenih, razvedenih ili udovaca (21%) i manji procenat samaca (13%). Po rasnoj i etničkoj pripadnosti struktura volontera približno odgovara strukturi populacije (96% belaca, i 3% ostalih etničkih grupa), mada ne potpuno njenoj regionalnoj koncentrisanosti. 4% aktivnih volontera su invalidi.

Najveći broj volontera (42%) ima redovno zapošlenje i to najčešće kao činovnici, srednji upravljački kadar ili stručnjaci različitih profila. Značajan je i procenat penzionera (33%), dok je manje domaćica (10%), izdržavanih ili nezaposlenih lica (po 5%) i studenata (2%). U trenutku istraživanja, četvrtina volontera (28%) bila je uključena u rad službe manje od godinu dana, trećina do tri godine (34%), ali je značajan broj oni koji su u službi aktivni tri do pet (19%) i preko pet godina (17%).

Volonteri za ovu službu saznaju najčešće preko novina i radija (23%), preko drugih volontera (20%) ili drugih ljudi (16%). 10% volontera u prvi kontakt sa službom došli su u situaciji kada su sami bili žrtve kriminaliteta, a 13% je tokom svog redovnog posla žrtve kriminaliteta prosleđivao službi za pomoć žrtvama. Druge organizacije i službe takođe zainteresovane volontere upućuju na kontakt sa službom za pomoć žrtvama. Potreba službe za regrutovanjem novih volo-

18 Više o tome u: Code of Practice (2000), Victim Support National Office, London: str. 25.; Spackman, P. (ed.) (2000) Helping People Cope with Crime (Victim Support Handbook), London: Hodder and Stoughton: str. 21-23.

ntera promoviše se javnim akcijama, promotivnim materijalima, posterima i flajerima, predavanjima na fakultetima itd.

Najčešći razlozi koje volonteri navode za svoje priključivanje službi su želja da se pomogne žrtvama kriminaliteta (68%) i želja za društveno korisnom delatnošću koja se može ukloniti sa njihovim obavezama (47%). Mlađi volonteri pridružuju se službi da bi stekli iskustvo i veštine (18%), ili su privučeni raznovrsnim edukacijama i treninzima koji se obezbeđuju (17%). 18% volontera bili su i sami žrtve kriminaliteta i imaju jak lični razlog uključivanja u službu.

Volonteri su pokrenuti željom da "pomognu drugim ljudima..., nađu se onima kojima je pomoć potrebna..., doprinesu naporima zajednice da se suprotstavi kriminalitetu...", ali je u pozadini ovih opštih motiva uvek i specifična lična motivacija volontera da se pridruži službi. Kategorije lične motivacije²⁰ mogu se grubo podeliti na:

- Motivaciju za postignućem (osećaj da radi važnu stvar, da se stiču nove veštine i znanja, perspektive za napredak u karijeri, potreban mu je feedback i priznanje za uloženi trud)
- Motivaciju za statusom (voli da vodi, daje savete, utiče na druge ljudе, dominira, izraziti individualac, teži prestižu i statusnom mestu)
- Afiliativne motive (želi da upoznaje ljudе, druži se, voli da pomaže drugim ljudima, voli timski rad)
- Lične-terapijske motive (za ljudе koji prolaze kroz emocionalnu krizu ili se oporavljaju od bolesti, kao i one koji su iz dubokih ličnih razloga zainteresovani za rad u određenoj službi pomoći, angažovanje može biti podrška oporavku, ali je u takvim slučajevima potrebna posebna pažnja, praćenje i supervizija rada zbog očekivanih kontratransfernih procesa)

Može se očekivati da će se ove različite lične potrebe (za rastom i razvojem, radnim iskustvom, izgradnjom samopouzdanja, sticanja socijalnih veza i zabavom, doprinošenju važnom opštem cilju, i dobijanja zaslужenog priznanja za uloženo vreme i trud) javljati isprepletano i menjati kroz vreme. Razumevanje motivacije svakog pojedinog volontera i procesa kojim se tokom rada u službi odvija zadovoljenje njegovih potreba, važno je zbog praćenja njegovog napretka i planiranja vrste i podrške, koju mu služba treba obezbediti.

Rad sa volonterima je stručan i ozbiljan posao koji zahteva značajne menadžmentske sposobnosti, inter-

personalne veštine, trud i vreme. U britanskoj Nacionalnoj službi selekciji, treningu i koordinaciji volontera pridaje se izuzetan značaj. Četiri osnovna principa menadžmenta volontera odnose se na otvorenost i ravopravnost (volonter može postati svako bez obzira na etničku ili rasnu pripadnost, klasu, pol ili godine, pri čemu svi imaju pravo na prijem u probni period rada), priznavanje potreba volontera (volonteri imaju prava na podršku i superviziju tokom rada, kao i na dalju edukaciju i treninge), fleksibilnost (isploštavati individualne potrebe ili preference volontera tamo gde je to moguće) kao i podršku i usmeravanje (adekvatan trening i stalna podrška i supervizija).²¹ Generalno razmatrano, volonter i organizacija sklapaju dogovor o saradnji ukoliko nalaze da potrebe i jedne i druge strane mogu u tom odnosu biti zadovoljene, a njihovi kapaciteti adekvatno iskorišćeni.

Proces regrutovanja, selekcije i obuke volontera odvija se po Pravilniku prakse.²²

Poštujući principe jednakih mogućnosti, dobrodošli su svi predstavnici zajednice. Posebno se na prijavljivanje ohrabruju etničke manjine. Kvalitet službe ipak se štiti kroz proces selekcije volontera koji se odvija u periodu do dve godine od prijavljivanja. Svi prijavljeni kandidati prolaze kroz neformalni intervju sa koordinatorom, i podnose prijavu za prijem u volonterski status uz dve preporuke relevantnih osoba koje mogu da potvrde o kvalifikacijama i veštinama, odnosno dosadašnjem radnom ili volonterskom angažmanu. Posebni uslovi prijema odnose se samo na osobe prema kojima se vodi krivični postupak ili koje su osuđene za neko krivično delo. Tokom ovih procedura koordinator sakuplja potrebne podatke o znanjima i veštinama, prethodnom iskustvu kandidata, njegovim stavovima, motivacijama i očekivanjima. Nakon toga kandidat prolazi dva nivoa bazičnog treninga za volontere (2 puta 20 sati obuke). Posle prvog nivoa bazičnog treninga, kandidat počinje sa probnim radom u kome se detaljnije upoznaje sa radom službe i prati iskusne volontere pri njihovim kontaktima i posetama žrtvama kriminaliteta²³. I nakon probnog rada, u periodu od 6 do 18 meseci, stiče pravo na puno članstvo u službi za pomoć žrtvama kriminaliteta i potpisuje volonterski ugovor. Uvođenje u dužnosti ostvaruje se samim potpisivanjem ugovora i opisom volonterskog posla koji definiše prava i obaveze kako volontera, tako i službe. Pored dežuranja ili direktnog rada sa žrtvama, minimum dva dana mesečno, obaveza volontera je i redovno vođenje evidencije o svom radu i periodično izveštavanje koordinatora, prisustovanje sastancima službe i supervizijama. Prava volontera odnose se i na biranje predstavnika u upravni odbor službe.

Služba pokriva putne troškove koje je volonter ima radeći na slučaju, adekvatno osiguranje koje pokriva

19 Reznolds, T., Viney, A., Maung, N. A., Phillips, M. (1993) Working for Victims of Crime, a survey of Victim Support Volunteer Visitors, London: Victim Support.

20 Victim Support (2002) C1/Issue 3/ January 2002, National Training Department (Interni trening materijal), str. 55-58.

njegovo angažovanje u službi i ima obavezu da obezbedi trening programe za volontere.

Nakon dva nivoa osnovnog treninga²⁴ u 40 sati obuke koja uključuje i obuku za vođenje telefonskog razgovora sa žrtvom kriminaliteta i osnove rada u slučajevima porodičnog nasilja,²⁵ volonteri podnose zahtev za specijalističku obuku po posebno razvijenim programima za rad sa žrtvama težih krivičnih dela: ženama žrtvama seksualnog nasilja²⁶ (26,5 sati obuke), porodicama žrtava nasilne smrti²⁷ (21 sat), žrtvama porodičnog nasilja²⁸ (19 sati). Volonteri službe za svedoke (witness service) prolaze obuku²⁹ vezanu za konkretnе zadatke koje će obavljati pri sudu. Nakon svakog treninga, volonteri za koje se proceni da su redovno pohađali i uspešno savladali program, dobijaju sertifikate koji imaju motivacionu funkciju.

Zaposleni u službi, takođe prolaze kroz različite treninge³⁰ kojim stiču znanja i veštine potrebne za rad sa volonterima, administrativno vođenje službe, zastupanje prava kompenzacije za žrtve kriminaliteta i tako dalje. Planiranje i izvođenje trening programa jedna je od glavnih delatnosti Nacionalne kancelarije i njenog sektora za Trening i razvoj. Treninzi se tokom godina odvijaju kontinuirano, omogućavajući novo-pridošlim volonterima bazičnu edukaciju, a drugima sistematsko napredovanje kroz nivoe specijalizovanih treninga³¹.

Treninzi i edukacije o efektima koje kriminalitet ostavlja na žrtve takođe se organizuju i za druge agencije i službe.

Proces praćenja volontera tokom rada odvija se kroz podršku, superviziju i procenu. Kroz individualne ili grupne susrete sa koordinatorom i drugim volonterima obezbeđuje se podrška volonteru da govorи o iskustvima, problemima, svojim emocijama, da dobije emocionalnu i stručnu podršku, debriefing ili pomoć za konkretni slučaj na kome je angažovan. Supervizija se organizuje da bi se osigurao kvalitet pružene usluge i zaštitili interesi kako klijenta tako i volontera. Kroz superviziju ostvaruju se funkcije monitoringa rada volontera, njegovo praćenje i usmeravanje, podržavanje i jačanje³². Organizuje se po potrebi individualno, telefonom ili lično, odnosno grupno u stalnim terminima. Obaveza je koordinatora da tokom godine organizuje najmanje šest sastanaka za aktivne volontere. Procena volontera vrši se periodično, polugodišnje ili godišnje, vrše je koordinator i supervisor na osnovu razgovora sa volonterom, praćenja njegovog rada, usmeravanja daljih treninga, kao i procene u

kom stepenu angažovanje u službi zadovoljava potrebe volontera. Funkcija procene je pre podrška volontera i planiranje dalje saradnje nego disciplinski postupak, i u svim fazama procene volonter je aktivno uključen.

Evropski Forum službi za pomoć žrtvama

Nacionalna služba za pomoć žrtvama kriminaliteta za područja Engleske, Velsa i Severne Irske aktivna je i u okviru Evropskog Foruma službi za pomoć žrtvama. Forum je oformljen 1989.god., sa ciljem promovisanja prava žrtve kriminala, razmene znanja i iskustava nacionalnih organizacija i promovisanja razvoja ovakvih službi u svim zemljama Evrope³³. Forum danas okuplja organizacije iz 15 evropskih država, a među njima su jedino Mađarska, Češka i Slovačka iz centralno i istočnoevropskog regiona.

Očekuje se da će se od bivših jugoslovenskih republika, u sklopu priprema za ulazak u Evropsku Uniju Forumu prva pridružiti Slovenija, koja je, kao i Srbija, do sada imala status posmatrača.

Literatura

European Forum for Victim Services (1998) *The social rights of victims of crime*.

Radisavljević, S. (1998) *Službe za pomoć žrtvama kriminala – neka svetska iskustva i mogućnost njihove primene u našoj zemlji*, u Temi: br. 3, Beograd: Viktimološko društvo Srbije.

Reznolds,T., Viney,A., Maung, N. A., Phillips, M. (1993) *Working for Victims of Crime, a survey of Victim Support Volunteer Visitors*, London: Victim Support.

Spackman, P.(ed.) (2000) *Helping People Cope with Crime*, *Victim Support Handbook*, London: Hodder and Stoughton.

23 Takozvani "shadowing" trening program.

24 Victim Support (1992) *Basic training programme for volunteer visitors, Part I and Part II*, London: National Training Department.

25 Ibidem, str. 9, supplement issued in 1995.

26 Victim Support (1994) *Women victims of sexual violence*, London: National Training Department.

27 Victim Support (1999) *Supporting people bereaved by homicide*, London: National Training Department.

28 Victim Support (1991) *Challenging domestic violence*, London Borough of Hammersmith and Fulham.

29 Victim Support (1997) *Volunteers in the Witness Service*, London: National Training Department; i Victim Support (2000): *Volunteers in the Magistrates' Court Witness Service*, London: National Training Department.

21 Radni materijal programa obuke za koordinatore službe za pomoć žrtvama, koju su autorke teksta prošle marta 2002. godine u Nacionalnoj kancelariji službi za pomoć žrtvama kriminaliteta u Londonu; *Code of Practice* (2000), Victim Support National Office, London.

22 *Code of Practice* (2000), Victim Support National Office, London.

Victim Support (1991) Challenging domestic violence, London Borough of Hammersmith and Fulham.

Victim Support (1992) Basic training programme for volunteer visitors, Part I and Part II, London: National Training Department.

Victim Support (1994) Women victims of sexual violence, London: National Training Department.

Victim Support (1995) The Rights of Victims of Crime.

Victim Support (1997) Volunteers in the Witness Service, London: National Training Department.

Victim Support (1999) Supporting people bereaved by homicide, London: National Training Department.

Victim Support (1999) Staff Supervision, one day seminar, London: National Training Department.

Victim Support (2000) Code of Practice, London: Victim Support National Office.

Victim Support (2000) Volunteers in the Magistrates' Court Witness Service, London: National Training Department.

Victim Support (2001) National Training Course Handbook.

Victim Support (2001) Victim Support Annual Report.

Victim Support (2002) C1/Issue 3/January 2002, National Training Department (Interni trening materijal).

Victim Support (2002) Criminal Neglect: No Justice Beyond Criminal Justice.

---

30 Coordinators core part 1, 2 and 3; Core training skills; Assertiveness skills; Supervising and appraising volunteers; Equality and diversity; Administration In Victim Support; Compensation guidelines; Assessor training, part 1 and 2; CICA, part 1 and 2, prema Victim Support Service (2001) National Training Course Handbook.

31 Samo u 2001. organizovano je preko 40 treninga za volontere i zaposlene u službi, kao i preko 25 treninga za članove drugih organizacija. Treninge je pohadalo ukupno 1100 ljudi; prema Victim Support Annual Report, 2001, str 3.

32 Victim Support (1999) Staff Supervision, one day seminar, London: National Training Department.

33 Ibid 8.

Mr Sanja Ćopić
Ivana Vidaković

Victim Support Services in England,
Wales and Northern Ireland

In the paper, authors tried to present activities of one of the oldest European Victim Support Services - Victim Support for England, Wales and Northern Ireland. During 1970s, through practice and research projects, the need for recognizing the psychocogical and psychological status of victims after the crime was committed, as well as the need of providing them with the (informal) assistance and support were noticed. That has resulted in establishing numerous of local victim support services (schemes), which united in the National Association of

the Victim Support Services in 1979.

Significant support was given to the Service in 1980s through the reccommendations of the Council of Europe on the assistance for victims of crime and prevention of victimization through direct support given to the victim immediately after the incident, including protection and safety, medical, mental, social and financial support, as well as providing the victim with information on his/her rights, support during the criminal proceeding, assistance in getting compensation etc.

Organization and structure of the service, referral system, code of practice and two main programs: Vicitm Service and Witness Service are reviewed in the paper.

SANJA MILIVOJEVIĆ*

SAFE HORIZON – služba za pomoć žrtvama kriminaliteta u Njujorku

Uradu se analizira istorijat i razvoj službi za pomoć žrtvama kriminaliteta u Sjedinjenim Američkim Državama sa posebnim akcentom na grad Njujork. Analiza se odnosi na proces nastanka i uzroke koji su doveli do formiranja službi za pomoć žrtvama, istorijske faze ovog procesa i presek stanja koje karakteriše pokret za pomoć žrtvama kriminaliteta danas. Poseban deo teksta posvećen je službi za pomoć žrtvama kriminaliteta u Njujorku, Safe Horizon, i programima koje ova organizacija, poznata još i pod starim nazivom - Victim Services, Inc. vodi danas, kao najveća i najstarija služba za pomoć žrtvama kriminaliteta u Njujorku.

Ključne reči: žrtve, služba za pomoć žrtvama, kriminalitet, SAD, Safe Horizon.

Istorijat službi za pomoć žrtvama kriminaliteta u Sjedinjenim Američkim Državama

Od početka šezdesetih godina kriminalitet je u Sjedinjenim Američkim Državama bio u stalnom usponu, da bi gornju granicu dosegao 1981. godine. Efekat koji je porast kriminaliteta imao na američko društvo bio je razarajući, naročito u velikim gradovima. Kao odgovor na taj trend, pokret za prava žrtava kriminaliteta je sredinom šezdesetih otpočeo bitku na više frontova. Prvi program za kompenzaciju žrtava kriminaliteta pokrenut je daleke 1965. godine u Kaliforniji, a njegovi nosioci bili su volonteri - uglavnom i sami žrtve kriminaliteta, odnosno njegovi preživeli. U tim prvim godinama, međutim, pokret za pomoć žrtvama stalno je bio suočen sa polarizacijom "mi protiv njih", odnosno žrtve i službe za pomoć žrtvama nasuprot prava optuženih, sa frustracijama zbog nedostatka razumevanja za potrebe i intenzitet trauma koje su žrtve pretrpele, neadekvatnom pravnom zaštitom koja se pružala kroz

krivični postupak i slično. Pokret za pomoć žrtvama od početka je bio povezan sa pokretom za ženska prava. 1972. su osnovane tri organizacije za pomoć žrtvama koje postoje i danas, među kojima su dve bile fokusirane na žene žrtve kriminaliteta: Pomoć za žrtve kriminaliteta (Aid for Victims of Crime), Sent Luis, Misuri; Žene Bay regionala protiv silovanja (Bay Area Women Against Rape), San Francisko, Kalifornija i Centar za žrtve silovanja (Rape Crisis Center), Vašington, DC. Počinju da niču i naučne ustanove. Tokom šezdesetih i sedamdesetih osnovane su brojne državne i federalne komisije za proučavanje kriminaliteta i njegovih posledica. Vlada SAD je 1972 pokrenula National Crime Survey (NCS) i Law Enforcement Assistance Administration (LEAA) kao odgovor na narastajući problem. Ovi statistički pregledi su pokrivali čitavu teritoriju SAD i prvi rezultati su bili zastrašujući.¹ 1974. i 1975. pokrenuti su prvi pilot-programi za pomoć žrtvama kriminaliteta u okviru državnih službi za borbu protiv kriminaliteta. 1976. godine osnovana je Nacionalna organizacija za pomoć žrtvama (National Organization for Victim Assistance), a sledeće godine u Fresnu, Kalifornija, je održana prva konferencija koja je bila posvećena pomoći žrtvama kriminaliteta. U isto vreme, pažnja javnosti je sve više bila okrenuta ka porodičnom nasilju, kao novom-starom problemu koji je dugo vremena bio marginalizovan. 1974. godine je osnovano prvo sklonište za žene-žrtve porodičnog nasilja u Denveru, Kolorado.

Krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih, međutim, pokret za pomoć žrtvama kriminaliteta ulazi u krizni period u svom razvoju. To su bile godine polarizacija i problema sa finansiranjem velikog broja novoosnovanih agencija. 1979. godine LEAA prestaje da postoji zbog nedostatka podrške, pre svega finansijske, u Kongresu. Fokus se prebacuje sa nacionalnog na lokalni nivo. U to vreme nastaju brojne lokalne i regionalne organizacije koje za cilj imaju pružanje pomoći žrtvama kriminaliteta. Taj trend se malo poremetio 1978. godine kada su osnovane Nacionalna koalicija protiv seksual-

* Sanja Milivojević je zaposlena u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i članica je Viktimološkog društva Srbije.

¹ 2000 National Victim Assistance Academy Report, www.ojp.usdoj.gov/ovc/assist/nvaa2000/academy/chapter1.htm

(National Coalition Against Sexual Assault - NCASA) i Nacionalna koalicija protiv porodičnog nasilja (National Coalition Against Domestic Violence - NCADV), dve koalicije na federalnom nivou koje su aktivne i danas, a čije osnivanje su pratile brojne grassroots organizacije. 1979. Frenk Karington osniva Crime Victims' Legal Advocacy Institute, organizaciju za lobiranje za izmene zakona i pružanje pravne pomoći žrtvama kriminaliteta. Posledice su bile očigledne – Oregon i Minesota su prve države koje su uvele obavezno hapšenje u slučajevima porodičnog nasilja.

Treća faza otpočinje 1982. godine, sa brojnim kampanjama za podizanje svesti javnosti o problemima žrtava kriminaliteta i porodičnog nasilja i to na najvišem nivou. Predsednik Ronald Regan je 1982. godine offormio Task Force za žrtve kriminaliteta. Godinu dana kasnije, Kongres je usvojio zakon koji reguliše zaštitu svedoka-žrtava kriminaliteta, restituciju i pravedan tretman žrtava-svedoka, Federal Victim and Witness Protection Act. 1984. godine dogodio se prelomni trenutak u zaštiti prava žrtava kriminaliteta – donet je Victims of Crime Act (VOCA), kojim je osnovan Fond za žrtve kriminaliteta iz koga se pružala finansijska podrška žrtvama i finansirala istraživanja i kampanje u ovoj oblasti. Usledilo je donošenje brojnih zakona kojima su regulisane posebne oblasti, kao što su prava dece i mlađih, porodično nasilje i slično. U ovoj fazi se razvija koncept "dvostrukе viktimizacije" kojim se tvrdilo da su žrtve kriminaliteta veoma često izložene naknadnoj, sekundarnoj viktimizaciji od strane sistema.

U četvrtoj fazi naročita pažnja obraća se na finansiranje organizacija za pomoć žrtvama, kako na lokalnom tako i na federalnom nivou, unapređenje prava žrtava i legislativne promene. Kao posledica ovih kampanja, 48 država usvojilo je zakon u formi Povelje prava žrtava kriminaliteta (Victims' Bill of Rights) kojima se zaokružila pravna regulativa na nivou država. Kongres SAD je u isto vreme nastavio sa donošenjem posebnih zakona kojima se regulisala problematika žrtava kriminaliteta, a naročito: zločini iz mržnje, zaštita dece, nasilje prema ženama, seksualno nasilje, kidnapovanje, kontrola posedovanja i nošenja oružja.

Petu fazu, koja traje i danas, karakteriše profesionalizam i napredno lobiranje za poboljšanje položaja i zaštitu prava žrtava kriminaliteta. Organizuju se brojni treningi, seminari, konferencije, na kojima se aktivisti i aktivistkinje koji rade u službama za pomoć žrtvama obučavaju i specijalizuju za pojedine oblasti. Ekspanzija viktimologije na pravnim fakultetima širom Sjedinjenih Država, kao i instituta za studije žrtava kriminaliteta, dovela je do novog talasa stručnjaka i stručnjakinja iz oblasti viktimologije, koji istovremeno aktivno učestvuju u radu službi za pomoć žrtvama. Krajem devedesetih donose se brojni zakoni na federalnom nivou, koji su od vitalnog značaja za problematiku i rad službi za pomoć

žrtvama kriminaliteta – tzv "Megan's Law", kojim se reguliše seksualno nasilje i zloupotreba dece, zatim Mandatory Victims' Restitution Act, veoma značajan međudržavni Interstate Anti-Stalking Punishment and Prevention Act, danas, u svetu velikog skandala među katoličkim sveštenstvom, na žalost veoma aktuelni The Child Protection and Sexual Predator Punishment Act i tako dalje. 1996. osnovan je i prvi nacionalni SOS telefon za žrtve porodičnog nasilja - Domestic Violence Hotline (1-800-799-SAFE) a 1998. godine je, na National Victim Assistance Academy (NVAA), diplomirala četvrta generacija studenata, njih preko 700 iz svih 50 država koje čine Sjedinjene Američke Države.²

Danas u SAD postoje brojne službe za pomoć žrtvama kriminaliteta, vladine i nevladine, kako na federalnom, tako i na državnom odnosno lokalnom nivou. Na federalnom nivou najznačajnije su svakako: Kancelarija za žrtve kriminaliteta pri Ministarstvu pravde (Office for Victims of Crime), Biro za pravnu pomoć (Bureau of Justice Assistance), Kancelarija za grantove protiv nasilja nad ženama (Violence Against Women Grants Office), Nacionalni Institut pravde (National Institute of Justice) a od nevladinih ističemo Organizaciju za pravnu pomoć žrtvama (The Victims' Assistance Legal Organization), Nacionalni centar za žrtve kriminaliteta (National Center for Victims of Crime), Nacionalnu organizaciju za pomoć žrtvama (National Organization for Victim Assistance), Nacionalnu koaliciju protiv porodičnog nasilja (National Coalition Against Domestic Violence), Fond za prevenciju porodičnog nasilja (Family Violence Prevention Fund) i druge.

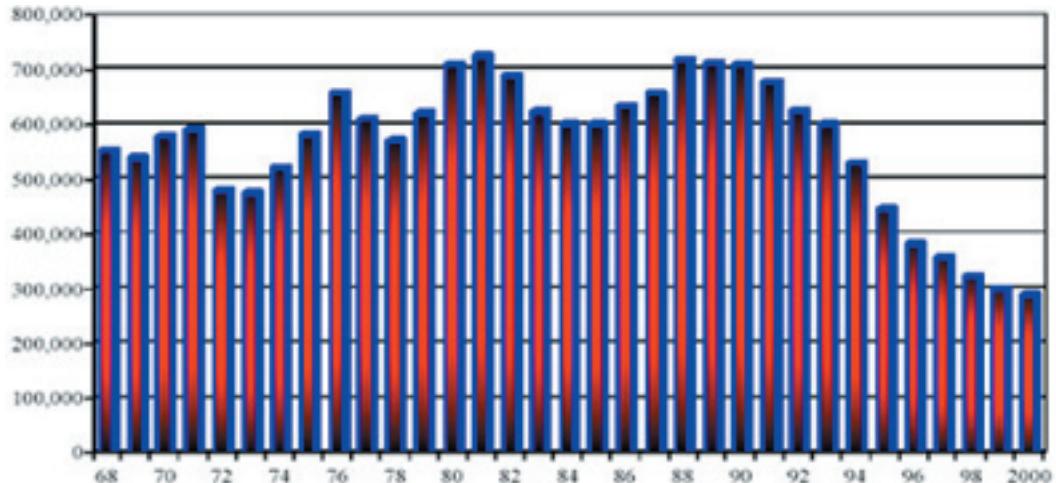
Kriminalitet u Njujorku – potreba za službom za pomoć žrtvama

Od osnivanja grada, a naročito u prvoj polovini XX veka, Njujork je predstavljao raj za ljude sa one strane zakona. Holivudske režiseri su junake i anti-heroje krimi-filmova gotovo uvek smeštali u "Veliku jabuku". Danas, međutim, New York Police Department (NYPD) sa ponosom ističe drastično smanjenje stope kriminaliteva u gradu. Prema zvaničnoj statistici koju vodi NYPD i FBI, ukupni kriminalitet u gradu je u padu, što možemo

---

2 Više o istorijatu: www.ojp.usdoj.gov/ovc/assist/nvaa2000/chapter1.htm

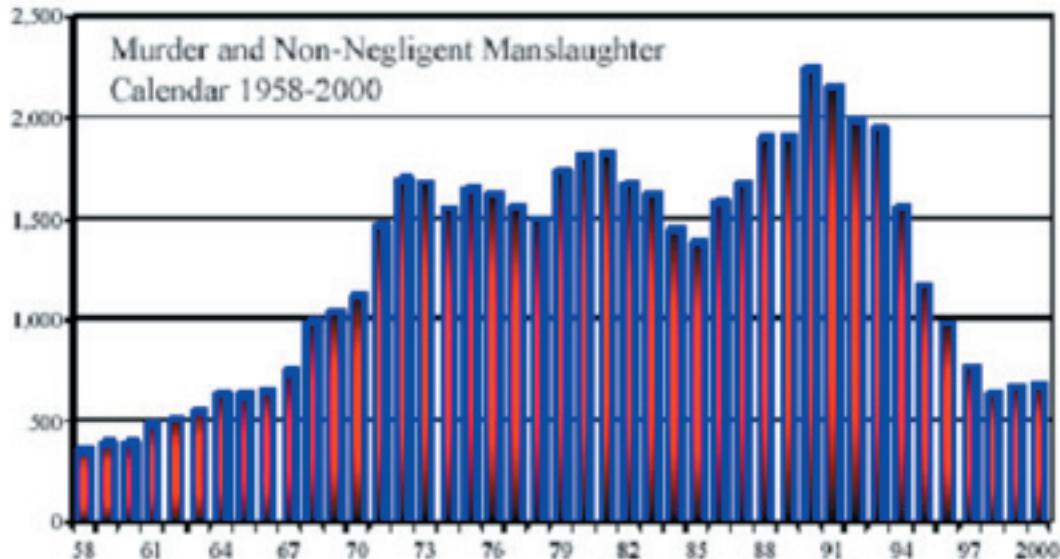
videti u sledećoj tabeli.³

Takođe, ubistva kao najdrastičniji oblik nasilnog kriminaliteta su takođe u opadanju.⁴

gradskih zvaničnika očigledno. Kampanja za “nula toler-

anciju” (“Zero Tolerance”) kada je u pitanju kriminalitet ali i porodično nasilje – “Prekidanje kruga porodičnog

Ukupna stopa kriminaliteta u Njujorku je u opadanju, tako da je ukupni nivo danas kao što je bio šezdesetih godina, ali su kritične tačke, kao što su Bruklin (Brooklyn) i Kvins (Queens) zadržali svoje vodeće mesto na toj crnoj listi. Sa druge strane, ostali veliki gradovi u Sjedinjenim Državama, Los Andeles, Boston, Atlanta i Čikago se suočavaju sa porastom ukupnog kriminaliteta. U ovoj godini taj opadajući trend u Njujorku je malo poremećen, naročito zbog nešto većeg broja ubistava i silovanja (po zvaničnoj nedeljnoj statistici koju vodi NYPD, porast ubistava je oko 70-80% u odnosu na 2001. godinu, a silovanja 20-30%) ali je zadovoljstvo

nasilja” (“Breaking the Cycle of Domestic Violence”) koju je od 1994. godine uspešno vodio jedan od najpopularnijih gradonačelnika u istoriji Njujorka, Rudolf Giuliani (Rudolph W. Giuliani), očigledno je dala rezultate.⁵ Ali, ne treba zaboraviti da je upravo Njujork poznat po još nečemu: izuzetno razgranatoj i povezanoj mreži vladinih i nevladinih organizacija koje se zajedno bore protiv kriminaliteta. Safe Horizon, bivši Victim Support Service, je najstarija i najbrojnija među njima.

SAFE HORIZON – istorijat

Safe Horizon je vodeća nacionalna nevladina, neprofitna organizacija, osnovana 1978. godine kao Victim Services, Inc. Od svog osnivanja, Safe Horizon pruža praktične usluge, savetovališta i pomoć u postupku pred

3 NYPD web site: http://www.nyc.gov/html/nypd/pdf/pap/cs_success.pdf

4 Isto

koje se pružaju su besplatne. Misija Safe Horizona je da pomogne da se zaleče rane koje za sobom ostavlja nasilje i da se spreči dalja viktimizacija.⁵ Godišnji budžet danas u fiskalnoj 2000-oj godini je bio oko 35 miliona US dolara, od čega je 28,8 miliona upućeno na programe, 5,6 miliona na menadžment i oko 700,000 na fund-raising. Safe Horizon je 2000. godine imao oko 800 stalno zaposlenih sa punim i oko 300 sa nepunim radnim vremenom⁶ koji, osim davanja saveta žrtvama, sarađuju sa policijom, školama, bolnicama, lokalnim vlastima, službama socijalne pomoći, a sve u cilju osnaživanja žrtava kriminaliteta i edukacije javnosti o potrebama koje oni imaju. Safe Horizon ima 75 kancelarija u svih 5 delova grada. Preko 250,000 njujorčana potraži pomoć od Safe Horizona svake godine.⁷ Od toga, 130,000 su žrtve kriminaliteta, 60,000 porodičnog nasilja i više od 20,000 su deca kojima se pruža pomoć, klijenti koji traže medijaciju sporova ili programi u školama. 2002. godine Safe Horizon je zabeležio rast od 52% u broju klijenata kojima je pružena pomoć: taj broj u ovoj godini iznosi 380,000. Takođe, broj stalno zaposlenih je premašio 900,920. Budžet je takođe zabeležio znatan rast: u 2002-oj on iznosi 50,1 milion US dolara. I napokon, Safe Horizon je poboljšao "vidljivost" u medijima: preko 500 novinskih i televizijskih pojavljivanja u 2002. godini.⁹

Na skoro svim većim web site-ovima koji se bave viktimologijom i pružanjem pomoći žrtvama kriminaliteta nalazi se link koji vodi na web site Safe Horizon – .¹⁰ Takođe, najznačajnija publikacija sa pregledom svih službi koje se bave pružanjem pomoći žrtvama porodičnog nasilja koju je 2001. godine objavila kancelarija gradonačelnika Njujorka, The City of New York Resource Directory of Domestic Violence Services, sadrži informacije o Safe Horizon i programima koje ova služba nudi (zlostavljanje dece, sud/policija, domestic violence advocacy, savetovalište za žrtve porodičnog nasilja, zlostavljanje starih osoba, programi za hranu i odeću, SOS telefoni, program za imigrante, program za žrtve incesta, pravna služba, program za zamenu brava na vratima, program za žrtve silovanja, skloništa, stalking, zloupotrebu droga i alkohola i nasilje u tinejdžerskim odnosima). Tu saznajemo i da je Safe Horizon najveća neprofitna služba za pomoći žrtvama kriminaliteta u SAD, koja se bavi i lobiranjem i preven-

cijom. Safe Horizon nudi preko 80 različitih programa u svim delovima Njujorka.¹¹

Navešćemo samo neke brojke koje su direktna odnosno indirektna posledica aktivnosti Safe Horizona:

- U fiskalnoj 2001. godini NYPD je, kao rezultat "nula tolerancije" i integrisanog pristupa u rešavanju slučajeva porodičnog nasilja, imao 23,905 hapšenja koja su povezana sa porodičnim nasiljem, što je za 60% više u odnosu na fiskalnu 1994. godinu. Preko 4,000 uhapšenih su prekršili zaštitnu meru (Order of Protection), što je skoro dvostruko više u odnosu na fiskalnu 1994. godinu.¹² Ovde bih samo napomenula da su 49% od ukupnog broja žena koje su ubijene u Njujorku žrtve svojih intimnih partnera.¹³
- Safe Horizon case manageri i policajci specijalizovani za porodično nasilje dnevno posete više od 340 domaćinstava u kojima je prijavljen incident vezan za porodično nasilje.¹⁴
- Preko 6,800 poziva upućenih na SOS telefon za žrtve porodičnog nasilja u 2001. godini su bili upućeni od strane tinejdžera.¹⁵
- Svakog dana u proseku 31 žrtva porodičnog nasilja zatraži pomoć od Safe Horizona u vidu hitnog skloništa za sebe i decu.¹⁶
- Project Safe koji vodi Safe Horizon je u 1998. godini instalirao nove brave za 2,971 žrtvu kriminaliteta u roku od 48 sati od njihovog zahteva.¹⁷
- Safe Horizon Domestic Violence Law Project u proseku godišnje ima 254 slučaja i 1,353 telefonske konsultacije.
- 1,589 nasilnika prođu Safe Horizon program za muškarce (DV Accountability Program).¹⁸

Nabroјaćemo najvažnije i najveće programe koje vodi Safe Horizon:¹⁹

1. Safe Horizon Child Advocacy Center (CAC) je centar u kom se okupljaju profesionalci iz oblasti zlostavljanja dece kako bi se, pod jednim krovom, u prijateljskom okruženju, istražilo moguće zlostavljanje najmladih i pružila adekvatna pomoći i podrška. Na ovaj način se eliminiše re-traumatizovanje deteta u procesu

5 O tome opširnije u: Mayor's Office, Rudolph W. Giuliani (2001): The New York City Solution to Combating Family Violence, New York.

6 www.safehorizon.org/crimehlp.html

7 Safe Horizon Development and Public Affairs Publication (2002): At a Glance, New York.

8 www.safehorizon.org/factsstats.html

9 Letter from the President and CEO Gordon Campbell to all Safe Horizon Staff, May 2002.

10 Videti web site Svetskog Viktimološkog društva www.victimology.nl/convic/2links.htm i The Zero www.vachss.com/help_text/victim_resources.html

11 Mayor's Office, Rudolph W. Giuliani, Mayor (2001) The City of New York Resource Directory of Domestic Violence Services, New York, str 111.

12 Mayor's Management Report (2001).

13 Wilt, S., Illman, S. & Brodyfield, M.(1996) Female Homicide Victims in New York City, 1990-1994, New York City Department of Health.

14 Više o statistici I DV programima u www.safehorizon.org/

otpočinjanja krivičnog postupka odnosno istrage. CAC takođe trenutno reaguje u kriznim situacijama, daje savete žrtvama i upućuje ih na dalji tretman u odgovarajuće medicinske ustanove.

2. Safe Horizon Community Offices (CO) su centri u svih pet delova (borough) grada – Menhetn (Manhattan), Bronx (The Bronx), Kvins (Queens), Bruklin (Brooklyn) i Staten Island, koji pružaju crisis counseling i individualna i grupna savetovališta za žrtve kriminaliteta. Safe Horizon pruža usluge klijentima u sudovima, zastupa ih u kontaktu sa policijom i tužiocima, daje niz praktičnih usluga kao što su prevoz, preseljenje na sigurnu lokaciju, hranu, povezuje klijente sa drugim službama za pružanje pomoći žrtvama i slično.

3. Safe Horizon Court Program (CP) je program koji je takođe zastupljen u svih pet delova grada, u preko 30 krivičnih, porodičnih i integrisanih (Unified) sudova. 1998. godine Safe Horizon je u okviru ovog programa prikupio restituciju za 2,610 žrtava, ukupne vrednosti od 1,216,548 US dolara.²⁰ Safe Horizon ima svoje prostorije u sudovima, gde žrtve i svedoci mogu bezbedno da sačekaju početak suđenja. U te prostorije ne mogu da uđu optuženi (svi SH case manageri imaju alarme koje aktiviraju u situacijama kada neko nepoželjan uđe u prostorije). SH saradnice/i intervjuju žrtvu pre tužioca (u krivičnom суду) odnosno pre no što popuni tužbu (u porodičnom судu), objašnjavaju sudski proces i pružaju praktičnu pomoć u vidu savetovanja, lobiranja pred sudijom i upućivanja na druge službe koje mogu biti od pomoći. Takođe, veoma je značajno što SH case manageri pružaju pomoći i sa restitucijom i pribavljanjem zaštitne mere (Order of Protection). Bitno je napomenuti da se žrtva prati kroz svaku fazu sudskega postupka. Takođe, u svakom судu postoje i prostorije za smeštaj i čuvanje dece dok su roditelji na suđenju. U krivičnom i porodičnom судu u Bronksu sam provela mesec dana i uverila se da su sudije i tužioci zatrpani predmetima tako da je većini cilj samo da “ociste” kalendar kao i da je vrednost ovog programa ogromna upravo zbog komplikovane sudske procedure i vrlo niskog znanja o istoj od strane klijenata koji dolaze da zatraže pomoći. Najveći problem su, čini se, tužioci, koji su, čak i u pritvorskim predmetima, uglavnom nepripremljeni za suđenje i tako prolongiraju postupak. Utisak je da bez stručne pomoći od strane SH case managera veliki broj klijenata ne bi

uspeo da realizuje svoj zahtev i ostvari svoja prava. Impresionira saradnja sudija i Safe Horizon case managera: svaki sudija ima Safe Horizon vizit karte i daje ih žrtvama porodičnog nasilja koje se pojave u sudnici. Takođe, samo prisustvo Safe Horizon osoblja u sudnici daje slučaju veću ozbiljnost i sudije poklanjaju više pažnje prilikom saslušavanja i odlučivanja o predmetu. Sudije aktivno učestvuju i u drugim programima koje vodi Safe Horizon – kao što je P.H.O.N.E.S. program – nekoliko njih je dalo svoje stare mobilne telefone da se proslede žrtvama porodičnog nasilja kako bi bile u mogućnosti da u hitnim slučajevima pozovu policiju. Svi Safe Horizon case manageri govore engleski i španski jezik, što je od ogromne važnosti zbog velikog broja klijenata hispano porekla.

4. Safe Horizon Domestic Violence Accountability Program (DVAP) je edukativni program za nasilnike koji je otpočeo sa radom 1982. godine. Sastoji se od 26 nedeljnih sesija – edukativnih kurseva za muškarce koji su nasilni prema svojim partnerkama/partnerima. Ovo je obavezni program na koji upućuju sudije iz svih sudova u New Yorku – porodičnih, krivičnih i vrhovnih, kao zamenu za zatvorsku kaznu ili uz novčanu kaznu. Cilj je da se nasilnici edukuju o moći i kontroli, rodnim ulogama, a u cilju da budu odgovorni za svoje ponašanje i sposobni da sami zaustave nasilje. Tako se već na prvom času razgovara o tome da porodično nasilje nije rezultat nekontrolisanog besa, da je ono izbor i zašto se na časovima ne govori o njihovim partnerima. Pravila ponašanja su vrlo striktna i u slučaju da se ona ne ispoštuju sankcije su izbacivanje sa časa ili sa programa. Časovi traju 75 minuta, na engleskom i španskom jeziku. Polaznici plaćaju svaki čas od \$5 do \$25, i upis \$30. Ovaj program godišnje prođe preko 600 nasilnika.²¹ Imala sam priliku da prisustvujem uvodnim časovima i da se uverim da i pored poteškoća u radu sa ovom ciljnom grupom program funkcioniše. I pored činjenice da su polaznici kursa puni predrasuda i bez svesti o pogrešnosti svog ponašanja, nekolicina njih je ostala posle svakog časa i diskutovala o onom što se govorilo.

5. Safe Horizon Domestic Violence Law Project (DVLP), pravni program u okviru Safe Horizonta, je otpočeo sa radom 1991. godine. To je program koji pruža direktno zastupanje žrtava porodičnog nasilja pred sudovima, daje pravne informacije i upućuje na odgovarajuće programe i ustanove. Na programu rade šest stalno zaposlenih pro bono advokata, a oko 15 advokata iz raznih advokatskih firmi besplatno zastupaju klijente kada se za to ukaže potreba. DVLP advokati vode treninge i seminare za edukaciju klijenata, pro bono advokata i zaposlenih u Safe Horizonu u cilju da se podigne svest o pravnim problemima sa kojima se

15 Safe Horizon Web Site: www.safehorizon.org

16 isto

17 www.safehorizon.org/factsstats.html

18 Za ostale statističke podatke videti www.safehorizon.org/factsstats.html Svi statistički podaci sa SH web site-a su iz 1999. godine.

19 Za lokacije u gradu New York-u gde sve SH pomaže pogledati: <http://www.safehorizon.org/nymap.html>

20 www.safehorizon.org/crthelp.html

što većem broju klijenata, DVLP je uveo i Legal Hotline gde se pružaju informacije, saveti i pomoć ženama žrtvama porodičnog nasilja. Na ovaj telefon se javi prosečno 150 žrtava porodičnog nasilja mesečno. Klijentkinjama se pomaže na različite načine: pomoć pri dobijanju zaštitne mere (OOP), starateljstva, posete deci kada su ona dodeljena drugom roditelju, izdržavanje, razvod, imigraciona pitanja. Sve usluge koje se pružaju su besplatne.

6. Safe Horizon Domestic Violence Police Program (DVPP) je pokrenut 1998. godine u dve policijske stanice u Bronksu a danas je implementiran u 24 policijske stanice širom grada. Grad Njujork je 1998. zaključio ugovor sa Safe Horizon-om kojim se predviđa da Safe Horizon case manageri budu smešteni u policijskim stanicama najpre u Bronksu a kasnije širom grada i da se uključe u pružanje pomoći žrtvama porodičnog nasilja. Svaka policijska stanica u gradu ima bar jednog Domestic Violence Prevention Officer-a (DVPO), policajca specijalizovanog za problematiku porodičnog nasilja, i najmanje jednog Domestic Violence Investigator-a (detektiva). 2001. godine preko 300 specijalizovanih policajaca i detektiva radilo je na slučajevima porodičnog nasilja.²² Safe Horizon case manageri su "upareni" i rade zajedno sa policajcima u cilju da se žrtvama pruži, osim sprovođenja slova zakona, i emocionalna pomoć. Case manageri primaju telefonske pozive, idu u kućne posete, razgovaraju sa žrtvama koje dolaze u stanicu, šalju pisma na adrese gde je prijavljen incident, edukuju žrtvu i javnost o porodičnom nasilju, obezbeđuju hitan bezbedan smeštaj žrtvama i slično. Rezultati su bili očigledni već na kraju prve godine programa: broj uspešnih kućnih poseta 1999. godine u odnosu na prethodnu je povećan za 279% a broj DV hapšenja za 140%.²³ Tokom boravka u SAD provela sam tri meseca na ovom programu u dve policijske stanice u Bronksu i Bruklincu i uverila se da, i pored očiglednih problema sa kojima se susreću u svom radu kao što su polarizacija i nerazumevanje između menadžera i policajaca, odbijanje policajaca da vode menadžere u kućne posete, predrasude i nezainteresovanost pojedinih oficira i slično, Safe Horizon case manageri odlično rade svoj posao, i da su, što je najvažnije, korisnice/i njihovih usluga zadovoljne/i.

Safe Horizon Elder Abuse Program (EAP) je specijalizovan program za pružanje pomoći najstarijim žrtvama kriminaliteta. Obezbeđuju se savetovanja, grupna i individualna, informacije, pomoć u kriznim situacijama, prevoz, pomoć u kući. Safe Horizon case manageri po pozivu odlaze u stanove, kada klijenti nisu u mogućnosti da dođu u Centar.

8. Safe Horizon Immigration Law Project (ILP) predstavlja program koji pruža besplatne usluge imi-

21 Safe Horizon Domestic Violence Accountability Program (2002) Classes for Men - Participant Handbook – Criminal, Family and Supreme Court, New York, str. 2.

grantima. Naročit fokus je na žrtvama porodičnog nasilja i žrtve torture. U okviru ovog programa radi SOLACE program, za žrtve torture i izbeglice. Takođe, u okviru ovog programa su i časovi engleskog jezika koji klijenti besplatno pohađaju.

9. Safe Horizon Rape Crisis Program (RCP) je specijalizovan program za žrtve silovanja, incesta i seksualnih napada. Obezbeđuje se savetovalište i psihološka pomoć, zastupanje, praktična svakodnevna pomoć. Program takođe radi edukaciju, kampanje za prevenciju seksualnog nasilja, treninge profesionalaca i slično.

10. Safe Horizon Emergency Assistance Program je program koji pruža hitnu finansijsku pomoć klijentima - žrtvama porodičnog nasilja.

11. Project Safe – ovim programom se realizuje ideja zaštite žrtava kriminaliteta tako što se na njihov zahtev besplatno zamenuju brave na vratima i instaliraju bezbednosni uređaji. Naravno, da bi se sprečile zloupotrebe, žrtve kriminaliteta moraju da imaju broj koji dobijaju u sudu, a koji dokazuje da su pokrenuli postupak, odnosno žrtve porodičnog nasilja treba da pokažu naredbu o zaštitnoj meri i tako dalje.

12. Project Oasis – Safe Horizon svake godine smesti oko 200 žena i 500 dece u sigurne kuće, skloništa i grupni smeštaj. Safe Horizon je otvorio prvo trajno sklonište za žene žrtve porodičnog nasilja u državi Njujork.

13. Project Stop je program čiji je cilj da se spreči nasilje među učenicima i studentima kroz medijaciju sporova u učionicama i kroz edukaciju roditelja kako da koriste conflict resolution veštine u svojim kućama. Ovaj program je implementiran u preko 100 škola u Njujorku i aktivan je od 1990. godine.

14. Counseling Center postoji od 1988. godine i jedan je od najstarijih programa. Vode ga licencirani terapeuti, psiholozi i psihijatri sa ciljem da se pomogne klijentima da prevaziđu traumu i uspostave stabilnost nakon viktimizacije kroz individualne i grupne terapije. Ciljna grupa ovog programa su žrtve kriminaliteta i nasilja.

15. P.H.O.N.E.S. Inicijativa (People Helping Others Needing Emergency Services) je kampanja koja je otpočela 2000. godine sa ciljem da se obezbede mobilni telefoni za žrtve porodičnog nasilja, kako bi bili u mogućnosti da u kriznim situacijama kontaktiraju policiju. Iste godine prikupljeno je 22,000 starih, korišćenih mobilnih telefona koji su programirani od strane jednog od najvećih provajdera mobilne telefonije u SAD, Verizon Wireless, da omoguće samo 911 poziv.

16. SOLACE je program koji pruža direktnu pomoć

22 Mayor's Office, Rudolph W. Giuliani (2001) The New York City Solution to Combating Family Violence, str. 5.

23 Isto, str. 8.

i podršku preživelima torture, izbeglicama, žrtvama rata i njihovim porodicama. Ovaj program zastupljen je u svih 5 delova grada. Naročita pažnja obraća se klijentima sa područja bivše Jugoslavije. Omogućena je pomoć i savetovalište na srpskom i hrvatskom jeziku.²⁴

17. Project Liberty je najmlađi ali jedan od najpopularnijih i najuspešnijih od svih programa koje vodi Safe Horizon. Nekoliko dana posle 11. Septembra i terorističkih napada na Njujork i Pentagon, Safe Horizon je u saradnji sa gradonačelnikovom kancelarijom otpočeo program za pružanje pomoći žrtvama kome se pridružilo nekoliko desetina vladinih i nevladinih organizacija (danasa ih je preko 60). Tako je nastao Project Liberty koji danas pruža finansijsku, emocionalnu i drugu pomoć žrtvama i njihovim porodicama.

Safe Horizon u saradnji sa gradonačelnikovom kancelarijom za borbu protiv porodičnog nasilja organizuje brojne treninge, seminare, konferencije za profesionalce kao i kampanje za podizanje svesti javnosti o problemu porodičnog nasilja.²⁵ Nabrojaćemo samo neke od najvažnijih: treninzi za trenere, treninzi o kulturnim različitostima, CORE treninzi za sve zaposlene koji obuhvataju viktimizaciju, porodično nasilje, trafiking, silovanje i seksualne delikte, policijsku proceduru, zlostavljanje dece itd., treninzi za rad sa izbeglicama i preživelima torture, treninzi o porodičnom nasilju, treninzi za hitnu reakciju u kriznim situacijama, treninzi za sudije i tužioce itd.²⁶

Od 1994. godine Safe Horizon vodi četiri SOS telefonske linije koje pokrivaju grad Njujork i prigradska područja – za žrtve porodičnog nasilja, Domestic Violence Hotline (1-800-621-HOPE), žrtve kriminaliteta, Crime Victims Hotline (1-212-577-7777), žrtve silovanja i seksualnih napada, Rape and Sexual Assault Hotline (1-212-227-3000) i SOS telefon za imigrante, Immigration Hotline (1-718-899-4000), kao i specijalnu liniju za žrtve sa oštećenim sluhom. Njujork je bio prvi grad u SAD koji je uspostavio centralizovani, 24/7 SOS telefon za žrtve porodičnog nasilja. Od kada je počela sa radom, Domestic Violence Hotline beleži stalni porast u broju poziva, da bi u fiskalnoj 2001. godini taj broj premašio 131,000 poziva. Istovremeno, vreme čekanja na odgovor se sa 48 sekundi skratilo na 11 sekundi.²⁷ Crime Victims Hotline pruža savete i pomoć pri ostvarivanju kompenzacije za žrtve kriminaliteta i seksualnih delikata i besplatnu zamenu brava na vratima. Od sredine septembra prošle godine Safe Horizon vodi i September 11th Support Hotline (1-866-689-HELP), gde se pružaju besplatni saveti žrtvama i porodicama nastradalih u terorističkim napadima na Njujork prošle godine.

Da napomenemo na kraju i da su zaposleni u Safe Horizon-u na svojim leđima dobro osetili šta znači biti žrtva: 11. septembra 2001. godine većina njih se našla

na ulici, u panicinom trku za sopstveni život, budući da se sedište organizacije nalazi svega nekoliko blokova od svetskog trgovinskog centra. Nekoliko meseci nakon napada radili su sa jednom telefonskom linijom, bez interneta, vode i grejanja. To ih, međutim, nije sprecilo da ove godine dobiju prestižnu United Way of America Organizational Community Builder Award za požrtvovan rad u pružanju pomoći žrtvama kriminaliteta i terorizma u Njujorku kao i "za neprocenjivu ulogu koju je Safe Horizon odigrao u osnaživanju mnogih koji su posrnuli".²⁸

Literatura

Mayor's Office, Rudolph W. Giuliani, Mayor (2001) The New York City Solution to Combating Family Violence, New York.

Mayor's Office, Rudolph W. Giuliani, Mayor (2001) The City of New York Resource Directory of Domestic Violence Services, New York.

National Victim Assistance Academy (2001) Report for year 2000, na adresi: www.ojp.usdoj.gov/ovc/assist/nvaa2000/academy/chapter1.htm

Safe Horizon Domestic Violence Accountability Program Team (2002) Classes for Men - Participant Handbook – Criminal, Family and Supreme Court, Safe Horizon, New York.

Safe Horizon Training and Staff Development Division (2002) Training Handbook, Safe Horizon, New York.

***(2002): Safe Horizon - At a Glance, Safe Horizon Development and Public Affairs Publication, Safe Horizon, New York.

***(2000): Safe Horizon Internal Resource Directory, Safe Horizon, New York.

Wilt, S., Illman, S., Brodyfield, M.(1996) Female Homicide Victims in New York City, 1990-1994, New York City Department of Health, New York.

Sanja Milivojević

Safe Horizon – Victim Support Service
in New York

This article contains analysis of history and development of the victim support movement in United States of America, with particular focus on New York City. The analysis includes the causes of establishment, the history of the victim support services as well as today's situation

---

25 Više o tome: www.nyc.gov/html/ocdv/html/accomp.html

26 Safe Horizon Training and Staff Development Division (2002): Training Handbook, New York.

27 Mayor's Office to Combat Domestic Violence Web Site: www.nyc.gov/html/ocdv/html/current.html

24 Safe Horizon Internal Resource Directory (2000)

in the movement for helping victims of crime. Specific part of the article is dedicated to Safe Horizon, victim support service in New York, and programs this organization, known also under old name – Victim Services, Inc., is running today.

---

28 Letter from the President and CEO Gordon Campbell to all Safe Horizon Staff, May 2002.

Deklaracija o pravima žrtava na odgovarajuće standarde službe*

Osnovni (rukovodeći) principi

- Žrtve kriminaliteta trebalo bi da imaju osnovno pravo na sistem besplatne pomoći od strane službi za pomoć žrtvama, u kojima rade obučeni volonteri i profesionalci.
- Evropski forum službi za pomoć žrtvama nastoji da obezbedi službe za pomoć žrtvama koje:
  - o razumeju svakodnevne probleme sa kojima se žrtve suočavaju;
  - o informišu žrtve o njihovim pravima;
  - o obezbeđuju psihološku, emotivnu i praktičnu podršku tokom istrage i sudskog postupka;
  - o upućuju žrtve specijalizovanim službama kada je to potrebno.

Forum veruje da bi ove principe trebalo da podrže (potvrde) vlade svih evropskih država.

Prava žrtava

Žrtve kriminaliteta imaju pravo na:

- jednak pristup službama za pomoć žrtvama;
- podršku od strane odabranog i obučenog osoblja;
- besplatnu pomoć i podršku;
- poverljivost pruženih usluga;
- samostalnost (nezavisnost) pri donošenju odluka;
- usluge koje su nezavisne.

O Evropskom forumu službi za pomoć žrtvama

Evropski forum je osnovan kako bi:

- promovisao razvoj efikasnih službi za žrtve kriminaliteta u celoj Evropi
  - promovisao pravičnu i jednaku kompenzaciju za sve žrtve kriminaliteta u Evropi, bez obzira na nacionalnu pripadnost žrtve
  - promovisao prava žrtava kriminaliteta tokom krivičnog postupka i u odnosima sa drugim agencijama u čitavoj Evropi.

* Ovaj dokument je usvojio Evropski forum službi za pomoć žrtvama 1999. godine.

Publikacije Evropskog foruma

Ovaj dokument je treći u nizu publikacija Evropskog foruma koje se odnose na prava žrtava kriminaliteta.

1996. godine Evropski forum je izdao Deklaraciju o pravima žrtava u krivičnom postupku kojom su postavljeni osnovni principi i prava čije ostvarenje žrtve mogu da očekuju tokom krivičnopravne procedure.¹

1998. godine, Evropski forum je izdao izjavu Socijalna prava žrtava kriminaliteta kojom se potvrđuje da viktimizacija može da pogodi sve aspekte ličnog života, a ujedno se ovim dokumentom postavljaju osnovni principi i prava čije ostvarenje žrtve mogu da očekuju, a u pogledu zdravstvene nege, sigurnosti u kući, zapošlenja, privatnosti, zarade, obrazovanja, kompenzacije i pružene podrške.²

Poslednja deklaracija Prava žrtava na odgovarajuće standarde službe postavlja minimalne standarde za koje Evropski forum veruje da bi trebalo da se primene u svakoj službi (organizaciji) u kojoj se žrtvama kriminaliteta pruža podrška. Organizacije-članice Evropskog foruma angažovane su da primene ove standarde prilikom pružanja podrške žrtvama kriminaliteta.

Osnovni principi

- a) Već više od 20 godina pokret službi za pomoć žrtvama u Evropi pruža žrtvama kriminaliteta podršku. Mnoge organizacije-članice Evropskog foruma imaju više od 10 godina iskustva u radu sa žrtvama, a neke i više od 15 godina. Prema (umerenim) procenama, broj žrtava koje godišnje kontaktiraju ove službe u Evropi je oko 1 200 000. Primarni cilj Evropskog foruma je »promovisanje razvoja efikasnih službi za žrtve kriminaliteta u celoj Evropi«.

Impresioniran brojem žrtava kojima je pomoć pružena, Evropski forum se ipak nije zadovoljio procenjivanjem efikasnosti rada samo na osnovu

2 Prevod ovog dokumenta objavljen je u: Temida (1998), br. 4, str. 37-41.

3 Prevod ovog dokumenta objavljen je u Temida (1999) br. 1, str. 49-55.

kvantiteta pruženih usluga: kvalitet usluga se već duže vremena posmatra kao jednako važno merilo procenjivanja efikasnosti rada.

- b) Krivično delo se obično shvata onako kako je dato u opisu kritičnog događaja u krivičnoj prijavi. Najočigledniji efekti su gubitak ili šteta naneta imovini i fizičke povrede koje nastaju kao rezultat krivičnih dela sa elementima nasilja. Ono što se retko primećuje su neprijatnost i nesrazmerna količina vremena koja se utroši kako bi se ostvarilo pravo na naknadu štete i izvršila zamena oštećenih stvari.
- c) Međutim, za većinu žrtava ovi praktični efekti su neuporedivo manjeg značaja u odnosu na neočekivane emotivne posledice krivičnog dela. Postoji jedna opšta saglasnost da krivično delo može da prouzrokuje više ogorčenja (tuge, žalosti) nego običan gubitak ili povreda prouzorkovana nekim drugim uzročnikom. Teže je suočiti se sa namerno prouzrokovanim fizičkom povredom nego sa slučajno nastalom povredom, dok gubitak imovine kao rezultat krađe ima snažnije implikacije u odnosu na situaciju kada se imovina jednostavno izgubi. Zajednički faktor svih krivičnih dela je da je radnja izvršenja namerno preduzeta od strane drugog čoveka i, bez obzira na razlog – pohlepa, siromaštvo, afekat, mržnja, droga ili alkohol – njene efekte (posledice) većina žrtava i njihovih porodica doživljava kao lični akt agresije usmeren baš na njih.
- d) Važno je suočiti da veliki broj drugih gubitaka nastaje pored posledica krivičnog dela koje su očite: gubitak poverenja u druge ljude, gubitak poverenja u mogućnost da čovek sam zaštititi sebe i svoju imovinu, i gubitak vere u postojanje poretku u svetu.
- e) Službe za pomoć žrtvama postoje da bi pomagale žrtvama kriminaliteta da povrate psihološke, emotivne, socijalne i praktične gubitke, pružajući emotivnu i praktičnu pomoć.
- f) Krivična dela sa elementima nasilja i imovinski delicti prouzrokuju teškoće i ogorčenje (tugu, žalost). Ako je žrtva zapostavljena, ove posledice postaju sve teže i prolongiraju se. Otuđenost i strah su prirodne posledice kriminaliteta, ali i one mogu biti sprečene. Iskustvo je pokazalo da se žrtve daleko uspešnije suočavaju sa emotivnim posledicama prouzrokovanim krivičnim delom i bolje se oporavljuju od toga ukoliko im se što ranije obezbedi mogućnost da otvoreno i u poverenju govore o svojim reakcijama sa ljudima

koji su obučeni da pruže odgovarajuću pomoć. Takođe imaju koristi i tako što dobijaju precizne informacije o svojim pravima, obavezama i drugim službama koje su im dostupne. Mnoge države su uočile da obučeno osoblje ima važnu ulogu u pružanju lične podrške.

Članovi Forum-a veruju da sve države Evrope treba da razviju odgovarajuće službe i da obezbede da sve žrtve kriminaliteta znaju da ove službe postoje i na koji način mogu da ih kontaktiraju.

- g) Organizacije-članice Evropskog foruma namjeravaju da primene visoke standarde usluga, zasnovane na poštovanju i razumevanju, kao i osećaju u pogledu iskustva i potreba žrtava kriminaliteta.

Prava žrtava na standarde službe

1. Jednak pristup

Članovi Forum-a su zaduženi:

- da obezbede pružanje usluga žrtvama kriminaliteta;
- da obezbede informacije i savete javnosti uopšte, a posebno žrtvama kriminaliteta, o svim uslugama koje se pružaju;
- da obezbede da nijedna žrtva ne bude diskriminisana, bilo direktno ili indirektno u radu službe za pomoć žrtvama, a na osnovu godina, pola, seksualnosti, posebnih potreba, kulture, rase, religije, poziva ili političkog mišljenja.

2. Selekcija i trening

Članovi Forum-a su zaduženi:

- da imaju jasnou proceduru selekcije i regrutovanja plaćenog i volonterskog osoblja;
- da obezbede adekvatnu obuku i podršku svim osobama koje pružaju direktnu pomoć žrtvama kriminaliteta.

3. Besplatne usluge

Članovi Forum-a su zaduženi:

- da obezbede podršku koja je besplatna.

4. Poverljivost

Članovi Foruma su zaduženi:

- da drže u tajnosti (poverljivo) informacije koje su im dale žrtve ili podatke o žrtvama – tj. nijedan član ne sme da otkrije trećoj strani informacije dobijene od žrtve ili koje se odnose na žrtvu, osim u slučajevima:

- a) kada je žrtva dala saglasnost, ili
- b) kada postoji zakonski osnov za to, ili
- c) kada to nalaže najvažniji moralni obzir

- da imaju jasnu proceduru razmatranja ovakvih situacija;
- da obezbede mogućnost prigovora u slučaju povrede prava na poverljivost.

5. Samostalnost (autonomija)

Članovi Foruma su zaduženi:

- da poštiju pravo svake žrtve da sama donosi svoje

odluke i da aktivno učestvuje u sopstvenom oporavku;

- da poštiju pravo svake žrtve da zadrži bilo koju informaciju koju ne želi da da;
- da sa osećajem i iskreno pruže informacije žrtvi o svim mogućim izborima;
- da aktivno ohrabruju žrtvu da nastavi dalje i povrati svoju autonomiju i samostalnost.

6. Nezavisnost

Članovi Foruma su zaduženi:

- da pružaju usluge nezavisno a u tesnoj saradnji sa drugim relevantnim agencijama;
- da upoznaju javnost, a posebno žrtve kriminaliteta, o nezavisnoj prirode usluga koje se pružaju.

Prevela: Mr Sanja Ćopić

Šesnaesta konferencija i godišnja skupština Evropskog foruma službi za podršku žrtvama kriminaliteta

(Prag, 22-26 maj 2002. godine)

Šesnaesta konferencija i godišnja skupština Evropskog foruma službi za podršku žrtvama kriminaliteta održana je od 22 do 26. maja 2002. godine u Pragu, Češka Republika, pod pokroviteljstvom predsednika republike Václava Havela i u organizaciji Bily kruh bezpeci (BKB), organizacije za pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta iz Praga.

Na 16. Konferenciji Evropskog foruma za podršku žrtvama diskutovano je, na plenarnim sednicama i radionicama, o tri veoma važne teme: »Nasilje u porodici», »Deca kao žrtve nasilja» i »Posredovanje između žrtve i učinioца, kao savremena forma odgovora na kriminal».

Tokom ovog skupa moglo se čuti o pristupu problemu nasilja u porodici koji koriste različite zemlje članice Evropskog foruma. Albin Dearing, iz Austrije, je izložio reforme u vezi nasilja u porodici koja se sastoji od skupa mera koje sprovodi policija. Predstavnica Češke Zuzana Frankova predstavila je istraživanje nasilja u porodici koje je izvršeno u njihovoj zemlji. Učesnici su izložili svoje viđenje definicije nasilja u porodici i složili se da psihičko, fizičko, seksualno, emocionalno i verbalno nasilje, kao i socijalna i ekonomска izolacija članova porodičnog domaćinstva, karakterišu nasilje u porodici. Pri tome, pod članovima porodičnog domaćinstva se podrazumevaju generalno članovi porodice, partneri bez obzira na bračni status, bivši partneri i usvojena deca. Takođe, većina članica Evropskog foruma smatra da volonteri koji rade sa žrtvama nasilja u porodici treba da prođu specijalni trening. Trening bi trebalo da pruži znanja kako prepoznati nasilje u porodici, način komunikacije, zakonske i praktične informacije, mehanizme nasilja u porodici i profil nasilnika. Generalni zaključak sesije o nasilju u porodici je da je to kriminalni akt, da treba sačuvati privatnost porodice ali ne dozvoliti nasilje pod njenim okriljem i da žrtve nasilja mogu biti i žene i muškarci. Većina učesnika je naznačila da njihove službe pružaju pomoć žrtvama nasilja u porodici i to prvenstveno pravnu i psihološku pomoć i imaju tesnu vezu sa vladinim i nevladinskim organizacijama koje pružaju pomoć ovoj kategoriji.

Drugog dana zasedanja tema je bila »Deca kao žrtve

nasilja». Ova kategorija je veoma osetljiva. Vrlo je teško doći do podataka o njihovoj viktimizaciji. Često se zaboravlja da deca umnogome stradaju kao indirektne žrtve. Deca zahtevaju specijalni pristup tako da volonteri koji rade sa njima moraju da prođu specijalni trening. Takođe je naglašeno da je rad sa decom veoma težak i da treba osetiti kada osoba nije više u mogućnosti da pruža pomoć i treba bez oklevanja da uputi dete nekom sa više iskustva ili specijalnoj službi za pomoć deci. Predstavnica belgijske delegacije je rekla da je njihova Služba počela da radi sa decom 1998. godine. Anketirajući postojeće službe i stručnjake (psihologe i psihijatre) došli su do zaključka da postoji potreba za pomoć deci žrtvama. Smatra se da se proces kroz koji dete prolazi kao žrtva ili kada je njegov roditelj bio žrtva, ne razlikuje bitno od odraslih, osim što krizni period može da nastupi i kasnije. Interesantno je da je na pitanje: »Šta vam je bilo najteže prve nedelje posle zločina?» većina dece odgovorila: »To što je mnogo ljudi dolazilo, a niko nije obraćao pažnju na nas». U Holandiji su došli do podatka da je 40% dece bilo žrtva fizičkog nasilja, 15% žrtve seksualnog nasilja, 30% žrtve saobraćajnih prekršaja, 10% žrtve krađe i 5% žrtve drugih oblika kriminala. Deca do 12 godina dobijaju pomoć zajedno sa roditeljima, a starija samostalno. Pomoć je fokusirana na to da se deci da mogućnost da pričaju o onome šta se dogodilo, pravnu pomoć i osnaživanje roditelja. U ovom delu skupa dobijena je informacija kako se radi sa decom kao žrtvama kriminala u Holandiji, Engleskoj i Portugalu, u okviru MUSAS projekta koji je nastao u kooperaciji ovih zemalja u cilju standardizacije servisa.

Treći deo ovog skupa bio je posvećen posredovanju kao savremenom načinu socijalnog odgovora na kriminal koji se bazira na osnovama restorativne pravde. Prisutni su govorili o razlozima za i protiv posredništva počinilac-žrtva.

Ovaj skup je bila prilika za upoznavanje sa radom BKB kao organizacije domaćina kao i sa drugim organizacijama članicama Evropskog foruma iz zapadne i istočne Evrope. Teme koje su obrađivane tokom skupa

su bile veoma interesantne i radom kroz radionice obrađene na način da se maksimalno razmene mišljenja i dode do novih saznanja koja mogu biti korisna u radu svake pojedinačne zemlje.

Nikolić Jasmina

Bily kruh bezpeci (BKB) - organizacija za podršku žrtvama kriminaliteta u Češkoj Republici

Bily kruh bezpeci ("Beli krug pomoći") je nevladina organizacija, osnovana 4. septembra 1991. godine u Pragu (Češka) sa ciljem da daje pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta. Članica je Evropskog foruma službi za podršku žrtvama kriminaliteta.

Osnovna delatnost ove organizacije je pomoć žrtvama kriminaliteta bez obzira na njihove godine, pol, rasu, nacionalnost i vrste kriminaliteta čije su bile žrtve. Principi kojih se pridržavaju u radu su besplatna pomoć, nepričastnost i nezavisnost. U Pragu i još pet gradova u Češkoj (Brno, Olomouc, Ostrava, Pardubice i Plzen), oni pružaju ekspertizu, emocionalnu i moralnu pomoć. U kontaktima sa stručnjacima, prvenstveno pravnicima i psiholozima, žrtve mogu da se obaveste o svojim zakonskim pravima. Volonteri pomažu žrtvama da prevaziđu stres nastao izvršenjem krivičnog dela i daju potrebne informacije o toku sudskega procesa. Oni takođe organizuju susrete sa drugim ekspertima ili službama koje mogu pomoći žrtvi.

Psihoterapijski boravci za osobe koje su koristile pomoć BKB organizuju se nekoliko puta godišnje na mestu zatvorenog tipa u Pragu ili Olomoucu. Ovi boravci se organizuju za osobe koje treba da eliminišu stresne situacije i neprijatna iskustva. Njima je dostupna pomoć psihologa, a ako ne žele takve usluge mogu samo da se relaksiraju i uživaju u opuštenom boravku.

BKB prati oštećene na суду на njihov zahtev ili zahtev svedoka. Važnost ovoga leži u moralnoj i psihičkoj podršci koju dobijaju žrtve u toku suđenja kao i u upoznavanju sa zdanjem suda i ulogom sudskega službenika.

Pored ovih aktivnosti, takođe, objavljaju informativne brošure koje se mogu naći u policijskim stanicama, službama socijalne zaštite, zdravstvenim ustanovama. Pomenute publikacije sadrže informacije o pravima žrtve i o vrstama pomoći i podrške koju daje BKB. Izdate su brošure koje nude korisne informacije žrtvama kriminala, nasilja u porodici i stariim osobama.

Još jedna od delatnosti BKB je edukacija. Oni su organizovali više treninga za policiju, socijalne radnike, pedagoge, sudije i tužioce. Više zakonskih inicijativa za poboljšanje položaja žrtve u krivičnom postupku poteklo je iz ove organizacije.

Od 1998. godine BKB je fokusirao svoj rad na nasilju u porodici. Svaka treća osoba koja je tražila pomoć ove organizacije je bila žrtva nasilja u porodici. Rezultati jednog istraživanja nasilja u porodici u Češkoj Republici govore da je 17% porodica imalo iskustva sa porodičnim nasiljem u sopstvenim porodicama. U septembru 2001. godine, počeo je sa radom SOS telefon za žrtve nasilja u porodici, njihove rođake, susede i druge članove porodice. Za sedam meseci svog rada ova služba je primila 2500 poziva od čega je 92% poziva žena, koje su bile žrtve nasilja u porodici. Ova služba je prva takve vrste u Češkoj Republici. Volonteri koji rade na ovom telefonu daju psihološku, pravnu, organizacionu i moralnu podršku žrtvama. Adresa BKB je Duskova 25, Praha, Češka Republika.

Nikolić Jasmina

Vesna Nikolić-Ristanović (ur)

**Porodično nasilje u Srbiji
“Jedna neophodna knjiga”**

Viktimološko društvo Srbije & “Prometej”,
Beograd, 2002, str. 158

Postoje knjige koje su neophodne, u određenom trenutku na određenom mestu. To je upravo slučaj sa knjigom “Porodično nasilje u Srbiji” koja se pojavljuje u momentu kada se u zemlji vode kampanje za borbu protiv nasilja nad ženama, sprovode različiti obrazovni programi s tim u vezi i kada se menja zakonska regulativa u pravcu koji ima za cilj da nas približi tzv. “razvijenom delu sveta”. Tu zapravo nema nikakve slučajnosti: knjiga je i nastala da bi se popunio prazni prostor našeg znanja o porodičnom nasilju nad ženama u Srbiji, da bi se ispitala njegova rasprostranjenost i utvrđile njegove osnovne karakteristike. U tom smislu, knjiga predstavlja primer “kontekstualizacije” feminističkog znanja što podrazumeva da je uvek iznova potrebno ispitivati sve ključne probleme na koje se fokusira ženski pokret unutar jednog konkretnog društva, njegovih relativno strukturiranih rodnih režima, kao i konkretnih kulturnih sistema. Jedino ovakvim “kontekstualizovanim” znanjem o nekoj stvari koja je relevantna za žene, moguće je zalagati se za odgovarajuću politiku i uticati na promenu u pravcu adekvatne podrške ženama.

Srbija je, kao i druge zemlje “u tranziciji” suočena sa relativno brzim promenama pravnog poretku koje su u velikoj meri indukovane “od spolja” i često nedovoljno prilagođene specifičnoj realnosti društava u tranziciji, ili koje se u izvesnom smislu odvijaju “brže” nego što je za njima iskazana široka potreba “odozdo”. Jedan od najefikasnijih načina da se ovi raskoraci izbegnu jeste da se stvori znanje o potrebama za promenu, u suštini, o neophodnosti promene, da se, jednom rečju, artikulišu specifični, lokalni, argumenti za odgovarajuću promenu. Knjiga “Porodično nasilje u Srbiji” je upravo to učinila. Istraživanje je ubedljivo i argumentovano pokazalo da je nasilje u porodici kod nas mnogo rasprostranjenije nego u zemljama Zapada. Obim i težina ovog problema, o čemu se zapravo ne bi znalo da nije načinjeno ovo istraživanje, ukazuju na to da je potrebna apsolutno urgentna društvena akcija, i to pre nego što nam nasilje postane navika, i pre nego što se mlađe generacije formiraju u kulturi nasilja, kako na mikro, porodičnom,

tako i na makro, društvenom nivou.

Pored ovog nesumnjivo najzanačajnijeg nalaza, istraživanje je ukazalo na još čitav niz veoma važnih veza koje postoje između nasilja i različitih društvenih činalaca, čime je omogućeno da dublje shvatimo prirodu nasilja nad ženama kao i uslove pod kojima žene, kao i deca, postaju izuzetno vurnerabilni deo populacije. Rat i ekomska kriza isposredovani su porodicom i pogoršanjem porodičnih odnosa, te je nasilje u porodici srazmerno izloženosti porodice ovim nepovoljnim društvenim činiocima.

Istraživanje je “dvostruko akciono”, jer u samom procesu prikupljanja podataka putem anketnog ispitivanja ženama su davana obaveštenja o ženskim grupama koje se bore protiv nasilja, a i sam postupak istraživanja, odnosno postavljanje pitanja o nasilju je uticalo na podizanje svesti žena o ovom problemu. Istraživanje je, naravno, akciono i u još jednom smislu: ono je deo šireg projekta lobiranja za promenu odnosa društva prema nasilju u porodici, odnosno zakonske regulative.

Istraživanje je sprovedeno u Srbiji (bez Kosova) na uzorku od 700 žena, na uzorku koji u velikoj meri ima karakteristike reprezentativnog uzorka za žensku populaciju u Srbiji. Ipak, osnovni problem uzrokovanja sadržan je u činjenici da je postojao određen stepen odbi-

janja da se učestvuje u istraživanju, što pruža osnove za zaključivanje da bi zaista reprezentativni uzorak verovatno otkrio još veći stepen nasilja nad ženama. U istraživačkom postupku su primenjena načela feminističkog pristupa koji podrazumeva "empatiju, aktivno slušanje, odsustvo hijerahijskog odnosa između anketarke i ispitanice" (str. 5) kao i osnaživanje ispitanice i beleženje subjektivnog doživljaja istraživačica.

Istraživanje kojim je rukovodila dr Vesna Nikolić-Ristanović je sprovedla grupa od četiri istraživačice (dr Vesna Nikolić-Ristanović, Ivana Vidaković, dr Branislava Knežić, mr Sanja Copić) koje su ujedno i autorke pojedinih delova knjige. Pored rezultata istraživanja koji su izloženi u 4 posebna poglavlja ("O istraživanju", "Rasprostranjenost nasilja u porodici", "Kako žene prepoznaju nasilje u porodici", i "Nasilje u porodici i društvena reakcija") u knjizi je izložen i "Model pravne zaštite od nasilja u porodici". Takođe, knjiga je opremljena nizom tabela i grafikona, a na kraju knjige se nalazi priložen i upitnik, što omogućava da se, po sličnom metodu, sprovedu i druga istraživanja, kao i da se bolje sagleda obuhvat čitavog projekta.

Knjiga obiluje mnoštvom zanimljivih konkretnih podataka koji nesumnjivo zasluzuju posebnu pažnju. Ovde će pomenuti samo neke od tih nalaza da bih ukazala na njihov značaj i dala u najkraćem pregled najzanimljivijih i najprovokativnijih činjenica. Tako, na primer, skoro svaka druga ispitivana žena doživljava neki oblik psihičkog nasilja (46%). Ovaj podatak govori sasvim rečito o tome da je porodica za žene u Srbiji postala prilično "neprljato mesto", što postaje još jasnije kada se uključe i podaci o tome da svaka treća žena doživi fizički napad od nekog člana porodice, dok se svakoj četvrtoj preti nasiljem. Čak 50% žena zna za slučajevе nasilja u drugim porodicama. Najčešći nasilnici su muž ili partner. Žene doživljavaju psihičko nasilje i od oca i od majke, kao i od svekra i svekrve. Psihičko nasilje se ispoljava kroz različite oblike vredanja, omalovažavanja i ponižavanja. Čak 78% žena bez ikakvog obrazovanja trpi psihičko nasilje, što pokazuje jasnу vezu između nasilja i ne/obrazovanja. Ipak činjenica da žena izdržava porodicu ne oslobađa je psihičkog nasilja, već je upravo obrnuto, što se, naravno, može dovesti u vezu sa krizom identiteta oca, odnosno muža.

Nasilje se pojačava s nezaštićenošću žena. Tako, ukoliko je žena ekonomski samostalna, ili bar zaposlena i aktivna, manja je verovatnoća da će biti izložena nasilju. Ipak, ova tvrdnja se mora iznijansirati. Naime, pokazuju se da je nasilja najmanje tamo gde muškarci zarađuju slično, ili partner zarađuje više od žene. Promena uloga, u smislu manjeg zaradivanja muškaraca, doprinosi tenzijama i frustracijama koje mogu rezultirati u nasilju. Takođe, ukoliko je obrazovanija i živi u gradu, manje je izložena nasilju. Ekonomski samostalnost žene je ključni činilac u odluci žene da napusti nasilnika. Izvesno zaštitno

dejstvo mogu imati i roditeljske porodice žena, pa je pretnji nasiljem manje kod onih žena koje žive kod svojih roditelja, bilo da su same ili sa partnerom. Nasilje takođe ima tendenciju da ponavlja obrazac iz primarne porodice, pa su žene koje su bile izložene nasilju kao deca, ili živele u porodici koja je bila nasilna više sklene da prihvataju život u nasilnim porodicama i kada odrastu. Najviše pretnji fizičkim nasiljem je kod nezaposlenih žena i domaćica. Postoji i diferencijacija s obzirom na etničku pripadnost, pa su pretnjama više izložene Romkinje i Mađarice, a manje Srpske i Hrvatice. Materijalni status porodice je u vezi sa nasiljem, pa tamo gde je položaj porodice nepovoljan, nestabilan i pogoršava se, tamo je i veća prisutnost nasilja.

Takođe, u svakom trećem ili četvrtom braku postoji fizičko nasilje, i ono je češće u brakovima koji se završavaju razvodom. Ipak, i pored izuzetne rasprostranjenosti nasilja žene u velikom broju slučajeva porodično nasilje ne smatraju kriminalom (čak 38%). Pošto ga ni ne smatraju kriminalom, a zbog kulturne tradicije i pomeranja praga tolerancije prema nasilju usled ratova, žene nasilje u porodici tretiraju u velikom broju slučajeva kao neizbežno, kao vlastitu "sramotu", ili kao prolaznu "krizu". U principu isitivane žene iskazuju više senzibiliteta za raspoznavanje nasilja nad ženama kada ono nije učinjeno od strane člana porodice, već od strane neznanca. To je posebno vidljivo u proceni sopstvene situacije.

Porodično nasilje u Srbiji je znatno više nego što je to slučaj sa zapadnim zemljama, gde ono iznosi negde oko 20%. To pokazuje da je problem ne samo težak, već i duboko ukorenjen, a i obnovljen i ojačan nepovoljnim društvenim trendovima i novijom ratnom istorijom. To takođe znači da za smanjivanje ovog problema, bar do nivoa zapadnih društava, neophodno osmislići veoma kompleksnu društvenu akciju koja će povezivati promenu zakona sa senzibilizacijom i promenom svesti, sa promenom odnosa žrtava prema nasilju, sa promenom odnosa profesionalaca različitih profila prema porodičnom nasilju, te sa promenom politike medija kada je reč o nasilju nad ženama. Ne retko mogu se čuti komentari stranih koleginica kako su naši filmovi prepuni nasilja prema ženama. Za one koji su formirani u nekim nenasilnim kulturama veliki deo naše komunikacije, čak i humora, odnošenja prema "malim stvarima" prepun je nasilja i omalovažavanja drugih, bilo da se radi o ženama ili o nekim drugim drugima. Nasilje prema drugima je duboko utkano u matricu naše patrijarhalne kulture.

Knjiga "Porodično nasilje u Srbiji" je samo jedan od početnih koraka na dugom putu u borbi protiv nasilja, u suštini, u stvaranju nenasilne kulture i nenasilnog društva. Varijeteti koji postoje među različitim društvima i kulturama ubedljivo dokazuju da je na nasilje moguće uticati, ma koliko ono bilo duboko ukorenjeno i deo

tradicionalne kulture. Ova knjiga treba da dopre do mnogih koji se bave nasiljem ili su angažovani na njegovom suzbijanju, upravo zato da bi shvatili da između porodičnog nasilja i nasilja uopšte postoji čvrsta veza. Pregledna i jasna sa mnogo uznemirujućih činjenica ova knjiga bi trebalo da bude nezaobilazno štivo za mnoge profesionalce. Knjiga naravno, nije bez mana, ali značaj osnovnih nalaza prevazilazi njene nedostatke. Nedostaju joj suptilnija elaboracija, teorijsko uobličavanje empirijskih nalaza, produbljenija analiza izuzetno bogate građe. Ipak, i ovakva kakva je, jednostavna, ogoljena, sa frapantnim činjenicama, ona je jednostavno neophodna.

Dr Marina Blagojević

Albert R. Roberts

Helping Crime Victims – Research, Policy and Practice

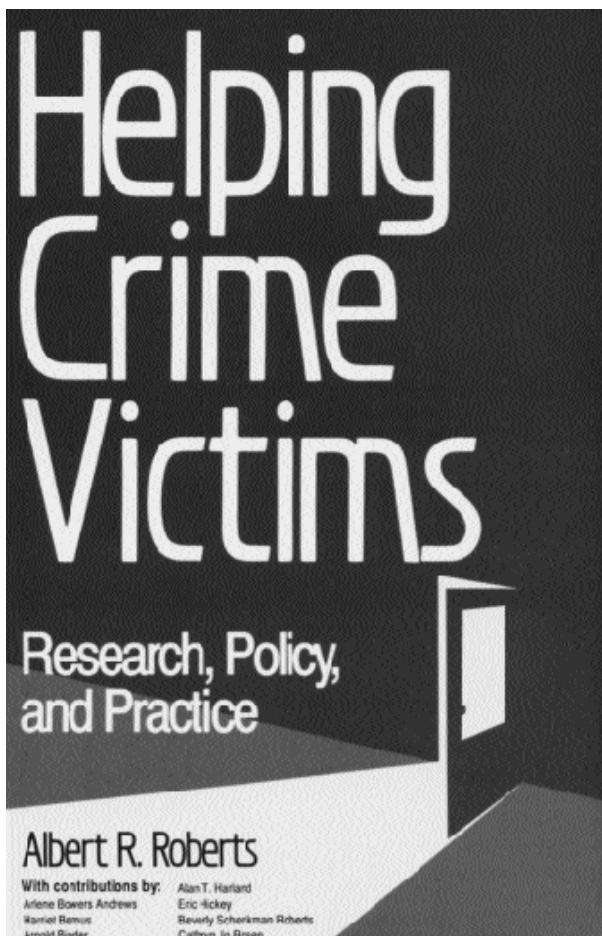
Sage Publications, London, Newbery Park and
New Delhi, 1990, str. 277.

Helping Crime Victims – Research, Policy and Practice (»Pomoći žrtvama - istraživanje, strategija, praksa«), predstavlja svojevrstan »pogled iznutra« na krivično pravni sistem i postojeće programe pomoći neposrednim žrtvama i kasnije oštećenim licima u postupku u SAD. Objavljena 1990. godine do danas je zadržala svoju aktuelnost i primenjivost ne samo u SAD, već i u mnogim drugim zemljama.

Čitaoci ove studije imaju priliku da steknu celovit uvid u detaljno opisane programe i različite pristupe efikasnije i potpunije pomoći žrtvama. Autor Albert Roberts, uz značajno učešće drugih stručnjaka iz oblasti viktimalogije i organizovane pomoći i podrške žrtvama, izlaže u 3 veće celine postavke ovih programa.

Prvi, uvodni deo, odnosi se na istorijski razvoj viktimalogije i same početke osnivanja službi za pružanje pomoći i podrške žrtvama. Naime, viktimalogija je nastajala na premisi da je zločin najčešće rezultat interakcije učinioца i žrtve, te je nužno vodila ka izučavanju tipičnih žrtava, odnosno njihovih karakteristika. Tako, na primer, Henting je smatrao da je najveći broj žrtava doprineo sopstvenoj viktimalizaciji ličnim osobinama ili karakteristikama zajednice u kojoj žive.

Na drugoj strani, programi namenjeni pomoći

žrtvama nastali su na saznanju da žrtve ostaju bez pomoći države, te gube u najvećoj meri prava i status koji su nekada imale. Država nije bila u stanju da izade u susret potrebama koje žrtve, posebno žrtve nasilja u porodici, silovanja i drugih teških krivičnih dela, imaju.

Prekretnicu u postupanju prema žrtvama predstavlja priznanje i spremnost države da finansijski podrži ove programe. Prvi primer organizovanja službi za pomoć žrtvama u SAD predstavljali su centri za pomoć žrtvama nasilja u porodici organizovanih sredinom 1970-tih godina. Na drugoj strani, jačali su zahtevi za adekvatnom naknadom štete, reparacijom i restitucijom.

Na kraju ovog uvodnog segmenta autor daje zanimljivu podelu na programe koji pružaju pomoć žrtvi kako bi prebrodila traume izazvane pretrpljenim zločinom i našla psihološku/finansijsku ili drugu podršku u lokalnoj zajednici i programe koji imaju za cilj da žrtvu, odnosno oštećeno lice, pripreme za krivični ili drugi postupak.

Drugi, centralni deo studije, predstavlja prikaz istraživanja 184 programa za pomoći i podršku žrtvama. Od ukupnog broja analiziranih programa, 127 pripada javnom ili državnom tužilaštvu, 23 nevladinoj sektoru ili agencijama, 13 se nalazilo među specifičnim službama policije, 8 u službama koje prate osuđenike sa uslovno izrečenom kaznom i 13 je pripadalo nekim drugim programima. U istraživanju se ispitivao stepen autonomnosti/nezavisnosti ovih programa, odnos stalno zaposlenih lica i volontera, tip usluge ili pomoći koja se pruža itd.

U pogledu zavisnosti ovih programa u odnosu na širi organizacioni ili programske kontekst krivičnopravne ili druge vrste zaštite, bez obzira gde su bili locirani, zanimljivo je da su projekti pružanja pomoći žrtvama predstavljali pretežno autonomne celine. Takođe, one službe koje su imale dugoročno obezbeđeno finansiranje, zapošljavale su svoje radnike, dok su nevladine i druge organizacije orientisane ka lokalnim zajednicama imale veći broj volontera. Kada su u pitanju vrste pomoći, najbrojnije su one službe u kojima žrtva može pronaći objašnjenje toka budućeg formalno-pravnog postupka, zatim one koje upućuju žrtve na druge organizacije koje mogu obezbiti različite vrste podrške. Ne mali broj je servisa koji obezbeđuju pratrnu do suda, zatim pružaju savete i pomažu žrtvi da podnese zahtev za odštetu, obezbeđuju prevoz do suda, intervenciju u hitnim slučajevima ili finansijsku pomoć u ovim situacijama ili dečiji boravak.

Kada su u pitanju organizaciona pitanja, kojima se detaljnije bavi ova studija, 95% programa finansirano je od strane federalne države ili posebnih država. Sredstva su uglavnom dobijena od novčanih kazni i naknade štete pričinjene prilikom izvršenja krivičnih dela. Istovremeno, skoro 1/4 programa je imalo 5 i manje stalno zaposlenih lica, što upućuje na zaključak da se skoro sve službe oslanjam na volonterski rad.

Kao najveće probleme u radu, ispitanici – zaposleni u centrima za pružanje pomoći žrtvama – navode budžetske probleme, nedostatak prostora i odlazak volontera. Takođe, navođeni problemi su i odnos suda prema ovim službama, rad sa policijom i osipanje stalno zapo-

slenih itd. Najveće prednosti ovih programa su sveobuhvatna i specijalizovana pomoć koja se posebno reflektuje u radu onih centara koji pružaju trenutnu ili ličnu pomoć, koji rade 24 sata dnevno itd., zatim podrška i pratrna na sudu, pružanje informacija o drugim organizacijama koje se bave specijalizovanim tretmanima, kao i informacijama o toku postupka itd. Zanimljivo je i to da iako se radi o tri različita modela servisa smeštenih u policiji, tužilaštvu ili nevladinoj organizaciji, pri čemu svaki od njih ima svoje prednosti, istraživanje je pokazalo da bez koordinacije među njima izostaje adekvatna pomoć.

Treći deo: »Programi i službe za oporavak žrtve i naknadu štete žrtava zločina« počinje sa opisom jedinstvenog programa Socijalne/Društvene ekologije na univerzitetu u Kaliforniji formiranog početkom 70-tih godina. Program se javio kao odgovor na potrebu za primenjivim znanjem, teorijom koja će odgovarati zahtevima realnosti, posebno konkretnim potrebama lokalnih zajednica. Naime, studenti su dobili mogućnost da steknu praktična iskustva, znanja i veštine, istovremeno proveravajući opšte teorijske koncepte.

Tako je na samom početku formiran zajednički projekat Univerziteta u Kaliforniji i nekoliko policijskih stanica u tom okrugu, koji je imao za cilj rad sa maloletnim presupnicima. Važno je istaći da ovaj rad studenata nije tretiran kao uzgredno volontiranje. Reč je o radu koji se ocenjivao, jednakako kao i druge vrste ispita. Kao nastavak ovog projekta, započelo se sa širim akcijom formiranja službe za pomoći žrtvama u saradnji sa okružnim tužiocem, predstavnicima službi i institucija koje se sreću sa žrtvama delikata. Tokom godina, ovaj program se posebno fokusirao na potrebe žena i dece kao žrtava. Dalje se navode različiti programi koji pružaju pomoći deci i ženama – žrtvama različitog zlostavljanja. Navodeći ove programe, autor dolazi i do pitanja politike servisa – službi prema određenim oblicima nasilja kao što je na primer nasilje u porodici. Tako, posebno mesto u radu ovih službi zauzimaju tretmani smanjenja faktora rizika, maksimalizacije društvene podrške, samopouzdanja žrtve itd.

Na kraju, pitanje naknade štete problematizovano je samom praksom izricanja i izvršenja nakanade. Iako je tendencija da se proširuju osnovi naknade materijalne i nematerijalne štete, iznosi su nedovoljni. Večita dilema naknade štete žrtvi i/ili državi za naneto zlo čini se da često dovodi u sumnju i prepostavku da se šteta i gubitak uvek nadoknađuju.

Knjiga predstavlja izuzetno koristan izvor primera iz prakse, ideja i sugestija za praktičare. Ima se utisak da je nekoliko značajnih stvari ubrzalo razvoj službi za pomoći žrtvama. Društveni pokreti, posebno ženski pokret, iznošenjem činjenica o rasprostarenosti nasilja nad ženama i neadekvatnoj intervenciji državnih službi, preusmerili su pažnju organa krivičnopravnog sistema

na poziciju žrtve nakon izvršenog dela. Time je postalo jasno da je angažovanje države, pre svega finansiranjem službi za pomoć žrtvama, neophodno.

Kako je reforma krivično pravnog sistema Srbije i Crne Gore delimično započeta usvajanjem novog Zakonika o krivičnom postupku i izmenama i dopunama Krivičnog zakona RS, ostaje da se vidi da li će neki od ponuđenih rešenja i primera dobre prakse koji su izneti u ovoj knjizi biti primenjivi u našem kontekstu. Sasvim je sigurno da potreba za specijalizovanim službama za pružanje pomoći žrtvama krivičnih dela postoji.

Marija Lukić

Kak ïîñ÷ü çåđòâå ïđåñòóïëåíçÿ

Društvo za pomoć žrtvama kriminala, OHVRIABI,
Estonija, 2001, str. 65.

Knjiga Kak ïîñ÷ü çåđòâå ïđåñòóïëåíçÿ ("Kako pomoći žrtvama kriminaliteta") je zamišljena kao pomoćno nastavno sredstvo za volontere koji rade sa žrtvama kriminala. Takođe ona je namenjena i ljudima čiji je ritam života narušen krivičnim delom koji je nad njima izvršeno. Knjiga predstavlja zajednički projekat Društva za pomoći žrtvama kriminala "Ohvriabi" iz Estonije, švedske službe pomoći žrtvama kriminala BOY i švedskog fonda SIDA. Tekstovi u pomenutom delu u mnogome se oslanjaju na udžbenik švedske organizacije za pomoći žrtvama kriminala Handbook for stodpersoner (autori Eva Larsson i Laila Stub) i udžbenik kanadskih radnika Službe za pomoći žrtvama Victims of Crime.

Knjiga ima šest delova: Uvod, I Glava: »Krivično delo i žrtva«, II Glava: »Uloga volontera, službi za pomoći žrtvama«, III Glava: »Komunikacija«, IV Glava: »Praktična pitanja«, V Glava: »Državne službe socijalne pomoći«.

U prvoj glavi autori definišu žrtvu kriminala kao lice koje je individualno ili u grupi bilo oštećeno, kome je pričinjena fizička ili psihička šteta, koje je postradalо emocionalno, materijalno ili čija su prava na bilo koji način ugrožena. Dalje autori ukazuju da bilo ko može postati žrtva kriminala, ali da su posebno ugrožene žene i deca, koji mogu biti žrtve kako u svom domu tako i u školskom okruženju.

Krivična dela se mogu odraziti na žrtvu u vidu fizičkih povreda, koje se mogu kretati od ogrebotina do povreda opasnih po život i stresnih reakcija, ekonomskih posledica, koje su nastale direktno izvršenim

krivičnim delom ili naknadnim troškovima kao posledicom iste, ličnim emocionalnim i psihološkim potresima i sekundarnom viktimizacijom kao posledicom nedovoljne podrške posle krivičnog dela.

Za sva krivična dela može se reći da su neočekivana i nepredvidiva. Upravo ove karakteristike dovode do toga da žrtve gube kontrolu nad svojim životom i da to uveliko narušava samopouzdanje žrtve. Iako su krivična dela uglavnom svesno izvršena ona uglavnom nisu usmerena na ličnost postradalog, ali je žrtvi to veoma teško da shvati i uglavnom je muči pitanje: Zašto se to baš njoj desilo? Neposredno posle stresnog događaja žrtva kriminaliteta pokušava da što brže uspostavi kontrolu nad onim što joj se desilo, traži objašnjenja i vrlo često dolazi do samoosuđivanja za ono što se desilo. Psihičke i fizičke reakcije koje doživljava žrtva kriminaliteta, autori ove knjige, grupišu ovako:

- osećanje haosa i nerealnosti, čovek nije u mogućnosti da shvati šta mu se desilo;
- strah, on je uglavnom vezan za ponavljanje slika onog što se desilo i straha da će se sve ponoviti;
- strah od socijalnih kontakata, na primer izlazak na ulicu ili ulazak u gradski prevoz;
- strah da se ponovo sretne prestupnik;
- panika;
- strah od samoće;
- reakcije na neočekivane zvuke i pokrete;
- drhtanje, znojenje, nesvestica, itd.;
- lupanje srca, bol u grudima, muka, povraćanje;
- narušenje apetita i varenja;
- narušenje sna.

Reakcija svakog pojedinca je drugačija, ali ako se krivično delo desilo u vreme kada je osoba već bila u nekoj krizi, ili je i onako nesigurna u sebe reakcije će u svakom slučaju biti burnija. Ako žrtva posle izvršenog zločina nije dobila adekvatnu pomoći može nastati sekundarna viktimizacija. Pod ovim se podrazumeva stres nastao kao posledica nerazumevanja okoline. Sekundarna viktimizacija može nastati kao posledica

neadekvatnog odnosa sa policijom, pravosudnim organima, osiguravajućim zavodima, a takođe i sa porodicom i prijateljima koji ne mogu da razumeju koliko je čovek osetljiv i ranjiv posle ovakvih događaja. Faktori koji doprinose sekundarnoj viktimizaciji su obespravljenost (odsustvo informacija, odsustvo interesa od strane policije i pravosudnih organa, odlaganje suđenja, gubljenje posla ili izvora prihoda) i gubljenje dostojanstva (nemogućnost da se plate usluge advokata, neadekvatni pregledi posle seksualnih delikata, optuživanje nekompetentnih lica, izolacija, odbacivanje od strane porodice i drugova koji osuđuju žrtvu za ono što se desilo, neumesnost u razgovoru o zločinu, odbacivanje čoveka ili njegove porodice zato što se razlikuju od drugih). U ovim situacijama veliku ulogu igraju volonteri Službi za zaštitu žrtvi kriminaliteta. Oni trebaju da daju emocijalnu podršku žrtvama da bi mogle da se suoče sa posledicama traume i da im daju informacije šta ih čeka dalje i smanje im osećanje izolovanosti.

Žrtve kriminaliteta kod kojih dolazi do jakih reakcija na ono što se desilo mogu izgubiti kontrolu nad svojim osećanjima i reakcijama i upasti u stanje očajanja, panike i nemogućnosti da preduzimaju bilo kakve mere. Krizne situacije se ne javljaju obavezno neposredno posle onog što se desilo već mogu nastati i kasnije. Teoretičari uglavom navode četiri krizne faze: fazu šoka (haos, negiranje, apatija ili hiperaktivnost, panika, plać i smeh istovremeno, ponašanje koje je svojstveno detetu), faza reakcije (žrtva pokušava da se zaštiti od realnosti aktivirajući psihičke zaštitne mehanizme, represiju, racionalizaciju, regresiju, projekciju), faza obrade (korak po korak postradali nalazi novi način života), faza prilagođavanja onom što se desilo (i ako ostaju posledice čovek počinje da živi sa njima).

Za izlaz iz ovih situacija žrtvi je potrebna pomoć, važno je da oseti brigu i pažnju drugih ljudi, da ima sa kim da podeli ono što je doživela. Ako žrtva ostane bez podrške to njegov bol i strah mogu postati hronični. Kako navode autori, na način kako će se žrtva suočiti sa onim što se desilo utiču tri faktora:

1. kakvo su nasilje doživeli i kakvo ono značenje ima za žrtvu (važno je da ozbiljnost onog što se desilo određuje nastrandali i da radnik službe za zaštitu žrtava ne sme niti povećavati niti umanjavati ozbiljnost onog što se desilo);
2. životno iskustvo (žrtve koje su ranije imale krize mogu imati već stvorene mehanizme odbrane koji im mogu pomoći i u ovoj situaciji);
3. pomoć žrtvi (ako žrtva sluša stalne optužbe i kritiku i nema podrške može ozbiljnije da doživi ono što se desilo).

Da bi žrtve kriminaliteta uspele da se vrati u normalni život potrebno im je pružiti: ljudsku podršku i operativnu pomoć u rešavanju teških problema, mogućnost da pričaju o svojim osećanjima, neophodnost da ih drugi

primete, slušaju, veruju, njima je nužna postojana informacija, kontakt sa osobom koja im veruje i želi dobro, osoba koja će im pomoći da se povežu sa nužnim institucijama, da se prema njima korektno odnose policijski i pravosudni organi, briga društva, koordinirana delatnost različitih institucija koje mogu na različite načine da pomognu žrtvama.

U drugoj glavi, autori opisuju ulogu radnika Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta. Glavne osobine koje treba da poseduje volonter Službe za pomoć žrtvama, kako navode autori, je pozitivan odnos ka ljudima, uvažavanje i ukazivanje pažnje drugima, ljubav prema bližnjima i ne pokazivanje u njihovim odnosima nikakvog autoriteta i oficijalnosti.

Onaj koji je odlučio da se posveti ovoj delatnosti treba da ima jasno izdiferencirano osećanje odgovornosti da treba da pruži pomoć svima bez ikakve diskriminacije, da treba da daje samo kvalitetne i upotrebljive usluge i informacije, da uvažava ličnost žrtve, da se uzdržava od ispoljavanja svoje lične tačke gledišta, da izbegava konflikte interesa, zna granice svojih mogućnosti i ne boji se da zatraži pomoć i savet.

Za uspešan rad sa žrtvama kriminaliteta volonter službe za pomoć žrtvama treba: da ume da uspostavi pravilan odnos u kontaktima sa ljudima, da bude uveren u sebe, da ima osećaj odgovornosti, poseduje elastičnost u svom ponašanju, pozitivan odnos prema životu, da zna da nađe izlaz iz konfliktnih situacija, da ne precenjuje svoje mogućnosti, da uliva poverenje, da je druželjubiv i spreman na saradnju, da se lako prilagođava individualnim potrebama, da je upućen u rad policije i pravosudnih organa i ima predstavu o mogućnostima državnih institucija da pomognu žrtvi.

Glavni zadatak volontera službi za pomoć žrtvama je da sasluša i razgovara sa onima kojima je nužna pomoć. Da bi izašao iz krize postradalom je jako važno da ispriča šta mu se desilo i izrazi svoja osećanja rečima i čuje da su takve reakcije i osećanja u dатој situaciji sasvim normalne. Volonteri službi za pomoć žrtvama treba da znaju da je njihov zadatak pomoći onom ko treba sam sebi da pomogne i volonter ne sme nikako tu ulogu da preuzima na sebe. U radu volontera vrlo je važno poverenje, o onome što razgovara sa žrtvom ne sme da zna niko sa strane. Isto tako je važno da volonter ima pravilnu i realnu sliku o sebi, koje su njegove jake i slabe strane. Profesionalni odnos podrazumeva znanje, razumevanje i saznanje kakve su reakcije žrtava kriminaliteta kao i kakva je lična reakcija i empatija.

Pomagati drugim ljudima podrazumeva da se uspostave granice šta se i koliko radi. To je individualna sposobnost i zavisi od odnosa volonter- žrtva. Teško je odrediti trenutak kada žrtvi više nije potrebna pomoć ali volonter treba biti svestan da i sama žrtva može prekinuti viđanja i da to ne treba da bude razlog za nespokojstvo. Takođe, treba ustanoviti granice u dužini

razgovora. Dugački razgovori mogu biti beskorisni, tako da dužina razgovora treba da bude otprilike 45 minuta.

Pomoć žrtvama kriminaliteta je dopuna u radu policije i socijalnih službi, ali nužno je znati da je mnogim žrtvama potrebna i profesionalna pomoć tako da je veoma važno da volonteri Službe za pomoć i podršku žrtava znaju ko u neposrednoj okolini može da pruži žrtvama profesionalnu pomoć ,zdravstvenu, pravnu ili neku drugu. Važno je da volonteri Službi za pomoć žrtvama kriminaliteta imaju sastanke povremeno na kojima bi razmenjivali iskustva, govorili o teškoćama a isto tako i o uspesima. Volonteri Službi za pomoć žrtvama kriminaliteta pomažući drugima vrlo često su u kontaktu sa krivičnim delima i tragedijama što može negativno da se odrazi na njih same, zato je potrebno da ovlađuju strategijama za upravljanje stresom. Debriefing događaja koji je uticao stresno na volontera može biti dobar ventil za nagomilani stres kao i mobilizacija unutrašnjih i spoljašnjih resursa volontera za dalji rad. Za efikasan rad volonteri moraju da se brinu, pored svog emocionalnog stanja, i o fizičkom zdravlju. Ako primete predznače stresa potrebno je da pomognu sebi da nađu zdrav način života što podrazumeva pravilnu ishranu, fizičke aktivnosti, odmor i opuštanje, bavljenje stvarima koje vole kao i pozitivan stav prema životu.

Treća glava obrađuje problem komunikacije na relaciji volonter-žrtva. U komunikaciji sa žrtvom nasilja, navode autori, treba se koncentrisati na dva osnovna zadatka:

- pomoć žrtvi u teškoj situaciji
- pribavljanje informacija iz nadležnih i pouzdanih izvora.

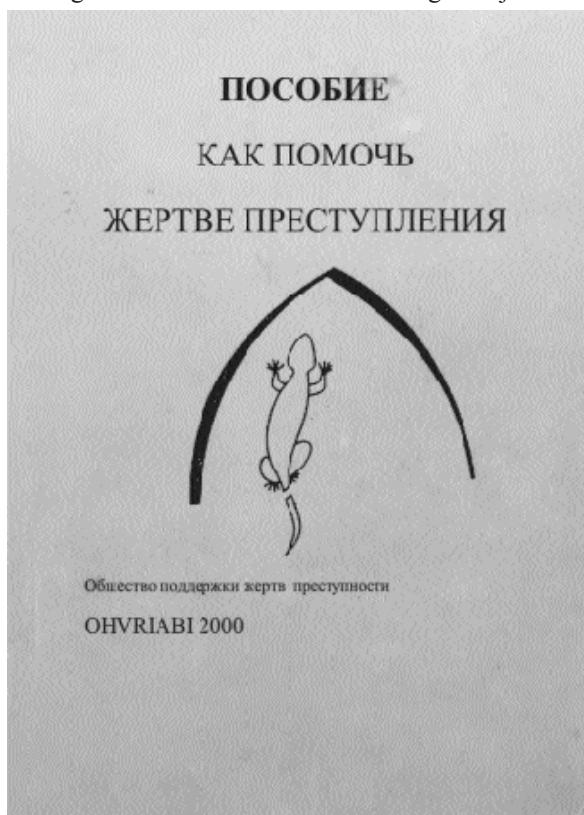
Razgovor je osnovno sredstvo koje koriste volonteri Službi za pomoć žrtvama kriminaliteta. Volonter treba da bude svestan da je žrtvi teško da razume šta joj se desilo i da razume sopstvene reakcije, zato mu je potreban neko s kim može da razgovara i postavlja mu pitanja. Informacije koje daje volonter treba da budu kratke i konkretnе.

U kriznim situacijama žrtve različito reaguju, plaču ili im je potrebno nekoliko puta da ispričaju ono što im se desilo. Zadatak volontera je da pomognu žrtvi da iskaže svoja osećanja, preživljavanja i svoju bol. Dobivši predstavu o konkretnom događaju, volonter može uspešnije da predloži način za obradu problema. Obrada problema zahteva od žrtve upornost i snagu volje, zato je vrlo dobro ako se uz nju nalazi volonter Službi za pomoć žrtvama kriminaliteta, da mu da podršku i ohrabrenje za sledeći korak. Vrlo je važno da volonter uspostavi sa žrtvom odnos uzajamnog poverenja, aktivnog slušanja, da poznaće kulturološke osobine žrtve, da zna individualne potrebe žrtava, što se posebno odnosi na invalide i da usmerava žrtvu na donošenje samostalnog rešenja.

Pod aktivnim slušanjem autori podrazumevaju da volonteri treba svu svoju pažnju da usmere na ono što im žrtva govori, da reaguju na reči gestovima i vizuelnim kontaktom i pokažu nepristrastnost prema onome što čuju. U suprotnom žrtva može da se oseti samo pukom česticom sistema , što može dovesti do sekundarne viktimizacije. Dobro je s vremena na vreme parafrasirati ono što je žrtva rekla, to žrtvi daje do znanja da su njene reči uslišane, a to je ujedno i mogućnost da se volonter uveri da je ono što je čuo pravilno shvatio. Takođe, poželjno je da se postavljaju pitanja, što volonteru pomaže da dobije pravilnu informaciju a žrtvi da shvati svoja osećanja, sazna svoje potrebe i donosi rešenja. Ipak , prilikom postavljanja pitanja treba imati izvesnu dozu opreznosti. Sviše često postavljanje pitanja "Zašto?" može navesti žrtvu na mišljenje, da je ona postupila nepravilno i može se javiti osećaj krivice. Takođe treba se uzdržavati od pitanja "Zašto ste Vi to uradili?" i "Zašto ne želite da podnesete tužbu?" Takva pitanja nose u sebi pritužbu i ocenu situacije od čega volonteri treba da se uzdržavaju.

Davanje informacija je važan zadatak volontera i to samo davanje informacija, a ne njihovo preporučivanje. Treba znati da u teškim trenucima osobe teško prihvataju nove informacije tako da treba davati samo važne informacije i to na način da ih osoba najbolje prihvati.

Preporučljivo je sumirati ono što se čulo od žrtve jer to pomaže da se proveri da li se sve pravilno razumelo od onoga što se čulo. Ono što treba izbegavati je

uloga autoriteta i odnos odrasli-dete pri komunikaciji sa žrtvom. Autori preporučuju sledeće faze za uspešan dijalog volonter-žrtva:

- socijalna faza - gde volonter i žrtva upoznaju jedan drugog i privikavaju se na međusobnu komunikaciju;
- određivanje problema- volonter podstrekava žrtvu da govori o onome što se desilo;
- analiza rešenja već urađenih od strane žrtve- da li je ona preduzela neke korake, koje, da li su oni bili uspešni ili ne;
- traženje rešenja- u ovoj fazi volonter već ima predstavu o problemu, i treba naći put kako najbolje pomoći žrtvi.

Komunikacija volonter-žrtva može se odvijati i telefonskim razgovorom. Mnoge žrtve više vole telefonski razgovor zato što je on anoniman i daje im priliku da lakše govore o teškim stvarima. Druga prednost telefonskog razgovora je to da geografska udaljenost nije bitna. Prvi poziv volontera je vrlo bitan, jer način na koji se predstavi i započne razgovor može u mnogome odrediti dalji tok razgovora. Tokom telefonskog razgovora treba znati da se čuje i ono što nije jasno rečeno, nekakvi signali, uzdasi, pauze. Takođe treba biti spremjan da može da se čuje plač, ridianje, bes. U takvim situacijama važno je ne prekidati razgovor dok žrtva ne povrati ravnotežu. Razgovor ne treba da traje suviše dugo, ne duže od 45 minuta. Najbolji način da se završi razgovor je da se dogovori o sledećem pozivu.

U četvrtoj glavi, autori pokušavaju da daju odgovore na neka praktična pitanja. Na primer, šta treba uraditi posle krivičnog dela, kako stupiti u kontakt sa policijom. Policiju treba što brže pozvati, ništa ne dirati sa mesta zločina, ne skidati odeću i ne dirati bilo šta što bi moglo da uništi tragove prestupnika. Zatim slede uputstva za podnošenje krivične prijave i započinjanje sudskega procesa.

Za mnoge žrtve sudske proces je nova stvar i može biti uzrok neuverenosti i straha. Žrtvi je potrebna stalna informacija o toku sudskega procesa i uvid u sudske spise.

Autori navode koja je uloga volontera Službe za zaštitu žrtava u toku sudskega procesa. Osnovna uloga se sastoji u informisanju žrtve o njenim pravima. U tim trenucima žrtvama je teško da prime nove informacije i zato ih treba ponoviti više puta. Takođe je potrebno razjasniti kakve se informacije traže od nje i kome se može обратити za odgovore na pojedina pitanja. Priprema žrtve za sudske proces podrazumeva objašnjenje celog procesa od istrage do samog suđenja. Psihološka priprema podrazumeva, pripremiti oštećenog na sve šta ga očekuje, opisati mu kako izgleda sudnica i kako teče suđenje. Korisno je oticiti zajedno sa žrtvom u sudnicu gde će se odvijati suđenje, pokazati ko gde sedi u sudnici i objasniti ulogu sudije,

tužioca, branioca, porote. Žrtvu treba upozoriti da u toku suđenja mogu da joj postavljaju neprijatna i intimna pitanja, koja su potrebna radi dobijanja pravilne slike o onom što se desilo i da ona nisu usmerene na ličnost žrtve. Takođe treba nagovestiti žrtvi da ona treba da izražava svoje mišljenje samo kada je zamole za to.

Važno je da volonteri ne vrše pritisak na žrtvu do početka suđenja, pažljivo daju svoje mišljenje, ne daju ocene i pravne savete. Posle suđenja žrtve imaju potrebu da razgovaraju o događajima koji su prethodili na sudu. Treba im dati priliku da govore, izraze svoja osećanja i dobiju potvrdu o onome što se dogodilo na sudu.

U petoj glavi autori daju pregled službi socijalne pomoći u Estoniji sa adresama i brojevima telefona koje mogu biti od koristi kako volonterima tako i žrtvama. Na samom kraju knjige autori predstavljaju Savez za pomoć žrtvama kriminaliteta OHRIABI. OHRIABI je neprofitna organizacija osnovana 1. septembra 1994. godine. To je jedina organizacija u Estoniji koja daje podršku žrtvama kriminaliteta. Ona pruža neophodnu pravnu, psihološku i emotivnu pomoć postradalima. Organizacija ima par desetina volontera koji su posebno obučeni, oni daju savete telefonom, prate oštećene na sudu i daju podršku žrtvama dok im je potrebno. Najznačajniji projekti OHRIABI su: "Ne nasilju" i "Posredovanje između žrtve i prestupnika".

Logotip organizacije je gušter, njegova sposobnost da regeneriše rep simbolički ukazuje da i žrtva treba da pronađe snage da uspostavi kontrolu nad svojim životom i prebrodi tešku situaciju. Čovek ima skrivene izvore koje koristi kada je u nevolji treba ih samo pronaći, samostalno ili uz pomoć nekog drugog. Ovim rečima autori završavaju ovaj priručnik koji predstavlja dragoceni kratki vodič za one koji su se opredelili za rad sa žrtvama kao volonteri Službi za pomoć žrtvama.

Priručnik je pisan popularanim jezikom i mogu ga koristiti široki slojevi ljudi. Takođe on sadrži informacije koje mogu biti veoma korisne ljudima koji su se našli u položaju žrtve kriminaliteta. Još jedna vrednost priručnika je što on prenosi iskustva švedskih, kanadskih i estonskih radnika Službi za pomoć žrtvama i može koristiti ljudima koji rade u sličnim službama i u drugim zemljama.

Jasmina Nikolić

IVANA VIDAKOVIĆ*

Žrtve kriminaliteta, emocionalna reakcija i proces oporavka

Članak se bazira na iskustvima evropskih službi za pomoć žrtvama kriminaliteta. Opisane su karakteristike emocionalne reakcije i faze procesa oporavka, kako same žrtve tako i njene okoline. Navedeni su i neki faktori rizika koji određene kategorije ljudi čine posebno vulnerabilnim nakon kriminalnog incidenta. Žrtva kriminala može imati posebnih teškoća da se izbori sa neprijatnim iskustvom u slučajevima kada je oštećena proračunato, namerom druge osobe. Kao rezultat toga mnoge žrtve gube osećaj internalne kontrole nad stvarima koje im se dešavaju, gube samopoštovanje, veru u druge ljude i zajednicu. Zadatak je zato celog društva da aktivno doprinese procesu oporavka i povraćaju poverenja žrtve u sebe i svoje okruženje, druge ljude i institucije zaštite i pomoći.

Ključne reči: viktimizacija, žrtve kriminaliteta, emocionalna reakcija, proces oporavka.

Uvod

Misija zajednička svim službama za pomoć žrtvama kriminala (Victim Support Services) je pružanje pomoći žrtvama da se izbore sa kompleksnim i zbujujućim posledicama pretrpljenog kriminalnog dela. Nudeći besplatnu pomoć, kroz emocionalnu podršku i praktičnu asistenciju, aktivisti službi pomažu žrtvama da se oporave od pretrpljenog neprijatnog iskustva i prevaziđu njegove posledice¹.

Ne manje važan zadatak ovih službi je i povećanje opšte svesnosti pojedinaca i društva o efektima koje

* Ivana Vidaković je psiholog, istraživač-pripravnik u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja i članica je Vikičiološkog društva Srbije.

1 Aktivisti službi za pomoć žrtvama su kako profesionalci tako i volonteri koji su prošli odgovarajuće treninge i edukacije za rad u službi. U nekim službama, kao na primer u "Službi za pomoć žrtvama" (Victim Support Service) Engleske, Velsa i Severne Irske, koja ima tradiciju jedne od najstarijih i najrazvijenijih službi, emocionalnu i praktičnu pomoć žrtvama pružaju isključivo volonteri, dok su u drugim službama npr. "Krizni centar za žrtve kriminala" (Crisis Centre for Victims of Crime) Švedske, a posebno u službama zemalja jugoistočne Evrope npr. "Beli krug

kriminalni incident ostavlja na žrtvu. Volonteri, profesionalci i opšta javnost informišu se o tome kroz brošure, lifikete, postere i druge štampane materijale u kojima se pored stručnih objašnjenja nalaze i lične ispovesti žrtava. Organizuju se različite promotivne akcije u cilju pridobijanja pažnje i podrške javnosti za aktivnosti i ciljeve organizacije. Kroz taj informativno-edukativni aspekt žrtvi se pomaže da prepozna stanja kroz koja prolazi, a njenoj okolini da razume moguće promene emocionalnog stanja i ponašanja žrtve, kao i da upozna načine na koje joj mogu pomoći da prevaziđe stresni događaj.

Kako kriminalitet utiče na žrtvu

Svaka osoba reagovaće individualno na doživljeni kriminalitet. Reakcije variraju u zavisnosti od karakteristika izvršenog dela: tipa krivičnog dela i uslovima pod kojima su se odigrali, i od karakteristika same žrtve: demografski i personalni faktori, specifična vulnerabilnost, socijalna mreža podrške i drugo. Dok su neki ljudi sposobni da automatski nastave sa normalnim životom, nekima su potrebni dani, nedelje ili meseci da govore o događaju i efektima koje je ostavio na njih, odnosno da započnu proces integracije iskustva. Na primer, za neke ljude, efekat provalne pljačke dovodi samo do praktičnih zadataka: prijavljivanja slučaja policiji i ispunjavanja formulara za nadoknadu štete od osiguranja. Drugi se pak mogu sami osetiti kao žrtve napada, u kome je stranac ugrozio njihovo osećanje sigurnosti upadom u njihov lični prostor. Takođe, provala može dovesti do gubitka stvari koje za žrtve imaju nenadoknadivu ličnu sentimentalnu vrednost tako da, po psihološkom efektu, njihov doživljaj provalne krađe može biti jednak doživljaju teškog ličnog gubitka. Za one koji nisu osigurani, gubitak vrednog pokućanstva može dovesti do značajnih finansijskih teškoća. Žrtve takođe mogu osećati duboku nesigurnost, strahujući da se provalnik

pomoći" (Bily kruh bezpeči) Češka, u rad sa žrtvama uključeni i stručnjaci različitih profila (psihijatri, psihoterapeuti, psiholozi, socijalni radnici, pravnici, itd.).

može vratiti i da njihov dom nije više bezbedan. Da bi zaštitili sebe i svoje vlasništvo oni mogu reagovati nizom odbrana, dom pretvoriti u »utvrdenje« i povući se iz socijalnih kontakata.

Važno je razumeti da su sve ovo normalne reakcije na događaj koji prevazilazi okvire uobičajenog iskustva osobe. Bez obzira koliko kriminalno delo drugima izgledalo bezazleno, ako je žrtva njime pogodjena ima pravo na adekvatnu pomoć i podršku.²

Takođe, praksa svih službi za pomoć žrtvama pokazuje da postoje sličnosti i pravilnosti u reakcijama žrtava na osnovu kojih se mogu postaviti osnovni koncepti pristupa i pomoći žrtvama kriminala².

Faze reakcije kroz koje prolaze žrtve kriminaliteta

Proces oporavljanja od traumatičnog događaja prolazi kroz karakteristične stupnjeve:

Početna reakcija šoka: Neposredno nakon događaja prva reakcija žrtve je stanje šoka i dezorientisanosti, panike ili paralizovanosti. Žrtva se oseća napuštenom i bespomoćnom, može plakati, drhtati, osećati se loše i ugroženo. Očekuje se i odložena fiziološka reakcija straha. Mogu se javiti fizičke reakcije opšte slabosti, pritisak ili probadanje u grudima, teškoće u disanju, ubrzan rad srca, gubitak apetita i sna. Kognitivno, postaje teškoće u razumevanju i obradi informacija, koncentraciji i mišljenju. Osećanje zbumjenosti može ići i do simptoma derealizacije i depersonalizacije. Osoba obično ne veruje da je do incidenta uopšte došlo, i oseća da se to nije moglo ili nije trebalo desiti baš njoj/njemu. Ovakvo stanje može se očekivati u periodu od nekoliko sati do nekoliko dana nakon događaja.

Faza reakcije: uključuje emotivna stanja, odbrambene mehanizme i različite napore žrtve da se zaštiti od stresnog događaja i njegovih posledica. Inicijalne reakcije na događaj prouzrokovani kriminalnim delom često su praćene izmenjenim emocionalnim stanjima, koje objedinjuju psihološki, fiziološki i bihevijoralni odgovor na događaj. To se može prepoznati u mešovitoj slici depresivno-anksioznog stanja, praćenog noćnim košmarima, intruzivnim mislima o događaju, žaljenjem, oplakivanjem, gubitkom samopoštovanja, poremećajem ishrane i spavanja, glavoboljama, u gađenju i povraćanju, ovisnosti od aditivnih supstanci, pušenja ili pića. Žrtva se može osećati ogorčeno, zbumjeno, uništene nade, frustirano, uprljano ili oštećeno, odnosno postati opsativna

ili imati fantazije osvete. Mogu se uočiti i hiperaktivnost ili povlačenje, ali ni jedan tip simptoma ne traje dugo. Poricanjem, intelektualizacijom i potiskivanjem žrtva izbegava ili umanjuje bol, tugu, ljutnju, ali i troši puno mentalne energije na ove zaštitne mehanizme tako da se povlači iz različitih dnevnih aktivnosti i odnosa koje je pre incidenta praktikovala. Ona se, takođe, može osećati izolovanom iz porodičnih i širih socijalnih kontakata, ograničenom u sposobnosti da radi ili uči, odnosno osećati da ne može da nastavi sa normalnim svakodnevnim životom koji je pre incidenta vodila. Može strepeti od otvorenog prostora, napuštanja kuće, izbegavati da izlazi sama ili u večernjim satima, ili pak izbegavati da kuću ostavi praznom, nečuvanom. Nepoverenje, kako u strance, tako i u ljude koji su joj bliski može dovesti žrtvu do daljih teškoća i nesporazuma u socijalnim odnosima. Na najfundamentalnijem nivou, njena vera u predvidljivost i stabilnost sveta može biti poljuljana.

Nakon neuspeha ovih pokušaja da se neprijatan događaj poništi žrtva ulazi u fazu reakcije ili suočavanja sa događajem. Pri tome se kao česta reakcija žrtve javlja krivica. Nisu retki slučajevi u kojima žrtva smatra da se kriminal ne bi desio da je ona drugačije postupila, da je bila pažljivija, npr. proverila sigurnost brava ili vozila drugim putem, odnosno da je ona mogla sprečiti događaj. Zbog toga oseća svoju odgovornost za ono što se dogodilo. Važno je razumeti da su ovo iracionalna uverenja žrtve koja idu iz njenog napora da što pre povrati kontrolu nad svojim životom i onim što joj se dešava. Iracionalnost ovog mehanizma odbrane je u uverenju žrtve da je trebala predvideti, odnosno mogla sprečiti drugu poznatu ili nepoznatu osobu da počini krivično delo nad njom ili njenim vlasništvom. Vraćanje odgovornosti počiniocu za ono što je uradio, neophodno je da bi žrtvi omogućilo kontakt sa ljutnjom i besom koji su deo emocionalnog odgovora na doživljeni kriminalni incident. Psovanje, vikanje ili drugo agresivno ponašanje žrtve usmereno je prema počiniocu ali se može ispoljiti i pomereno prema drugim osobama iz njene okoline ili služba pomoći sa kojima dolazi u kontakt. Ako žrtva oseća ljutnju ili bilo koju drugu emociju, ne treba se zbog okoline ustručavati. Važno je prepoznati njenu ljutnju kao deo kompleksne emotivne reakcije na događaj i podržati njenu potrebu da se izbori sa negativnim emocijama: da ih prepozna, iskaže i prihvati kao socijalno prihvatljive pod datim okolnostima.

Faza oporavka: Krucijalno za oporavak žrtve je njen prihvatanje realnosti i onoga što se dogodilo. Ona se i dalje može osećati vulnerabilno i biti jako neodlučna, kolebljiva, ali u ovom stadijumu ona više ne krivi sebe i ne pokušava da »vrati sat u nazad«, da ispravi ono što se dogodilo. Ona počinje da obnavlja svoj život, priznavajući da se incident desio, i istovremeno pokušavajući da se zaštiti od mogućnosti da joj se vik

2 Tekst se bazira na dostupnim materijalima evropskih službi za pomoć žrtvama kriminala, a posebno na publikacijama: Spackman, P. (ed.) (2000) *Helping People Cope with Crime* (Victim Support Handbook), London: Hodder and Stoughton, str.4-8; Lagerback, B. (1991) *Victims of crime and their reaction*, Stockholm: Crisis Centre and Skandia Grafisk Center, str. 6-9.

timizacija ponovo desi. Takođe, žrtva počinje da pridaje značenje kritičnom događaju, u širem životnom kontekstu, traži i prima pomoć od drugih ljudi. Dok žrtva ne prihvati da istorija ne može da se prekraja potrebna joj je podrška u iskazivanju emocija i vraćanju na realnost situacije, da ona ni na koji način nije kriva za kriminal koji joj se dogodio, da se toga ne treba stideti, da je njena reakcija adekvatna u datim okolnostima i da oko sebe ima ljudi koji je razumeju i podržavaju. Neki ljudi sporo napreduju kroz ovaj proces oporavka, regresivno se vraćajući na prethodne stadijume. Važno je razumeti da novi događaji mogu biti okidači oživljavanja traumatičnog događaja, a posebno događaji direktno ili simbolično vezani za incident, kao što su pokretanje sudskog postupka protiv počinjocu, svedočenje na sudu, donošenje presude počinjocu, slični događaji drugih ljudi ili slični sadržaji u medijima.

Prevazilaženje iskustva ili nova orijentacija: Žrtva kreće dalje sa životom kada joj se povrate osećanja samopoštovanja i pozitivna samoprocena, kada prihvati novu realnost i počinje da razvija optimističnija očekivanja od budućnosti. Njen život neće biti kao što je bio pre kritičnog incidenta i događaj neće biti lako zaboravljen, ali on više ne koči i ne ometa svakodnevni život. U nekim slučajevima događaj se čak može evaluirati kao situacija koja je dovela do testiranja kapaciteta u stresnim uslovima, razvoja novih zaštitnih mehanizama i time doprinela ličnom rastu i razvoju.

Većina žrtava kriminala oporavi se od traumatičnog iskustva nakon par dana ili nedelja. Međutim, jedan broj žrtava i svedoka ozbiljnih krivičnih dela, ne može prevazići posledice i ostaje »zaglavljen« u traumatičnom iskustvu³. Kod žrtava kod kojih se javlja odložen i /ili produžen odgovor na stresni događaj razvija se Post Traumatski Stresni Poremećaj, PTSP, klaster simptoma koji uključuje epizode ponovnog proživljavanja događaja kroz nametljiva sećanja (Flashback), snove i noćne more, intruzivne misli, koje se javljaju na perzistirajućoj osnovi opšte anhedonije: emocionalnog zaravnjenja i umrtyljenja osećanja; sa izbegavanjem razgovora o događaju kao i svih aktivnosti i situacija koje na njega podsećaju. Postoji i doživljaj distanciranosti, otuđenja od drugih ljudi. Kao prateći simptomi često se javljaju i povišena nervozna, reakcija trzanja, vegetativna prenадraženost, hipervigilnost i poremećaj snata⁴. Često se dešava da osoba svoje prolongirano stanje i simptome ne povezuje sa traumatičnim događajem koji je preživelu. Kada aktivisti službe za pomoć žrtvama uoče da žrtva ima neke od ovih simptoma informišu je da to mogu biti posledice preživljenog događaja i upućuju je da potraži profesionalnu pomoć.

Nažalost, život je za neke žrtve trajno promenjen,

usled zadobijenih fizičkih povreda, ožiljaka ili onesposobljenja. Njihov zadatak oporavka otežan je novim zadatkom prilagodavanja izmenjenim uslovima života, u kome mogu biti ograničeni u mogućnosti da obavljaju dosadašnje životne, radne, praktične zadatke. Ograničenja se odnose i na socijalni kontekst, iz straha ili sramote, što vodi intenzivnim osećanjima ljutnje i frustracije, usmerenih na druge ljudе ili na sebe. Stanje je utoliko teže prihvatiti u slučajevima kada su oštećeni zbog namere ili nemara druge osobe. Prihvatanje života sa invaliditetom često zahteva stručnu pomoć profesionalaca, a uloga aktivista može biti podrška žrtvi da takvu pomoć traži, odnosno prihvati.

Stručna pomoć se preporučuje i u drugim slučajevima kada žrtva oseća da ne može sama da se izbori sa svojim emocionalnim stanjima, prepoznaće promene u svom ponašanju, ili joj na to ukazuje njena okolina. Aktivisti službe za pomoć žrtvama treba žrtvi da pruže emocionalnu podršku i praktične informacije kome se i na koji način može obratiti, kao i da je ohrabre da pomoć traži. Jer njene reakcije nisu znak slabosti ili nenormalnosti, već način da se iskaže naprezanje i patnja koje oseća i signaliziranje da se sa događajem ne može sama izboriti i da joj je u tome potrebna pomoć.

Sekundarna viktimizacija

Veliki broj žrtava krivičnih dela suočava se i sa sekundarnom viktimizacijom. Nedostatak znanja i razumevanja od strane pojedinaca ili službi (zdravstvena ustanova, policija, sud, osiguravajuća društva, mediji itd.) koji dolaze u kontakt sa žrtvom tokom prijavljivanja događaja, sakupljanja dokaza, davanja izjava ili svedočenja, ostvarivanja prava na odštetu i dr. rezultiraju reaktiviranjem inicijalne traume i daljim povredivanjem žrtve koja gubi poverenje da joj lokalna zajednica i institucije sistema mogu pružiti odgovarajuće razumevanje, podršku, konkretnu pomoć i zaštitu.

Zadatak službi za pomoć žrtvama, ali i profesionalnih službi, lokalne zajednice i države je da zaštite žrtvu od sekundarne viktimizacije, da aktivno doprinesu procesu oporavka i restituisanja njenog poverenja u sebe i svoje okruženje, druge ljudе i institucije zaštite i pomoći.

Faktori koji utiču na oporavak žrtve

Kao što je već napomenuto, način na koji će jedna osoba reagovati na kritičan događaj zavisi od najmanje dve grupe faktora:

⁴ WHO (1992) ICD-10 Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 132-133; Melnick, J; March Nevis, S. (1999) Dijagnostikovanje u ovde i sada, neobjavljen prevod.

3 Butollo, W.; Kruesmann, M.; Hagl, M. (2000) Život nakon traume, Zenica: Dom štampe.

Žrtve kriminaliteta, emocionalna reakcija i proces oporavka

Karakteristika krivičnog dela: vrsta i težina dela, uslovi pod kojim je izvršeno, ko je njime bio ugrožen: sama osoba i/ili deca i članovi porodice, ko je počinilac i da li je u realnoj ili simboličkoj vezi sa žrtvom. Što je delo ozbiljnije veće su šanse da će žrtva osećati posledice, ali uočena veza nije linearna.

Karakteristika žrtve: na percepciju i obradu događaja značajno će uticati i karakteristike same osobe, i to demografske kao: pol, godine, rasa, socijalna klasa, socijalne: njen porodični i socijalni kontekst odnosno raspoloživa socijalna mreža podrške; i psihološke: premorbidna ličnost žrtve, njena ranija stresna ili traumatična iskustva i razvijeni mehanizmi prevladavanja, itd.

Ukazaloće samo na neke faktore koji značajno otežavaju mogućnost suočavanja sa događajem:

- Deca su verovatno najvulnerabilnija kategorija žrtava kriminala, bez obzira da li su bila direktna žrtva ili svedok kriminala, ili se to dogodilo u njihovom okruženju ili njima bliskim osobama. Dečji odgovor na kriminalitet određen je moralnim, kognitivnim i emotivnim razvojnim osobenostima i nikada ne treba biti potcenjen ili neprimećen.
- Iako su statistički gledano, stari ljudi ređe žrtve kriminala nego mladi, oni mogu biti više ugroženi posledicama. Posebno su vulnerabilni oni koji su nemoćni, nepokretni, sa oštećenjima vida ili sluha. Oni ne mogu da prepoznaju ili reaguju na signale opasnosti, jer ne čuju, ne vide ili su nepokretni, i postaju visoko anksiozni zbog incidenta. Njihov strah ide i iz njihove nemogućnosti da dozovu pomoć kada im je potrebna. Stari ljudi češće postaju žrtve kriminala u sopstvenom domu, od strane poznatih ljudi ili ljudi koje su sami pustili u kuću. Ta ljudska prevara dodatno ih povređuje i trajno narušava njihovo poverenje u druge ljudе, povećava njihovo osećanje nemoći i nesposobnosti da se odbrane.
- Žrtve koje nemaju adekvatnu socijalnu mrežu podrške i ne mogu se osloniti na pomoć porodice i prijatelja mogu se osećati posebno nepodržanim nakon incidenta.
- Osobe koje su u prethodnom životnom periodu naučile da prevazilaze krize, mogu imati veću sposobnost da se izbore i sa ovakvim stresnim događajem. Međutim, prethodna traumatična iskustva, koja žrtva ima u svojoj prošlosti a koja nisu na adekvatan način obrađena, mogu biti reaktivirana novim traumatičnim događajem.
- Skorašnji stresovi i gubici u ličnom životu žrtve (gubitak bliske osobe, razvod, bračni ili porodični problemi, problemi na poslu), mogu takođe značajno smanjiti njene kapacitete da se izbori sa stresom i odrediti njenu reakciju na doživljen kriminal. Subjektivni kontekst žrtve u koji se događaj smešta određuje njegovu percepciju i

značenje: npr. manji incident dobija veći značaj ako se javlja u kontekstu serije incidenata koji su se u relativno kratkom vremenu desili žrtvi ili njoj bliskim osobama.

- Žrtve koje su imale iskustvo viktimizacije (ponovljena i sekundarna viktimizacija), posebno su ugrožena kategorija.
- Rizik od negativnih efekata preživljenog kriminala povećan je i kada žrtva pati ili je patila od teže fizičke ili psihičke bolesti. Posebnu kategoriju vulnerabilnih čine mentalno zaosta-le osobe i osobe sa moždanim oštećenjima, zbog svoje nemogućnosti da opasnost predvide, da izbegnu rizične situacije, da se odbrane, a u slučajevima kada se incident dogodio da to saopšte nekome, da opišu što im se i od koga desilo. Njima se često ne veruje kada to iznesu. To se posebno odnosi na slučajevi fizičkog ili seksualnog nasilja u porodici ili instituciji u kojoj žive.

Reakcije drugih ljudi na kriminalitet

Kriminalno delo ne pogarda samo žrtvu, već i sve-doke, njihove porodice, prijatelje, komšije i kolege, a u nekim slučajevima i lokalnu zajednicu, društvo, kao i profesionalce koji su na različite načine angažovani na slučaju. Svi oni, pored zabrinutosti za žrtvu, mogu osećati i strah za vlastitu sigurnost, u nekim slučajevima krivicu što nisu ili nisu mogli pomoći. Deca, kao i roditelji, proživljavaju efekte provale u kuću. Prijatelji i porodica nekoga ko je napadnut, takođe se mogu osećati zaplašeno, nesigurno ili ljuto. Oporavak žrtve biće mnogo teži ako porodica, prijatelji, kolege, ili lokalna zajednica u celini nisu dovoljno podržavajući, a posebno ako zbog sopstvene nespremnosti da se sa događajem i posledicama suoče pokazuju neadekvatno ponašanje (distanciraju se od žrtve i od događaja ne priznavajući da se ista desilo, okrivljuju žrtvu da je sebe dovela u rizičnu situaciju ili je požuraju da događaj ostavi za sobom, itd.) i tako sekundarno viktimiziraju žrtvu.

Deljenje tuge

Delimično zbog toga što se boje kako će to podneti njihovi bližnji, žrtve nekada nerado govore o onome što im se dogodilo pred porodicom i prijateljima. Žrtva može prečutati ceo događaj ili posebno stresne detalje. U nekim slučajevima žrtvi je lakše da o tome govori pred volonterima službi za pomoć ili agentima osiguranja, koji će je saslušati, podržati, informisati i usmeriti je, u poverljivoj atmosferi i bez prosudivanja. Rođaci i prijatelji ne treba da budu pogodeni time što se žrtva za pomoć obraća nepoznatoj osobi - odlučujući da o događaju kaže nekom ona počinje da vraća kontrolu nad

svojim životom i pravi značajan korak ka oporavku. Porodica i prijatelji treba da pokažu žrtvi da prepozna ozbiljnost događaja i da su spremni da čuju žrtvu kada sama poželi da to podeli. Poslodavac, kolege i učitelji treba da znaju šta se dogodilo, da bi imali dovoljno razumevanja za žrtvu i njene eventualne promene u ponašanju i postignuću.

Preterana zaštita

Žrtva se, takođe, može ustezati da bližnjima govori o svom iskustvu plašeći se da će oni okriviti nju. Posebno nakon nasilnog ili seksualnog napada, porodica ili prijatelji mogu reagovati preuzimanjem kontrole i tretiranjem žrtve kao bolesnika. Mogu izbegavati da je ostavljaju samu i osećati obavezu da je svuda prate ili donose odluke umesto nje. Podjednako neadekvatna reakcija je negiranje: izbegavanje svake diskusije o događaju i cenzurisanje informacija i kontakata, u cilju zaštite žrtve (i porodične strukture) od daljih povreda.

Iako u početku za žrtvu može biti lekovito da se oseti zaštićenom i paženom, u dužem periodu takvo ponašanje potenciraće žrtvino osećanje bespomoćnosti i onemogućavati joj da povrati kontrolu i nastavi sa normalnim životnim aktivnostima.

Neke žrtve, posebno adolescenti, izabraće da o incidentu ne govore nikom, plašeći se ovakvog odgovora roditelja i gubljenja svoje nezavisnosti.

Ljutnja i krivica

Nekada članovi porodice na kriminalni incident reaguju jakim emocijama ljutnje i besa, jače nego sama žrtva. Oni ove emocije mogu usmeravati na počinioca, ali često i premeštati na druge ljude umešane u slučaj, posebno zvaničnike službi, od kojih se očekuje da slučaj reše, poprave. Takvo ponašanje predstavlja dalji stres za žrtvu koja se može osećati odgovornom i za reagovanje drugih ljudi oko nje.

Druge osobe mogu se, takođe, osećati krivim, ako je neko do koga im je stalo postao žrtva kriminala, osećajući da su lično odgovorne jer ih nisu zaštitali. Muškarac, prirodom svoje rodne uloge, osetiće se lično pogodenim napadom drugog muškarca na njegovu partnerku ili čerku. Proces oporavka nakon događaja može uključivati i dugotrajan proces restitucije partnerskih i porodičnih odnosa, u kome svaki član prolazi kroz proces prerade događaja. Posebno jake i kompleksne emocije javljaju se kod roditelja, partnera i dece i žrtava koje su doživele seksualno nasilje. Stručna pomoć često je potrebna celoj porodici.

Kako se može pomoći žrtvama kriminaliteta

Po iskustvu službi za pomoć žrtvama kriminala, ljudima su potrebne informacije, emocionalna podrška i praktična pomoć da bi se suočili sa efektima preživljenog kriminalnog incidenta. Ali pre nego što se različitim njenim potrebama proba izaći u susret, najvažnije je saslušati žrtvu, i uočiti kakve informacije, podrška i pomoći su konkretnoj osobi potrebne.

Saslušati ono što žrtva govori, može nekada biti najkorisnija stvar koju volonter može da uradi za nju. To podrazumeva omogućavanje prilike i uslova da osoba svoja iskustva pretoči u reči, što će joj pomoći da kroz verbalizaciju započne proces obrade događaja, da ga sagleda u svom životnom kontekstu (možda i široj društvenoj perspektivi), i time krene u proces oporavka i ponovnog preuzimanja kontrole nad svojim životom. Volonter, odnosno služba za pomoć, odgovorni su za obezbeđivanje adekvatnih uslova (prostor, vreme) za ragovor u kome će se žrtva osećati sigurnom i o iskustvu moći neometano da govori.

Saslušati drugu osobu možda zvuči isuviše lako i pojednostavljeni, ali to obično nije slučaj. Između žrtve kriminala i volontera odvija se složen proces, koji podrazumevaju znatne socijalne veštine: aktivno slušanje, prepoznavanje emotivnih stanja druge osobe, empatiju, itd.

Dobar slušalac pokazuje autentičnost, empatiju i poštovanje za osobu sa kojom razgovara. Iskrenost je tačka susreta slušaoca i žrtve. Važno je da volonter bude dosledan u svom verbalnom i neverbalnom ponašanju da bi ga žrtva mogla doživeti kao autentičnu i pouzdanu osobu. Empatija je sposobnost da se tačno opaze osećanja druge osobe i da se one iskomuniciraju sa toplinom. Slušalac proverava da li je dobro protumačio ono što mu sagovornik verbalno govori i neverbalno pokazuje kroz telesni stav, ton kojim govori, izraz lica. Poštovanje podrazumeva prihvatanje osobe sa kojom je u kontaktu, pre svega kroz uzdržavanje od moralnih procena i stereotipa u mišljenju, tumačenje događaja i uslova pod kojim se desio, razmatranje same osobe, njenog ponašanja, stavova, razmišljanja i osećanja. Volonter je u poziciji da sa žrtvom podeli njen razmišljanja i osećanja, prihvatajući ih onako kako ih žrtva doživljava i pokušavajući da stvari sagleda iz perspektive žrtve. Volonter treba da obezbeđuje adekvatnu podršku žrtvi i u izražavanju emocija ali samo na nivou sa koga događaj može prihvati u svoje iskustveno polje. Iskustvo žrtve se prihvata bez preuvečavanja ili minimiziranja događaja ili poređenja sa tuđim iskustvima. Takođe, volonter mora biti strpljiv, blag i nadzirati svoju zainteresovanost za traumatični događaj: nezainteresovanost neće klijentu obezbediti dovoljno podrške, dok će prevelika zainteresovanost stvoriti energiju koja će pothranjivati vezanost za događaj i sprečavati demobilizaciju.

Slušajući, volonter treba da proceni da li je početni razgovor sve što je žrtvi potrebno, ili joj služba može

Žrtve kriminaliteta, emocionalna reakcija i proces oporavka

pružiti i neke druge vidove pomoći: specifične informacije, praktičnu pomoć, praćenje tokom sudskog procesa ili kontinuiranu emocionalnu podršku u nekom vremenskom periodu. Jasna i najavljenja struktura susreta, mir, usmerenost i neometanost tokom susreta, integritet, pouzdanost i jasne granice volontera nadomešćuje pomanjkanje sigurnosti kod žrtve. Stabilan, bezuslovno prihvatajući odnos, omogućava žrtvi da razvije poverenje i oseti sigurnost u odnosu sa volonterom. Potreba za testiranjem granica kod traumatizovane osobe u vezi je sa njenom potrebom za ponovnim uspostavljanjem kontrole. Doslednost volontera u vezi sa uspostavljenim pravilima i granicama omogućava žrtvi rasterećenje napornog zadatka kontrolisanja, "bdenja nad okolinom".

Jasno je da ovakva vrsta rada podrazumeva neke personalne kvalitete i veštine volontera, ali takođe zahteva i dobro razrađenu službu i njenu stalnu usmerenost na praćenje i usavršavanje volontera, kroz treninge i edukacije, grupe podrške, individualne i grupne supervizije rada, itd.

Odgovornost zajednice i društva prema žrtvama kriminaliteta

U društvenoj reakciji na kriminalitet centralno mesto još uvek zauzimaju sistemi formalne socijalne kontrole i sankcije (otkrivanje krivičnih dela, pronalalaženje i gonjenje počinilaca, izricanje i izvršenje krivičnih sankcija⁵). Sa razvojem novih kriminoloških modela dolazi do jačanja socijalnih i preventivnih aspekata (resocijalizacije prestupnika, njegove društvene integracije, preventivnih društvenih akcija), ali centralno mesto u sistemu društvene reakcije još uvek ima izvršilac krivičnog dela, dok se žrtva pojavljuje samo u ulozi "objekta nad kojim je krivično delo izvršeno", kao podnosioc prijave ili svedok u krivičnom postupku.

Tek u poslednjih 15 godina međunarodna zajednica i njene relevantne institucije donose niz dokumenta o zaštiti prava žrtava krivičnog dela i počinju da podržavaju prakse orijentisane na ostvarenje i zaštite prava žrtava i prevenciju dalje viktimalizacije⁶. U većini evropskih zemaljama počinju da se razvijaju restorativne regulative kao i sistem medijacije, odnosno posredovanja između žrtve i počinioца (victim-offender mediation), u kojima se po prvi put žrtva u krivičnom sistemu prepoznaće kao aktivni subjekt i otvara prostor za prepoznavanje njenih prava, interesa i potreba⁷.

U takvim slučajevima kada je kriminalno delo već izvršeno, uloga lokalne zajednice i celog društva je da aktivno doprinesu procesu oporavka žrtve i restituisanju njenog poverenja u sebe i svoje okruženje, druge ljude i institucije zaštite i pomoći. Država zato mora prepoznati svoj interes i prihvatići odgovornost za razvoj i podršku Službi za pomoć žrtvama kriminala, bilo u okviru

postojećih institucija zaštite ili samostalnih specijalizovanih organizacija.

Literatura:

- Butollo, W.; Kruesmann, M.; Hagl, M. (2000) Život nakon traume, Zenica: Dom štampe.
- Ćopić, S. (2001) "Posredovanje između žrtve i počinioца (victim-offender mediation)", Beograd: Temida, br. 3, Beograd: Viktimološko društvo Srbije.
- Lagerback, B. (1991) Victims of crime and their reaction, Stockholm: Crisis Centre and Skandia Grafisk Center.
- Melnick, J.; March Nevis, S. (1999) Dijagnostifikovanje u ovde i sada, neobjavljen prevod.
- National Police Agency Office for Crime Victims (2000) Police Support for Crime Victims, Japan.
- Nikolić-Ristanović, V. (2001) "Međunarodni dokumenti o zaštiti prava žrtava krivičnog dela", Beograd: Temida, br. 2, Beograd: Viktimološko društvo Srbije.
- Radisavljević, S. (1998) "Službe za pomoć žrtvama kriminala – neka svetska iskustva i mogućnost njihove primene u našoj zemlji", u Temida: br. 3, Beograd: Viktimološko društvo Srbije.
- Spackman, P. (ed.) (2000) Helping People Cope with Crime (Victim Support Handbook), London: Hodder and Stroughton.
- Victim Support (2001) Victim Support Annual Review 2001, Helping people cope with crime.
- Victim Support Redbridge (2001) Working for victims of crime: The Impact of crime.
- WHO (1992): ICD-10 Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- WMA, BPA, UPA (1998) Physicians, Patients, Society: human rights and Professional responsibilities of Physicians in documents of international organisation, Kijev: Sphere.

Ivana Vidaković

The article is based on the experiences of the European services that provide assistance for the victims of criminality. It describes characteristics of the emotional reactions and recovery process of both the victim and his/her surrounding. Some factors of risk are explored that make certain categories of people especially vulnerable after the criminal incident. A crime victim may have certain difficulties in dealing with the

5 Radisavljević, S. (1998) "Službe za pomoć žrtvama kriminala – neka svetska iskustva i mogućnost njihove primene u našoj zemlji", Beograd: Temida, br. 3, str. 31-32.

6 Više o tome u: Nikolić-Ristanović, V. (2001) "Međunarodni dokumenti o zaštiti prava žrtava krivičnog dela", Beograd: Temida, br. 2, str. 45-51.

7 Više o tome u: Ćopić, S. (2001) "Posredovanje između žrtve i počinioца (victim-offender mediation)", Beograd, Temida, br. 3, str. 33-42.

unpleasant experience in cases when he/she is hurt on purpose, intentionally by another person. As a result of that many victims lose the sense of interior control over the things that happen to them, lose self-respect, faith in other people and the community. Therefore, the task of the whole community is to actively contribute to the process of victim's recovery and restitution of self-confidence as well as the confidence in other people and institutions that provide protection and aid.